

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN
BOYUTLARI VE KAYIT ALTINA ALINMASI
İÇİN GEREKEN DÜZENLEMELER**

(Yüksek Lisans Tezi)

İktisat Anabilim Dalı

Murat KOÇYİĞİT

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Ayten Ayşen KAYA

Eskişehir-1998

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphanesi

İÇİNDEKİLER

Sayfa N

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYITDIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ, TÜRLERİ, HESAPLAMA YÖNTEMLERİ VE ETKİLERİ

1. KAYITDIŞI EKONOMİ KAVRAMI

2. KAYITDIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ VE TÜRLERİ

2.1. Kayıtdışı Ekoniminin Nedenleri

2.1.1. Fayda-Maliyet Yaklaşımı

2.1.2. Kamudan Kaynaklanan Nedenler

2.1.3. Pazar Aksaklıklarından Kaynaklanan Nedenler

2.1.4. Değişen Yaşam Değerleri ve Normlarından
Kaynaklanan Nedenler

2.2. Kayıtdışı Ekonominin Türleri

3. KAYITDIŞI EKONOMİ ÖLÇME VE HESAPLAMA

YÖNTEMLERİ

3.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri

3.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri

3.2.1. GSMH Yaklaşımı

3.2.2. İstihdam Yaklaşımı	1
3.2.3. Vergi İnceleme Yoluyla Tespit Yaklaşımı	1
3.2.4. Parasal Yaklaşım	1
3.2.4.1. Sabit Oran Yaklaşımı	1
3.2.4.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı	2
3.2.4.3. Ekonometrik Yaklaşım	2
3.3. Diğer Ölçme ve Hesaplama Yöntemleri	2
4. KAYITDIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ	2
4.1. Genel Ekonomiye Etkisi	2
4.2. Kayıtlı Ekonomiye Etkisi	2
4.3. Kalkınma Hızına Etkisi	2
4.4. Vergi Oranlarına Etkisi	2
4.5. Vergi Yüküne Etkisi	3
4.6. İstihdama Etkisi	3
4.6.1. İstihdam Üzerindeki Olumlu Etkileri	3
4.6.2. İstihdam Üzerindeki Olumsuz Etkileri	3
4.7. Kayıtdışı Ekonominin Diğer Etkileri	3

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA'DA KAYITDIŞI EKONOMİ

1. GELİŞMİŞ ÜLKELERDE KAYITDIŞI EKONOMİ	4
1.1. ABD' de Kayıtdışı Ekonomi	4
1.2. Almanya'da Kayıtdışı Ekonomi	4
1.3. İngiltere'de Kayıtdışı Ekonomi	4
1.4. Fransa'da Kayıtdışı Ekonomi	4
1.5. İsveç'te Kayıtdışı Ekonomi	4

1.6. İtalya’da Kayıtdışı Ekonomi	5
1.7. Norveç’te Kayıtdışı Ekonomi	5
1.8. Avustralya’ da Kayıtdışı Ekonomi	5
1.9. Diğer Gelişmiş Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi	5
2. AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE KAYITDIŞI EKONOMİ	5
2.1. Kolombiya’da Kayıtdışı Ekonomi	5
2.2. Hindistan’da Kayıtdışı Ekonomi	6
2.3. Peru’da Kayıtdışı Ekonomi	6
3. AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE KAYITDIŞI İSTİHDAM	6

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI EKONOMİ

1. TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ	6
1.1. Türk Vergi Sisteminden İleri Gelen Nedenler	6
1.2. Kamu Kesiminden Kaynaklanan Nedenler	6
1.3. Devletin Toplumsal, Ekonomik, Hukuksal ve Yönetim Yapısından İleri Gelen Nedenler	7
1.4. Siyasi Nedenler ve Baskı Gruplarından Kaynaklanan Nedenler	7
1.5. Ekonominin Yapısından Kaynaklanan Nedenler	7
2. TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN ÖZELLİKLERİ	7
3. TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN TÜRLERİ	8
3.1. Yasal, Vergili, Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetler	8
3.2. Yasal, Vergi Dışı ve Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetler	8
3.3. Yasal, Vergi Dışı Kayıtlı Faaliyetler	8
3.4. Yasadışı Kayıtsız, Vergili ve Vergisiz Faaliyetler	8

4. TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN FAALİYET ALANLARI	8
5. TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI	8
6. TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ	8
6.1. Olumsuz Etkileri	8
6.2. Olumlu Etkileri	9
7. TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN KAYIT ALTINA ALINMASI İÇİN YAPILMASI GEREKEN DÜZENLEMELER	9
7.1. Yasalarda Düzenlemeler	9
7.1.1. Vergi Oranlarındaki Düzenlemeler	9
7.1.1.1. Gelir Vergisi	9
7.1.1.2. Kurumlar Vergisi	9
7.1.1.3. Katma Değer Vergisi	9
7.1.1.4. Emlak Vergisi	9
7.1.2. Teşvik Sisteminin Düzenlenmesi	9
7.1.3. Götürü Vergi Sisteminin Yeniden Düzenlenmesi	9
7.1.4. Herkese Bir Vergi Numarası Verilmesi	10
7.2. İdari Düzenlemeler	10
7.2.1. Genel Anlamda İdarenin Yeniden Yapılanması	10
7.2.1.1. Merkezi Gelir İdaresi ve Bölge Örgütünün Yapılanması	10
7.2.1.2. Vergi Dairesinin Yeniden Yapılandırılması	10
7.3. Diğer Çalışma ve Düzenlemeler	10
SONUÇ	10
YARARLANILAN KAYNAKLAR	10

TABLolar

Tablo 1 : Çeşitli Ülkeler İçin Farklı Yaklaşımlarla Yapılan Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri	2
Tablo 2 : Milli Gelir İçinde Vergi Gelirleri Oranı	3
Tablo 3 : Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı Üyesi Ülkelerde Vergi Yüğü	3
Tablo 4 : OECD Ülkeleri ve Vergi	3
Tablo 5 : AT Ülkelerinde Sosyal Güvenlik Sisteminin Finansmanına Katkı Oranları	3
Tablo 6 : İtalya'da Kayıtdışı Ekonomi (Toplam çalışma saatlerine oranı)	5
Tablo 7 : Dünya'da Bazı Ülkelerin Kayıtdışı Ekonomileri	5
Tablo 8 : Parasalcı Yaklaşımına Göre Bazı Ülkelerin Tahmin Edilen Kayıtdışı Ekonomi Boyutları	5
Tablo 9 : Kentsel Emek Gücünün Kayıtdışı Sektördeki Tahmini Payı	6
Tablo 10: Toplu İş Sözleşmesi Düzeninde Asgari Ücretin İşverene Maliyeti	6
Tablo 11 : Ülkeler İtibariyle İşverene Ait Yasal Yükümlülüklerin Toplam İşgücü Maliyeti İçindeki Payı	7
Tablo 12: Ülkeler İtibariyle Ortalama Brüt Ücretin Yüzdesi Olarak Net Ücret ve Kesinti Oranları	7
Tablo 13 : Bazı İllerin TBMM'de Temsil Oranları ve Vergi Payları	7

Tablo 14 : Toplu İş Sözleşmesi Düzeninde Sendikalaşma Oranının Değişimi 1988-1996	7
Tablo 15 : Çıplak Ücret ve Yan Ödemeler 1984-1994	7
Tablo 16 : Mükellefin Vergi Kaçırma Nedenleri	7
Tablo 17 : Vergi Kaybına Neden Olan Kayıtdışı Faaliyet Alanları	8
Tablo 18 : Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Boyutları	8
Tablo 19 : Türk Ekonomisi İçin Tahmin Edilen Kayıtdışı Ekonominin Boyutları	8
Tablo 20 : Gelir Vergisi Tarifesinin Gelişimi	9
Tablo 21 : Kurumlar Vergisi Mükellefleri Artışı	9
Tablo 22 : Türkiye’de Uygulanan KDV Oranları	9
Tablo 23 : Tapu Sicil Müdürlüklerinde Gerçekleşen İşlem Değer ve Hane Miktarları	9

GİRİŞ

Kayıtdışı ekonomi vergi kaçırma güdüsü ile vergi idaresinin bilgi alanı dışı çıkarılan tüm ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır. Siyasi rejimleri, ekonomik sistemleri ve gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun hemen hemen her ülke sorunudur.

Kayıtdışı ekonomi, 1958 yılında ekonomik literatüre yerleştirilen, dünya çeşitli ülkelerinde araştırmalara konu olmuş ve Türkiye'nin gündemine 1990'lı yıllarda girmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, kayıtdışı ekonomi tanımı, nedenleri, ölçme ve hesaplama yöntemleri incelenmiştir.

İkinci bölümde ise dünyada kayıtdışı ekonomi analiz edilmeye çalışılmıştır. Sırasıyla gelişmiş ülkeler, üçüncü dünya ülkelerinde ele alınmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise Türkiye'de kayıtdışı ekonomiye yol açan nedenler, kayıtdışı ekonominin özellikleri ve faaliyet alanları ile kayıtdışı ekonominin kayda alınmasına ilişkin öneriler tartışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYITDIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ, TÜRLERİ, HESAPLAMA YÖNTEMLERİ VE ETKİLERİ

1990'lı yıllarda adından çok söz ettiren kayıtdışı ekonomi kavramı 1960'lara dayanır. ABD'li bir ekonomistin (Cagan) piyasadaki nakit para hacmindeki aşırı yükselmeyi dikkate alarak sorular sorulmasıyla bu olgu gündeme gelmiştir. 1970'li yıllarda ise çok çeşitli araştırmalar yapılmış ve bir takım sonuçlara ulaŐılmıŐtır.

1. KAYITDIŞI EKONOMİ KAVRAMI

Uluslararası literatürde kayıtdışı ekonomiyi karşılayan pekçok terime rastlamak mümkündür. Vergilenemeyen ekonomi, kuraldıŐı ekonomi, gri ekonomi, kayıtdışı ekonomi, marjinal ekonomi, yeraltı ekonomisi, karaborsa ekonomisi, kravatsız ekonomi, ikinci ekonomi, gizli ekonomi, gayri resmi ekonomi, paralel ekonomi gibi. Bu terimlerden en ilginç her halde Rusya'da kullanılmıŐ "hatalı sollama"dır.

Özellikle İngilizce literatüründe kayıtdışı ekonomiyi karşılayan Şu kelimelere rastlanmaktadır. Underground economy, irregular economy, informel economy, unoffical economy, second economy, dual economy, black economy.

Kayıtdışı ekonominin tüm yönlerini ve tüm özelliklerini kapsayan genel kabul görmüş bir tanımı yoktur.

Kayıtdışı ekonomi; ya hiç belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtan belgelerle, gerçekleştirilen ekonomik olayı (alış/satış) devletten ve işletme ile ilgili öteki kişilerden (ortaklardan, alacaklılardan, kazanca katılan işçilerden vb.) tamamen ya da kısmen gizlenerek, kayıtlı (resmi) ekonominin dışına taşınmasıdır. Vergisel anlamda kayıtdışı ekonomi ise, vergi kaçırma ve vergiden kaçınma güdüsü ile vergi idaresinin bilgi alanı dışında bırakılmış faaliyetlerin bütünüdür.⁽¹⁾

Herbirisi kayıtdışı ekonominin bir özelliği ortaya koyan tanımlardan bir kaçını daha yapmak gerekirse;

Kayıtdışı ekonomi, bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen ve Gayri Safi Milli Hasıla hesaplarını elde etmede kullanılmayan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümüdür ⁽²⁾.

Tanzi'ye göre kayıtdışı ekonomi hiç kayıtlara geçirilemeyen ya da noksan geçirilen ve resmi istatistiklerde görünmeyen GSMH iken, Feige göre ekonomik faaliyetlerin toplumun sahip olduğu mevcut teknikleri kullanarak ölçülememesidir ⁽³⁾.

Bir siyasi partimiz ise kayıtdışı ekonomiyi ulusal muhasebe anlayışına göre, katma değer oluşturan ve yasalara uygun olmayan her türlü ekonomik faaliyetler

¹ Osman ALTUĞ, *Kayıtdışı Ekonomi*, İstanbul, 1994, s.25.

² Türkmen DERBİYOK, "Türkiye'nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini", *Türkiye İktisat Dergisi*, S.14, 1993, s.54.

³ Adem KALÇA, "Kayıtdışı Ekonominin Bazı Makro Ekonomik Değişkenler ve Crowding Out Üzerindeki Etkileri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon, 1996, s.30.

olarak tanımlamaktadır (4).

Kayıtdışı ekonominin yapılan tanımları dikkate alındığında; gerek bütün tanımların ortak yönleri ve gerekse kayıtlı ekonomiden farklı taraflarını görmek mümkündür. Bu faaliyetlerin kanunsuz olması, vergilendirilememesi, geleneksel ölçüm metodlarıyla ölçülememesi ve herhangi bir sebeple resmi rakamlara yansımamış olması yapılan kayıtdışı ekonomi tanımlarının ortak yönlerini ortaya koyarken, aynı zamanda kayıtlı (resmi) ekonomiden ayrıldığı noktaları vurgulamaktadır.

Genel ekonomiyi kayıtlı(resmi), kayıtsız ekonomi şeklinde ikiye ayırarak incelemek mümkündür. Kayıtlı ekonomi kendi içerisinde kamu ve özel sektör diye ikiye ayrılıp incelenebilirken, aynı ayrımı kayıtsız ekonomi için yapmak mümkün değildir. Çünkü resmi ekonomide kamu ve özel sektörün bütün faaliyetleri kayıtlı olduğundan, kayıtdışı ekonomi denildiğinde akla sadece özel sektör faaliyetleri gelmektedir (5).

Kayıtdışı ekonomi gelir elde etmeye yönelik olmayan ev ve bahçe işleri, çocuk bakımı gibi işleri kapsayabileceği gibi özel ders vermek, vergisiz kira ve gayrimenkul geliri elde etmek gibi vergilenmeyen faaliyetleri ve kumar, fuhuş pazarlaması gibi yasalara aykırı faaliyetleri de kapsar.

Sonuç olarak kayıtdışı ekonomide ana tema olarak bir takım ekonomik faaliyetlerin vergilendirilmemesi dikkate alınmaktadır. Oysa konu son derece geniş kapsamlıdır. Şöyleki, bir ülkede geçerli olan sistemin genel özelliklerine aykırı olan veya o ülkedeki toplumsal düzenlemeler bütünü bozan ya da bu konuda dolaysız tehdit oluşturan her türlü ekonomik faaliyet kayıtdışı ekonomi kapsamında düşünülebilir.

4 ANAP (Anavatan Partisi), *Kayıtdışı Ekonomi*, Ankara, 1994, s.4.

5 A. Fazıl ÖZSOYLU, *Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi*, İstanbul, 1996, s.14.

2. KAYITDIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ VE TÜRLERİ

Kayıtdışı ekonomi ile mücadele etmek düşünülüyorsa, kayıtdışı ekonominin nedenlerinin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Kişiler neden kayıtdışı ekonomiye kayarlar veya tercih ederler? Buna kiŐileri iten nedenler nedir? Veya kiŐiyi böyle bir faaliyet alanına girmeye zorlayan -teşvik eden unsurlar nelerdir? Birincisine cevap olarak, kayıtdışı ekonomi kişilerin gelirlerini kayıtlı ekonomiye göre daha fazla artırır. İkincisine cevap olarak vergi sisteminin adil olmaması ve vergi yüklerinin ağır olması verilebilir.

2.1. Kayıtdışı Ekoniminin Nedenleri

Kayıtdışı ekonominin oluşmasını sağlayan çeşitli nedenler vardır. Bunlar fayda maliyet yaklaşımından, kamudan, pazar aksaklıklarından, değişen yaşam değerleri ve normlarından kaynaklanan nedenlerdir. AŐađıda bu nedenlerden söz edilecektir.

2.1.1. Fayda-Maliyet Yaklaşımı

Bireyi kayıtdışı ekonomik faaliyetlere iten neden, kayıtdışı ekonomiden elde edeceği faydadır. Genel varsayıma göre eğer;

- resmi ekonomide faaliyet göstermenin maliyeti (M_r) yüksek,
- kayıtdışı ekonomide faaliyet göstermenin maliyeti (M_g) düşük, yani ($M_r > M_g$) ise, kayıtdışı ekonomik faaliyetler o oranda artacak ve geliŐecektir. Farklı Şekilde formüle edilecek olduğunda kayıtdışı ekonomiden sağlanacak fayda (F_g) resmi ekonomiden (F_r) fazla olduğu sürece ($F_g > F_r$), kayıtdışı ekonominin boyutları artacaktır.

Fayda Maliyet analizi çerçevesinde SCHENK ve WAAS VON CZEGE İşlem maliyetleri yaklaşımını geliŐtirmişlerdir. Yaklaşımında işlem maliyetleri

(Transaktronukasten) ile hertürlü ekonomik faaliyetlerden (Üretim, alım, satım, pazarlama vs.) oluşan maliyetler ifade edilmektedir. Yaklaşım iki tespitten yola çıkar.

Birinci tespit, ekonomik faaliyetler ile ilgilidir. Bütün ekonomik işlemler az ya da çok organize ve kurumlaşmış bir ortamda gerçekleşir. Organize olmamış veya kurumsallaşmamış bir ortamda ekonomik faaliyetleri gerçekleştirmek mümkün değildir. Organizasyon ve kurumlar her türlü faaliyete ek maliyetler getirir.

İkinci tespit, bireyler, gruplar ve işletmelerle ilgilidir. Tüm ekonomik birimler faydalarını ve gelirlerini maksimize etmeye, maliyetlerini minimize etmeye çalışırlar.

Resmi ekonomi, organizasyon ve kurumların yaygın, düzenlemeleriyle kısıtlamaların yoğun olduğu; kayıtdışı ekonomi ise organizasyon, kurum, düzenlemeler ve kısıtlamaların en minimum seviyede olduğu sektörlerdir. Bu durumda rasyonel davranan ekonomik birimlerin kayıtdışı ekonomiyi seçmesi ve her fırsatta kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde bulunması şaşırıcı olmamaktadır.

Kayıtdışı ekonomide kısıtlamalar, düzenlemeler ve vergilendirme olmadığından daha ucuz üretim yapılabilecek, üretilen mal veya hizmet daha ucuz satılacak ve dolayısıyla daha çok talep edilecektir. Üretici için yakalanma ve cezalandırılma riski vardır. Böyle bir durumda üretici, maliyet-satış fiyatı-kâr oranı ve riski göz önünde bulundurarak karar verecektir ⁽⁶⁾.

2.1.2. Kamudan Kaynaklanan Nedenler

Kayıtdışı ekonomik faaliyetleri arz yönüyle inceleyen nedenleri kapsar. Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde bulunanlar, mal veya hizmetleri sunanlar neden bu tip faaliyetlere girişmişlerdir? sorusuna cevap aranmalıdır. Bu grupta toplanan

⁶ ÖZSOYLU, s.16.

nedenler, bu soruya mali politikalar ya da kamunun ekonomik düzenlemelerinden kaynaklandığını iddia eden cevaplardır (7).

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin ardındaki asıl sürükleyici güç olarak gözüken artan vergi yükleridir. Özellikle ABD, İngiltere ve İskandinav ülkelerinde yapılan araştırmalarda kayıtdışı ekonominin nedeni olarak vergi gösterilmektedir (8). Fakat vergi idaresi iyi işliyor ve vergi kaçakçılığına olan baskı yeterli ölçüde caydırıcı ise, marjinal vergi oranlarının yüksek olması, tek başına kayıtdışı ekonominin gelişmesini sağlamamaktadır. Aynı zamanda, hükümet ve onun kamu harcamaları ile vergi konusundaki siyaseti halk tarafından kötü görüldüğü, vergi oranları yüksek ve vergi idaresi de iyi işlemediği zaman, kayıtdışı ekonomi kendisini rahat hissedecektir.

Kamu düzenlemeleride kayıtdışı ekonominin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Kamu, hemen her sektörde, üretimden pazarlamaya, personele yönetiminden çevre korumaya kadar çok ince ayrıntılar ve düzenlemeler getirmiştir. Getirilen bu düzenlemelere uymak ek masraflar getirir ve her zaman fazladan maliyet oluşturur (9). Ülkelerdeki mevzuat ne kadar sert ve sıkı ise onu çarpıtmak içinde o kadar sebep var demektir. Bunun sonucunda kanunların bir noktaya kadar geçersiz kılan ve kontrol imkanı bulunmayan bir seri faaliyet ortaya çıkar. Bu faaliyetlere kayıtdışı ekonomi olarak yaklaşılabilir. (Örneğin yasal işyeri formaliteleri).

ABD'de II. Dünya Savaşı boyunca yasaklamalardan başlayarak, ürün piyasaları konusunda yürürlüğe konulan düzenlemeler, aldatma ve kandırma teşebbüslerinin genelleşmesini doğurmuştur. Tahminlere göre kayıtdışı ekonomi, II. Dünya Savaşı esnasında hiçbir zaman ulaşamadığı genişliğe ulaşmıştır (10).

7 ÖZSOYLU, s.18.

8 KALÇA, s.34.

9 ÖZSOYLU, s.18.

10 KALÇA, s.35.

Kayıtdışı ekonominin doğmasının nedenlerinden biride, bazı ülkelerde daha çok yüksek düzeyde olan sosyal güvenlik kesintileridir. Özellikle istihdam üzerinden alınan yüksek vergiler işletmelerin kayıtdışı istihdama yönelmesine neden olmaktadır.

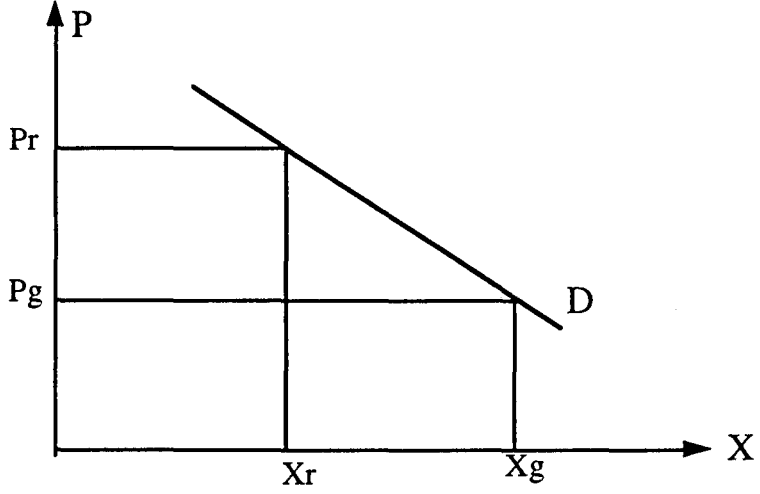
2.1.3. Pazar Aksaklıklarından Kaynaklanan Nedenler

Bu grupta toplanan nedenler kayıtdışı ekonomik maliyetlerin talep yönünü inceler. Bu grup nedenlerin odak noktasında, sorunun en ucuz şekilde çözümlenmesi amacı yatar. Birey ya da firma için ihtiyaçların giderilmesinde maliyet önemli olduğundan kayıtdışı ekonomi çekici olmaktadır.

Kayıtdışı sektöre talep, en ucuza üretmek veya en ucuza edinmek dürtülerinden kaynaklandığından, bu sektörde fiyatlar ve maliyetler çok önemlidir. Pazarın yapısı bu koşullara imkan sağlıyorsa, kayıtdışı sektörün gelişmesi kaçınılmaz olacaktır.

Yukarıda da belirtildiği gibi kayıtlı ekonomide işgücü maliyeti yüksek olduğundan, kayıtdışı ekonomide kaçak işgücüne her zaman talep olacaktır. İşçi ücretlerinden gelir vergisi stopajı yapılmaz, sosyal sigorta primleri ödenmez ve tahakkuk ettirilmez (işçi işveren payları) ⁽¹¹⁾. Ucuz olmasının yanısıra işgücü fazlalığı da düşünülecek olursa, kayıtdışı sektör için gerekli ortam hazır demektir. Kayıtdışı ekonomik faaliyetlere olan talep şekil yardımıyla daha iyi açıklanabilir.

¹¹ ALTUĞ, s.21.

Şekilde P ile fiyat, X ile miktar ifade edilmektedir. D iş gücü talep eğrisini göstermektedir. P_r kayıtlı ekonomide, vergi, sigorta, emeklilik vs ödemeleri içeren işgücü fiyatı, P_g ise ödenek ve kesintilerin olmadığı kayıtdışı ekonomideki işgücü fiyatıdır. Basit bir ekonomi kuramı -fiyat artarsa talep azalır, fiyat düşerse talep artar- gereğince; işgücü fiyatı P_r 'den P_g 'ye düştüğünde, talep edilecek işgücü miktarı da X_r 'den X_g 'ye yükselecektir.

Tüketici açısından da aynı şeyler geçerlidir. 1970'li yılların başında Federal Almanya, Avusturya ve İsviçre'de, son yıllarda da ülkemizde yaygın olan KDV pazarlığı; yine daha ucuz edinme dürtüsünden kaynaklanmaktadır (12).

2.1.4. Değişen Yaşam Değerleri ve Normlarından Kaynaklanan Nedenler

Bu gruptaki sebepler kayıtdışı ekonominin sosyolojik sebepleri olarak nitelendirilebilir.

Bu nedenlerin başında yaşam şartları gelir. Ağırlaşan ekonomik şartlara uyum sağlayabilme amacı ile işgücü sahipleri kaçak olarak çalışabileceklerdir.

¹² ÖZSOYLU, s.19.

Kaçak çalışma ikinci bir iş olabileceği gibi, aile fertlerinden birinin (genellikle kadınların) emeklilik ve sosyal sigorta gibi talepleri olmadan çalışması ya da belli mal ve hizmetler üretmesi de olabilir.

Fransa'da olduğu gibi bazı Avrupa ülkelerinden ikinci bir işte çalışmaya karşı konan yasaklar o kadar sıkıdır ki ikinci görevde yapılan işler çoğunlukla kayda geçirilmez. Bu tür bir kısıtlamanın görülmediği ABD ve İngiltere'de ise başka bir görevde yapılan işlerin çoğu kayıtlıdır. Ancak, güçlükler içinde geçen son on yıl boyunca bu ülkelerdeki insanların büyük bir kısmı ikinci bir işe yönelmiş ve bunu kayıtdışı yürütmüşlerdir. Türkiye'de de ikinci bir işte kayıtdışı çalışma sonucu elde edilen gelir, kayıtlı işte elde edilen geliri katlamaktadır (13).

Çok önemli bir başka sebep ise ahlaki normların değişmesinden kaynaklanır. Özellikle yasalara aykırı faaliyetlerin artması, ahlaki anlayışın kötü yönde değiştiğini gösterir. Ahlaki normların değişmesinde arka plandaki en önemli neden ise devlet anlayışı ve devlete bağlılıktır. Devleti oluşturan siyasi hükümetler ve kurumlar, hükümetlerin ve kurumların faaliyetleri devlete bağlılık faktörünü etkiler. Siyasi hükümetler ve kurumlar, toplumun çıkarlarını iyi savunduğu sürece kayıtdışı ekonomiye eğilim olmayacak veya artmayacaktır.

Bütün ülkelerde belirli faaliyetlerin baskı altına alınması bu faaliyetlerde bulunmayı arzu edenleri, sonuçta kaçakçılık yoluna sapmak durumuyla karşı karşıya getirmektedir. Uyuşturucu ticareti, kumar, tefecilik gibi faaliyetleri yapmaya karar verenler bir gelir elde ederler. GSMH içinde yer alıp almaması tartışma konusu olan bu tür faaliyetlerin ABD'deki kayıtdışı ekonomideki yeri bazı tahminlere göre GSMH'nın 1/3 ile 1/2 arasındadır (14).

¹³ ALTUĞ, s.23.

¹⁴ KALÇA, s.35.

Kendilerine emanet olarak verilen iktidarı bundan çıkar sağlamak için özel amaçla kullanan bazı kamu görevlilerine her ülkede rastlanmaktadır. İktidarın özel amaçlar için kullanılması, son derece gayri kanuni ve kınanılması gereken bir olgudur. Fakat bazı ülkelerde günlük hayatın bir parçası olmuştur. Denilebilir ki, kamu görevinin ifası, onu eline geçirme gücüne sahip kişiler tarafından tamamıyla başka amaçlar için kullanılmaktadır.

Sonuç olarak, kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin kökeninde fayda maliyet analizleri yatmaktadır. Kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin bireye sağladığı fayda, kayıtlı ekonomideki maliyetlerle kıyaslanır. Değişik bir ifadeyle, resmi sektörde sağlanacak fayda azalıp kayıtdışı ekonomide arttıkça ya da kayıtdışı ekonomide maliyetler azalıp resmi sektörde arttıkça kayıtdışı ekonomik faaliyetler devam edecektir.

2.2. Kayıtdışı Ekonominin Türleri

Kayıtdışı ekonomi iki ana bölümde ele alınabilir;

a) Yasadışı (illegal) ekonomik faaliyetler: Düzeni korumak için getirilen yasalara aykırı olarak yapılan ve belgesi olmayan işleri kapsamaktadır. Bu faaliyetlere örnek olarak, uyuşturucu ticareti kaçakçılık, yasadışı kumar verilebilir.

b) Yasal (legal) ekonomik faaliyetler: Bu faaliyetlerde yasal yollardan kazanılıp vergi beyanında bulunulmayan gelirleri kapsamaktadır. Buna örnek, faturasız satışlar, sigortasız işçi çalıştırması, aldığı bahşişleri bildirmeyen garsonlar vs. faaliyetler gösterilebilir.

ABD’de ulusal gelir servisi (IRS), yasal yollardan kazanılmış ve bildirilmeyen gelirlerin 1973 yılında 1981 yılına kadar %13 arttığı veya %4 milyar dolardan 290 milyar dolara çıktığı rapor etmiştir.

Yasadışı olan ve bildirilmeyen ekonomik faaliyetlerdeki kazanç artışları daha hızlıdır. ABD’de üç yasadışı faaliyetten gelen (kumar, fuhuş ve uyuşturucu ticareti) kazançlardaki artış her yıl GSMH’ın %18’idir veya 9 milyar dolardan 34 milyar dolara çıkmıştır (15).

Yasal olmayan ekonomik faaliyetlerin araştırılması yasal olup da kayıtdışı ekonomi kapsamında olan faaliyetleri araştırmaktan daha zordur. Çünkü yasal sektördeki beyan edilmeyen gelirlere biçilen değerler yasal olmayan sektörlerdekilere göre daha güvenilirdir. Daha da önemlisi yasal olmayan sektörlerdeki araştırmalar detaylı değildir ve ileride de detaylı olmayacaktır. Çünkü araştırmalar rüşvet, dolandırıcılık, kumar gibi genellikle açıklanamayan olaylar üzerine dayanmaktadır.

3. KAYITDIŞI EKONOMİ ÖLÇME VE HESAPLAMA YÖNTEMLERİ

Kayıtdışı ekonomi ile ilgili çalışmalarındaki bir sorun onun belirlenmesi ile ilgilidir. Ne var ki, kayıtdışı ekonomiyi tahmin etmek için geliştirilen çeşitli metodlar farklı sonuçlar ortaya koymaktadırlar. Para stoku kopmosizyonlarındaki değişmelerin temeline dayanan tahminler mübadele işlemlerini içermeyecektir. Ulusal gelirler servisi tarafından hazırlanan analizler, kaçırılan vergileri de içeren bildirilmemiş gelirler üzerinde yoğunlaşır ki kazanılan yönüyle GSMH kavramı daha geniştir.

Kayıtdışı ekonomiyi tahmin ederken gönüllülerin incelenmesi, örnekler, vergi denetimleri, nakit akışlarının incelenmesi ve milli gelir hesapları gibi yollarla sonuca ulaşırken, bu yolların her biri ayrı ayrı bir kayıtdışı ekonomi boyutu ve görüntüsü vermektedir(16).

¹⁵ KALÇA, s.36.

¹⁶ KALÇA, s.37.

Bir yönteme göre bulunan rakam, diğerinden çok farklı olmasına rağmen tek tahmin doğruyu temsil edemeyeceğinden bu yaklaşım daha tutarlı olacaktır. Zaten kayıtdışı ekonominin boyutlarını tam olarak ölçmek mümkün olsaydı o zaman kayıtdışı ekonomide olmazdı (17).

Kayıtdışı ekonomiyi tahminde kullanılan yöntemler ne olursa olsun, önemli olan kayıtdışı ekonominin ihmale gelmeyeceği ve resmi ekonomiden daha hızlı büyüdüğüdür. Araştırma metodlarının gelişmesi ve verilerin daha kesinlik kazanmasıyla ileride daha sağlıklı tahminler yapmak kolaylaşacaktır.

Kayıtdışı ekonominin tahmininde yapılan çalışmalar bazı açılardan önemlidir. Bunlar;

- Ekonomik kararlar resmi verilerden hareket ederek alınır ve uygulamaya konulur. Bir ülkede kayıtdışı ekonominin yaygın olması, bu faaliyetlerin resmi istatistiklere yansımadığından ekonomik durum yanlış değerlendirilecektir.

- Kayıtdışı ekonomide meydana gelen faaliyetler vergilendirilmediği için devletin ciddi şekilde vergi kayıpları olacaktır. Ayrıca vergilendirilmeyen gelir elde ederken vergilendirilenler haksız rekabetle karşı karşıya kalacaklardır.

- Kayıtdışı ekonominin boyutları ülke ekonomisi için bir değerlendirme aracı olabilir. Örneğin bir ülkede kayıtdışı ekonominin boyutu yüksek ise bu ülkede vergi yüklerinin yüksek ve/veya fazla olduğu iddia edilebilir.

Kayıtdışı ekonominin ölçülmesindeki en önemli zorluk kesin olarak bilinen ancak sürekli olarak gözlenen bir olguyu tespit etmeye çalışmaktan kaynaklanmaktadır.

Kayıtdışı ekonominin ölçülmesinde kullanılan yöntemleri doğrudan ve dolaylı yöntemler şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

¹⁷ Osman ALTUĞ, "Ekonominin Yarısı Yeraltında", *Forum*, Şubat, 1994, s.12.

3.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri

Kayıtdışı ekonominin doğrudan ölçülebilmesi için, doğrudan gelir elde edenler üzerinde araştırma yapılabilir. İstatistik kuruluşları, vergi idaresi, bankalar veya özel araştırma ve anket kuruluşları bu yöntemi kullanabilirler. Gelir elde edenlere, ne kadar gelir elde ettikleri ve bu gelirin ne kadarını kayıtlarına yansıtmadıkları sorulabilir. Anket ya da inceleme sonucunda elde edilen sonuçlar kendi aralarında belli kategorilere ayrılarak, kayıtdışı ekonominin tamamına ulaşmaya çalışır.

Doğrudan ölçme yönteminde, araştırmayı kimin yaptığı önemlidir. Eğer araştırmayı yapan kamu otoritesi ise, gelir elde edenlerin doğru yanıtlar vermesi beklenmemelidir. Bankaların araştırma yapması durumunda ise tersi sonuç elde edilebilir. Çünkü, bankalarda kredibilitesini artırmak isteyenler, gelirlerini olduğundan daha yüksek gösterebilirler. Özel araştırma ve anket kuruluşlarının yaptığı çalışmalar da aynı gerekçelerle sağlıklı olabilmektedir (18).

Bu yöntemin kullanılması ile birlikte kayıtdışı ekonomi konusunda ayrıntılı bilgi alabilmek ve bu faaliyetlerin yapısal özelliklerini tespit edebilmek mümkündür. Fakat bu olumlu yönlerine karşın, kayıtdışı ekonomi ile ilgili yapılacak olan anketlere verilecek olan cevaplar çoğu kez önemli cevapsızlık oranına sahiptir. Örneğin; İngiltere’de aile harcama araştırmalarının cevapsızlık oranı yaklaşık %30’dur (19).

Bu yöntemde önemli olan “doğru” soruları yöneltebilmek ve anket yapılamayan cevapların gizli kalacağını garanti etmektir (20).

¹⁸ Şinasi AYDEMİR, Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi, İstanbul, 1995, s.24,25.

¹⁹ KALÇA, s.39.

²⁰ÖZSOYLU, s.26.

Bu çerçevede **ISACHSEN, KLOVLAND, STROM** 1982 yılında Norveç için yaptıkları araştırmada 1198 kişiye “kaçak çalışma” konusunda soru yöneltilmişlerdir. Geri gelen 877 cevapta %29’u son hafta içerisinde yanlarında kaçak işçi çalıştırdıklarını, %20’si kaçak çalıştıklarını, %9’u ise hem kaçak işçi çalıştırdıklarını hem de kendilerinin kaçak olarak çalıştıklarını belirtmişlerdir. Yazarlar bu araştırmanın sonucunda Norveç’te nüfusun %40’ının kayıtdışı sektör faaliyetlerinde bulunduğunu iddia etmişlerdir.

İtalya’da İstatistik Enstitüsünün (ISTAT) yaptırmış olduğu anketlerde kaçak çalışmanın boyutları araştırılmıştır. Araştırma iki aşamalı yapılmıştır. Birinci aşamada son 12 ay işsiz olanlar belirlenmiş; ikinci aşamada da bu işsizlerin son 1 yılda aile bütçesine katkıda bulunup bulunmadıkları sorulmuştur.

Bu anket sonucu İtalya’da 1974 yılında “işsizlerin” %41.5’in kaçak çalıştıkları belirlenmiştir. Bu oran toplam işgücünün %12’si ya da 2.2 milyon işgücü sahibi demektir.

Kayıtdışı ekonominin ölçümünde, doğrudan ölçme yöntemlerinin en önemli avantajı kısa süre içerisinde detaylı bilgilerin alınabilmesidir. İyi hazırlanmış sorular kayıtdışı ekonominin yapısal özelliklerini de ortaya koyabilir.

Bu faaliyetlerin önemli bir kısmının yasal olmaması, vergiden kaçınma ve sosyal güvenlik yükümlülüğü kapsamına girme endişesi gibi nedenlerle kişi ve kuruluşların genelde bilgi saklama eğilimleri bu yöntemin güvenilirliğini azaltmaktadır (21).

²¹ Adil TEMEL, Ayşegül ŞİMŞEK, Kuddusi YAZICI, *Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk ekonomisindeki Büyüklüğü*, DPT, Ankara, 1994, s.2.

3.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri

3.2.1. GSMH Yaklaşımı

Bu yöntemde, Gayri Safi Milli Hasıla hesaplanmasında kullanılacak ve kayıtdışı ekonomi için gösterge olabilecek her türlü veriden yararlanılmaktadır. Üretime, gelire, harcamaya ilişkin veriler birlikte kullanılmaktadır.

GSMH hesaplanmasında üretim, gelir ve harcama yöntemlerinden birisinden yararlanılabildiği gibi, bazı ülkelerde birden fazla yöntem birlikte kullanılabilmektedir. Normal olarak bu üç yöntemin kullanılması durumunda, aynı sonuçlara ulaşılması gerekir. Ancak kayıtdışı ekonominin varlığı, farklı yöntemlerle ulaşılan sonuçların sistematik olarak farklılaşmasına yol açmaktadır. Gelir yönüyle bulunacak büyüklükle, üretim yaklaşımıyla bulunan değer karşılaştırılabileceği gibi, harcamalar yaklaşımıyla da kayıtdışı ekonomiden elde edilen gelirin harcamaya dönüşme aşamasında tespiti mümkündür. Ancak, döviz ve altın gibi tasarruf araçlarına yatırım eğiliminin yüksek olduğu dönemlerde ve yurtdışı transferlerin varlığında bu yaklaşımda sağlıklı sonuç vermeyebilir. Buna karşılık kayıtdışı kesimin büyüdüğü, organize olmayan işçilerin göreceli payının arttığı, küçük üreticiliğin yaygın ve kentleşmenin hızlı olduğu gelişmekte olan ülkelerde harcamalar yoluyla tespit edilen Gayri Safi Milli Hasıla, diğer yöntemlerle elde edilenlerden nispi olarak daha yüksek bulunmaktadır (22).

3.2.2. İstihdam Yaklaşımı

Kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü tahminde kullanılan bu yöntemde, nüfusun, sivil işgücü oranının ve istihdamın zaman içerisindeki gelişimine bakılarak kayıtdışı ekonominin büyüklüğü veya ağırlığı tespit edilmeye çalışılır. Sivil işgücü arzının toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfus içerisindeki

²² AYDEMİR, s.27.

payında zaman içinde birbirlerine benzer gelişmenin olması beklenmektedir. Sivil işgücünün toplam nüfusa oranı belirli düzeyde kalırken, istihdamın toplam nüfusa oranının gerilemesi, toplam istihdam içerisindeki kayıtdışı ekonominin istihdam payının arttığının göstergesi olarak kabul edilebilir.

Türkiye gibi nüfusun ve buna bağlı olarak toplam işgücünün sürekli artış gösterdiği ülkelerde istihdam rakamlarında sürekli artış olması doğaldır. Bu durumda sivil işgücü ve sivil istihdam rakamları ülke nüfusu ile karşılaştırarak bir oran bulunur. Bulunan bu oranın zaman içerisindeki gelişimini, kayıtdışı sektörde çalışanların oranlarının artıp azaldığı konusunda bilgi verebilir.

Tüm OECD ülkelerinde istihdam yaklaşımıyla bu oran 1975 yılı için Fransa ve Batı Almanya'da %42, ABD'de %44; İngiltere'de %46; İtalya'da ise %35.5 olarak bulunmuştur. Bulunan bu sonuçlar iki açıdan önemlidir. İtalya'da 18 yıl içerisinde toplam istihdam oranı %10 gerilemiştir, diğer yandan OECD ülkeleriyle karşılaştırıldığında bu oran çok düşüktür (23).

Bu yöntemin avantajı, hesaplama yöntemlerinin karmaşık olmamasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte önemli dezavantajları da mevcuttur. Şöyleki; genellikle karşılaştırmaların yapıldığı son otuz yılda meydana gelen bazı sosyal gelişmeler (özellikle bayanların toplam istihdam rakamlarına daha yoğun katılması) yıllar itibariyle bu oranları yükseltebilir. Bir diğer dezavantajı, ikinci bir işte çalışanlar istihdam yaklaşımı hesaplamalarında dikkate alınmazlar. Bu yöntemde yapılan hesaplamalarda kayıtdışı ekonomi için ancak alt sınır oranları tespit edilebilir.

3.2.3. Vergi İnceleme Yoluyla Tespit Yaklaşımı

Vergi ile ilgili incelemelerden yararlanılarak kayıtdışı ekonominin hesaplanmasına çalışan bu yöntemin başlıca avantajı belirli meslek ve gelir

²³ A. Fazıl ÖZSOYLU, "Gizli Ekonomi", İktisat, S.335-336, Şubat-Mart, 1993, s.45.

gruplarının gelirlerini ne derece olduğundan az gösterdiklerine ya da hiç beyan etmediklerine dair ayrıntılı bilgi sağlanmasıdır. Burada vergi idaresinin tespit etmiş olduğu matrahla mükellefin göstermiş olduğu matrah arasındaki farkla kayıtdışı ekonominin tahminine çalışılmaktadır. Kayıtdışı ekonominin tahmininde vergi incelemeleri sonucunda mükelleflerin beyan etmediği gelir tutarı esas alınarak kayıtdışı ekonomi tahmin edilmektedir. Vergi denetimi uygulama oranı ülkeler arasında çok büyük farklılıklar göstermektedir.

Vergi denetimi, beyan edilmemiş gelirin tüm hacminin hesaplanmasına imkan vermemekte ancak aynı yoğun denetim teknikleri vergi mükellefi bütününe uygulandığı takdirde bu miktar incelenebilmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımın kayıtdışı ekonominin düzeyi ve eğilimi hakkında bilgi verip vermeyeceği şüphelidir.

3.2.4. Parasal Yaklaşım

Kayıtdışı ekonomide faaliyette bulunanlar arkalarında iz bırakmak istemediklerinde işlemlerini nakit para kullanarak gerçekleştirirler. Nakit para kayıtdışı ekonominin can damarı sayılmaktadır. Bundan dolayı kayıtdışı ekonomi parasal alanda izler bırakmaktadır.

İlk kez 1958 yılında Cagan tarafından kullanılan, daha sonraları ise 1977 yılında Gutmann tarafından gerçekleştirilen parasalcı yaklaşımları belirli başlıklar altında inceleyebilmek ve kayıtdışı ekonominin büyüklüğü tahmin edebilmek mümkündür.

3.2.4.1. Sabit Oran Yaklaşımı

Kayıtdışı ekonominin boyutlarının ölçülmesinin bir yolu nakit paranın (C) mevduata (D) oranlanması ile bulunur. 1977 yılında Gutmann tarafından kayıtdışı

ekonominin ölçülmesi için geliştirilen bu yöntem C/D oranını gözden geçirmek şeklindedir. Gutmann bu yöntemle ABD için 1937-1941 yılları arasındaki kayıtdışı ekonomi büyüklüğünün GSMH'nin %10'unu aştığını tespit etmiştir. Gutmann zamanla çek ve kredi kartı kullanımının arttığını ve bunun da para talebinde nispi bir azalmaya sebep olduğunu kabul etmiştir (24).

Bu yaklaşımın varsayımları şunlardır;

İ) Nominal milli gelir (Y) ve piyasadaki para miktarı (M) arasındaki oran olarak tanımlanan Paranın Dolaşım Hızının (V) gerek kayıtlı ekonomide gerekse kayıtdışı ekonomide aynı olduğu kabul edilmektedir. Yani;

$$V = V_r = V_g$$

Burada (V_r) kayıtlı ekonomide, (V_g) ise kayıtdışı ekonomide paranın dolaşım hızını göstermektedir.

ii) Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde ödeme aracı olarak peşin para (C) kullanılmaktadır. Dolaşımda kullanılan para ise kayıtlı ekonomide kullanılan para (C_r) ile kayıtdışı ekonomik faaliyetlerinde kullanılan (C_g) para miktarının toplamına eşittir.

$$C = C_r + C_g$$

iii) Kayıtdışı ekonomik faaliyetler olmadığı sürece dolaşımdaki paranın (C) mevduata (D) oranı sabittir. ($C/D=k$) Bu oranın artması kayıtdışı ekonominin arttığını göstermektedir.

iv) Başlangıç yılı olarak, k'nın en küçük olduğu değer alınmaktadır.

Başlangıç dönemi için $C_g=0$ olduğundan varsayım gereği k zaman içinde sabittir (25).

24 KALÇA, s.42.

25 TEMEL,ŞİMŞEK, YAZICI, s.6.

$$C/D=C_r/D=k$$

$$C_r=(C/D)\times D=kD$$

$$C_g=C-C_r=C-kD$$

(C_g) değeri kayıtdışı faaliyetlerde kullanılan parayı göstermektedir. Kayıtdışı ekonomide ödemeler sadece peşin para ile yapılmış ve paranın dolaşım hızı her iki kesimde de aynı kabul edilmektedir.

$$V=V_r=V_g$$

$$V_r=yr/((1+k)\times D)$$

$$\text{Kayıtdışı Ekonomi} = V_r \times C_g$$

$$= V_r \times (C - kD)$$

Sabit Oran Yaklaşımında kullanılan bazı varsayımların geçerliliği konusunda endişeler bulunmaktadır. Örneğin; kayıtdışı ekonomide paranın dolaşım hızının kayıtlı ekonomiye göre daha hızlı olması beklenir. Ancak bu yaklaşımda iki ekonomide de hızın aynı olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca başlangıç yılının (k 'nın en küçük olduğu yıl) seçiminin sonuçları değişik yönde etkileyebileceği açıktır. Bu nedenlerle **Sabit Oran Yaklaşımı** uygulanarak bulunan sonuçların ihtiyatla karşılanması gerekmektedir (26).

3.2.4.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı

Fisher'in miktar teorisinin kullanıldığı bu yaklaşımda işlem hacminin millî gelire oranındaki değişiklikten kayıtdışı ekonominin büyüklüğü hakkında bilgi edinilebilmektedir.

Bu yaklaşıma göre, bütün olarak GSMH (kayıtlı ve/veya kayıtsız) nakit parayla işlem göreceği ve ilişkilerinin sabit olacağı varsayımıyla, toplam para

²⁶ TEMEL,ŞİMŞEK, YAZICI, s.6.

stokunun hacmi sayesinde toplam GSMH hacmine ulaşmak mümkündür. Resmi olarak bulunan GSMH rakamları toplam GSMH rakamlarından çıkarılınca aradaki fark kayıtdışı ekonominin hacmini GSMH üzerinden açığa çıkarmaktadır.

İşlem hacmi yaklaşımını formüle etmek gerekirse;

$$MV=PT$$

M= Para Miktarı

V= Paranın Dolaşım Hızı

P= Genel Fiyat Endeksi

T= İşlem Hacmi

$$M=C+D$$

$$(C+D)V=P_t \text{ ise}$$

$$\begin{aligned} \text{Kayıtdışı Ekonomi} &= VM - Y_r \text{ veya} \\ &= Y - Y_r' \text{ dir.} \end{aligned}$$

Bu yaklaşımın avantajı kayıtdışı ekonomide nakit paranın yanısıra çek, senet, kredi kartı vs. gibi ödeme araçlarının kullanılabilceğini varsaymasıdır. Dezavantajlarına gelince nakit para kullanım alanı kayıtdışı ekonomide bir artış meydana gelmeden artabilir. Bir diğeri ise işlem hacmi miktarının hesaplanmasındaki güçlüklerdir.

3.2.4.3. Ekonometrik Yaklaşım

Tanzi tarafından 1983 yılında kullanılan bu yaklaşım, nakit para talebinin ekonometrik bir denklem ile tahmin edilmeye çalışılmasından oluşmaktadır. Ekonometrik yaklaşımda, nakit paranın geniş anlamli paraya oranının bir takım faktörlere bağlı olduğu varsayılmakta ve nakit paranın geniş tanımlı paraya oranı regresyon analizi ile elde edilmeye çalışılmaktadır.

Ekonometrik yaklaşımın temel varsayımları; kayıtdışı ekonominin yüksek vergi oranlarına bağlı olarak ortaya çıktığı ve kayıtdışı işlemlerinin nakit para ile yürütüldüğüdür. Bu yaklaşımın üstünlüğü ise herhangi bir yılda kayıtdışı ekonominin olmadığı varsayımına gerek duyulmamasıdır.

Tanzi'nin modeli şöyledir:

$$F(C/M2Y) = f(Y_r, m_h, V, tefe)$$

Nakit para talebinin açıklayıcı değişkenleri:

C/M2Y: Nakit paranın geniş tanımlı paraya oranı

Y_r : Kişi başına reel gelir

r: Mevduat oranı

m_h : Kamu personel harcamalarının toplam kamu harcamalarına oranı

V: Ortalama vergi oranı

tefe: Enflasyon oranı

Genel olarak yüksek enflasyon olduğu dönemlerde, eğer mevduat faiz oranı enflasyon oranından yüksekse halk nakit para yerine banka mevduatlarını tercih edecektir. Bu nedenle enflasyonun , C/M2Y oranına göre işaretinin pozitif olması beklenmektedir. Kişi başına düşen reel milli gelir ve faiz oranı işaretinin negatif, kamu maaş ve ücretlerinin toplam kamu harcamalarına oranı ile ortalama vergi oranının ise pozitif işaret alması beklenmektedir⁽²⁷⁾.

Nakit para talebi denkleminde parametreler elde edildikten sonra vergi değişkeni sıfır alınmak suretiyle ikinci nakit para talebi tahmin edilmektedir. İki tahmin arasındaki fark kayıtdışı ekonomi ile ilgili nakit para seviyesini vermektedir. Sonuç olarakta, paranın dolaşım hızından yararlanılarak kayıtdışı gelirin boyutu hesaplanmaktadır.

²⁷ TEMEL,ŞİMŞEK, YAZICI, s.8.

3.3. Diğer Ölçme ve Hesaplama Yöntemleri

Buraya kadar ayrıntılı bir şekilde incelenen kayıtdışı ekonomiyi ölçme ve hesaplama yöntemleri bunlarla sınırlı değildir. Bu yöntemler dışında yine birkaç yöntemden de bahsedilebilir.

Kayıtdışı ekonominin boyutlarını tespit etmede **mali af uygulamalarının** sonuçlarına bakılarak bilgi edinebilmek mümkündür. Aftan yararlanan kişi sayısı ve af miktarlarından birtakım sonuçlar çıkarılır. Af dönemi vergi istatistikleri sayesinde vergi kaçığının boyutları tespit edilebilmektedir.

Özellikle 1950'li yıllarda (Türkiye'de dahil olmak üzere) en gelişmişinden başlayarak en yoksuluna kadar birçok ülke bazen siyasi bazen de kayıtdışı ekonomiler nedeniyle bütçe açıklarını kapatmak ve kayıtdışı ekonomiyi kayıt altına almak için vergi aflarına gitmiştir.

Maddi Girdi Yaklaşımı: Bu metotta bazı maddi girdiler ile milli gelir arasındaki sabit ilişkiye dayanılarak kayıtdışı ekonominin boyutları belirlenmeye çalışılır. Ekonomide kullanılan bazı temel üretim ve tüketim (örneğin, elektrik enerjisi) verilerinden hareketle ekonominin gerçek büyüklüğü araştırılır. Örneğin Hindistan'da elektrik enerjisi ile milli gelir arasında bağlantı kurularak kayıtdışı ekonomi ile ilgili hesaplamalar yapılmıştır (28).

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde işlemler nakit para ödemeleri gerektirir ve bu büyük banknot talebini arttırır. Bu talep artışının kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin de artışı ile açıklanabileceği yolunda görüşler mevcuttur. Çünkü resmi ekonomik işlemler büyük ödemeler gerektirir ve bu ödemeler çek veya kredi kartıyla yapılır.

Amerika'da 1966 sonraları ile 1978 ortaları arasındaki tedavüldeki 100 dolarlık banknotların sayısı %250'nin üstünde artış göstermiştir. Öte yandan

²⁸ KALÇA, s.46.

nakit paranın toplam miktarı sadece %125 artmıştır (29).

Tablo 1: Çeşitli Ülkeler İçin Farklı Yaklaşımlarla Yapılan Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri

Yöntem	Ülke	Yıl	Boyutu-Tahmin	Kaynak/Yazar
Anket	ABD	1976	%4-6	IRS(1979)
	İtalya	1975	%25-33	Martino(1981)
İstihdam	İtalya	1977	%14-20	Contini(1981)
		1980	%10-20	Gaetani(1981)
	Federal	1970	%22	
	Almanya	1976	%39.5	
		1978	%37.5	
		1980	%35	
	İsveç	1978	%2	Longfeldt(1982)
		1978	%8-15	Hansson(1980)
GSMH	ABD	1948	%9.4	Park(1979)
		1968	%5.5	
		1976	%2-6	
	Federal	1961	%16.7	
	Almanya	1971	%6.5	
		1974	%4.8	Petersen(1982)
	İngiltere	1978	%2.5-3	Macafee(1980)
		1978	%5	O'Higgins(1980)
	İsveç	1978	%4.7	Hansson(1980)
	Belçika	1970	%18.4	Frank(1972)
Emisyon	ABD	1974	%6.3	
		1976	%11	Gatmann(1977-79)
	İtalya	1974	%25.3	
		1976	%30	Seaba(1980)
	İngiltere	1978	%7	Dilnot-Morris(1981)
	Kanada	1978	%9-14	Mins-Smith(1981)
İşlem Hacmi	ABD	1976	%13-22	
		1978	%26-33	Feige(1979)
	Federal	1976	%17.5	
	Almanya	1978	%24	
		1980	%27.5	Longfeldt(1982)
	Kadana	1976	%22	Mins-Smith(1981)
	İngiltere	1974	%8-15	Feige(1981)

Kaynak:A.Fazıl ÖZSOYLU, "Kayıtdışı Ekonomi", İktisat, Şubat-Mart 1993, s.45.

Kayıtdışı ekonominin boyutlarını tahmin için kullanılan yöntemlerin fazla olması belki olumsuzluk göstergesi olarak algılanabilir. Çünkü her yöntemin sonuçları birbirinden farklı çıkmaktadır. Tahmin sonuçlarının bu kadar farklılık göstermesi şaşırtıcı olmamalıdır. Kayıtdışı ekonominin genel kabul görmüş bir teorisi ve tahmin yöntemi olmadığından yöntemlerin hepsinde bazı izler takip edilerek sonuç çıkartılmaya çalışılmaktadır (30). Ama bir noktada gözden kaçırılmamalıdır ki, eksikte olsa kayıtdışı ekonominin boyutlarının tahmin edilmesi çalışmaları bu sektörün analiz edilmesi ve ona göre politikalar üretilmesi açısından hayati öneme sahiptir.

4. KAYITDIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ

4.1. Genel Ekonomiye Etkisi

Kayıtdışı ekonominin en belirgin özelliklerinden biri, vergilerin elde edilen gerçek gelir üzerinden ödenmiyor olmasıdır. Gelir yaratılmakta ancak yaratılan bu gelirden devlete ödenmesi gereken kısım aktarılmamaktadır. Devletin yapması gereken harcamaların boyutları ise her geçen gün genişlemektedir. Bu durumda kamu gelirleri ile kamu harcamaları karşılamadığı için, borçlanmak zorunda kalmaktadır. Devletin nakite olan ihtiyacı arttığı sürece vadeler kısaltmakta, faiz oranları yükselmekte ve kamu borçlanmasının maliyeti artmaktadır. Belli bir seviyeye kadar ekonomiye çok fazla olumsuz etkisi olmayan kamu borçlanma gereğinin oranı olan %3'ün üzerine çıktıkça genel ekonomi bu durumda olumsuz etkilenmeye başlayacaktır.

Ellerinde fon bulunanlar devlete verdikleri borcu faiziyle birlikte geri aldıkça daha fazla fon sahibi olurlar. Bunun sonucun da devletin fona olan ihtiyacı hızla artar. Dolayısıyla da iç borç stoku hızlı bir şekilde büyür. Böylesi bir borç sarmalının yaşandığı ekonomilerde elde edilen faiz gelirleri üzerinden vergi

³⁰ KALÇA, s.47.

almakta son derece zordur. Çünkü borç verenler vergilenmeleri halinde, borç vermeye karşı direnç gösterirler⁽³¹⁾.

Vergilerin yetersiz olması halinde, eğer zamanında ve etkin bir takım önlemler alınmazsa yukarıda belirtilen ekonomik sürecin yaşanılması kaçınılmaz olacaktır. Bu sebeple hangi nedenle olursa olsun, gelir elde edip de bu gelirlerin kayıtdışı tutan ekonomik birimlerin kayıt altına alınması zorunludur. Çünkü gelirlerini kayıtdışı tutanların bir kısmı, yasalar uyarınca devlete karşılıksız olarak (vergi yoluyla) vermesi gereken fonları, cari borçlanma faizi karşılığında vermektedirler. Reel üretime gitmeyerek, yine kamunun kullanımına aktarılan bu fonların hiç olmazsa bir kısmının vergi yoluyla daha ucuza kullanılması devletin hakim güç olması nedeniyle elinde bulundurduğu temel haklardandır.

Kamu kesimi borçlanma gereğinin yüksek olduğu ekonomilerde, faiz oranlarını düşürerek özel sektör yatırımlarını uyarmak, kamunun yapması gereken alt yapı hizmetlerini gerçekleştirmek, kaynakların optimal dağılımını sağlamak, gelir dağılımındaki adaletsizliği düzeltmek, enflasyonu aşağı çekmek, ekonomide rasyonel kararlar almak ve dolayısıyla sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek mümkün değildir.

4.2. Kayıtlı Ekonomiye Etkisi

Kayıtdışı ekonominin yararı olarak ileri sürülen görüşlerden biri, kayıtdışı elde edilen gelirin önemli bir bölümünün kayıtlı ekonomiye gitmesi ve böylece kayıtlı ekonomide olumlu etki yapmasıdır. Bu görüşe göre; önemli olan gelirin yaratılmasıdır. Bu yaratılan gelir, tüketim harcamasından, servet edinilmesinden veya yatırım yapılmasında kullanılacaktır. Harcamaların yapılması ise kayıtlı olsun ya da olmasın ekonominin geneline canlılık getirecektir. Hatta önemli bir kısımda kayıtlı kesime gideceğinden, kayıtdışı yararları gelir kayıtlı hale gelecektir.

³¹ AYDEMİR, s.112.

Yukarıda kayıtdışı ekonominin olumlu yönünden bahsedilmiştir, ancak olumsuz yönleride bulunmaktadır. Kayıtdışı ekonomiye karşı en büyük hassasiyeti gösterenler genellikle büyük çaplı işletmelerdir. Büyük çaplı ve kayıtlı çalışmak zorunda olan ekonomik birimlerin, kayıtdışı ekonomiden şikayetçi olması doğaldır. Çünkü büyük işletmeler vergisel kaygılarla olmasada kendi iç güvenlikleri ve alınacak kararların sağlıklı olabilmesi için her türlü faaliyetlerini belgeye dayandırmak zorundadırlar (32). Ölçeğin büyük olması ve kurumsallaşmanın getirdiği zorunluluklar nedeniyle, kayıtlı çalışan ekonomik birimler aynı zamanda yasal yükümlülüklerini yerine getirmektedirler. İşletmelerin maliyetleri, vergi ve sosyal güvenlik ile ilgili yükümlülükleri yerine getirmeleri nedeniyle yükselmektedir. Yükselen maliyetlerle kârları azalmakta ve yatırım harcamaları düşmektedir.

Yasal yükümlülüklerini yerine getirdiklerinden dolayı yatırım yapamayan büyük işletmelerin karşısında; gelirlerini kayıtdışında tutarak, vergi ve sosyal güvenlik ile ilgili yükümlülüklerinden kurtulan ekonomik birimlerin kârlılıklarını arttırması, vergi ödememe yoluyla ucuz finansman kaynağı sağlanması haksız rekabet yaratmakta, böylece kayıtlı kesimin faaliyet alanı daralmaktadır.

Kamu harcamaların yüksek olması ve bunun vergilerle karşılanamaması sonucu ekonomik istikrarsızlık meydana gelmektedir. Ekonomik istikrarsızlık dönemlerinde işletmeyi yönetenlerin geleceği görmelerini zorlaştırır. Çünkü, istikrarsızlık dönemlerinde yaşanmış ekonomik dalgalanmalar, hammadde alımında pazarlamaya kadar birçok alanda beklenmeyen bir tablo yaratmaktadır. Bu dönemlerle daha önce katlanılabilir vergiler çok ağır hale gelmektedir. Birde kamunun kaynak gereksinimini karşılamak için ek vergilerin yürürlüğe girmesi sonucu kayıtlı çalışan ekonomik birimlerin bünyeleri iyice sarsılarak ve kayıtdışı çalışanlar karşısında rekabet etme şansları iyice azalacaktır.

32 AYDEMİR, s.119.

4.3. Kalkınma Hızına Etkisi

Bir ekonominin değerlendirilmesi ve performansının ölçülmesi için önemli bir makroekonomik değişken kalkınma (büyüme) hızıdır. Gerek sektörel gerekse tüm ekonomiyi değerlendirme açısından gerekli olan kalkınma hızı, birçok ekonomik göstergesi etkilemesi açısından da önem taşımaktadır. Eksik veya yanlış hesaplanan kalkınma hızı, zincirleme olarak ekonomik göstergelere yansıtılacak, ekonomiyi planlayanların istemediği durumlara neden olabilecektir.

Kalkınma hızı, basit olarak iki yılın GSMH rakamlarının birbirine oranlanması ile bulunur. Kalkınma hızı konusunda dikkat edilmesi gereken durum, bu oranın reel büyümeyi veya küçülmeyi tam olarak yansıtmamasıdır. Yani bir ülke için hesaplanan kalkınma hızına bakıp o ekonominin reel olarak nasıl geliştiğini belirlemek mümkün değildir. Bunun için şu iki olayın gerçekleşmesi gerekmektedir.

Hükümetlerin sıkı takibi ve düzenlemeleri karşısında varolan ama kayıtlara geçmeyen kayıtdışı ekonomilerin bir kısmı kayıt altına alınabiliyorsa bu bir önceki yıla göre GSMH artışı olarak gerçekleşecektir. Oysa ki bu bir reel artış değil sadece var olan bazı mal ve hizmet üretimlerinin kayıtlara geçirilmesidir.

Kalkınma hızının düşük çıkması ülke ekonomisinin küçüldüğünü göstermeyebilir. Çünkü aynı ekonomide eğer bir kayıtdışı ekonomi varsa, bu ekonominin büyümesi söz konusu olabilir. Zaten genellikle resmi ekonomilerin buhran dönemleri kayıtdışı ekonominin büyüme dönemlerine rastlanmaktadır⁽³³⁾. Ayrıca, tahmin edilecek olan kayıtdışı ekonominin resmi GSMH hesaplarına dahil edilmesi ve yeni bir kalkınma hızının bulunması resmi ölçümlerle tezat içinde olacaktır. Öyle ki sanayi üretiminin reel olarak %15 gerilediği bir ortamda ihracattaki %30'luk artış nasıl açıklanacaktır⁽³⁴⁾.

³³ KALÇA, s.110.

³⁴ Milliyet, 15 Ekim 1994, s.6.

Eğer kayıtdışı ekonomi resmi ekonomiye göre hızlı büyüyorsa ve milli istatistikler içinde bu durum yeterince görülemiyorsa, ekonominin resmi sonuçlarını dikkate alan, buna uygun politikalar izlemeye yol açan, ülkenin ifade edilen büyüme oranı tahminlerin altında olacaktır.

Örnek olarak, 1994 yılında Türkiye ekonomisinin %6 küçülmesine rağmen, elektrik üretiminin %6.1 artarak 73.7 milyar kilovat saatten 78.2 milyar kilovat saate çıkması gösterilebilir (³⁵). Kayıtdışı ekonomiler dikkate alınmazsa bir tezat oluşmaktadır. Ekonomide belgelere yansıyan küçülme, elektrik tüketimi resmi rakamlarına göre bir büyüme şeklindedir.

Kısaca, kayıtdışı ekonomi kalkınma hızını olumsuz etkilemektedir. Kalkınma hızı, kayıtlı ekonomideki kalkınma hızını gösterdiğinden gerçeği yansıtmaz, ekonominin gösterdiği gelişmeyi doğru tespit edemez. Kayıtdışı ekonominin gözardı edilmesi, GSMH rakamlarının ve sonuçta kalkınma hızının yanlış hesaplanmasına sebep olacaktır. Önemli olan GSMH'nın zaman içindeki gelişimi ve büyüme hızının doğru hesaplanmasıdır.

4.4. Vergi Oranlarına Etkisi

Modern devletler görevlerini yerine getirirken en çok başvurdukları kaynak vergilerdir. Kamu harcamalarının vergilerle karşılanamaması durumunda başka kaynaklara başvurulur. Bu kaynaklar bütçe açıklarına sebep olurken, ekonomik dengelerin alt üst olmasına yol açabilir. Ekonomik istikrarın devamı ve kamu harcamalarının sağlıklı finansmanı milli gelir içindeki vergi gelirleri oranıyla yakından ilgilidir.

³⁵ Sadık KIRBAŞ, *Kayıtdışı Ekonomi Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları*, Ankara, 1995, s.22.

Tablo 2: Milli Gelir İçinde Toplam Vergi Gelirleri Oranı (%)

Ülkeler	1981	1984	1987	1989
Türkiye	18.3	14.7	18.9	18.9
İspanya	29.2	28.9	32.6	34.4
Yunanistan	28.8	34.9	37.5	33.2
Fransa	41.9	44.6	44.5	43.8
AET	36.9	39.4	40.5	40.0

Kaynak: Adem KALÇA, **Kayıtdışı Ekonominin ...**, s.127.

Avrupa ülkelerine göre Türkiye’de milli gelir içindeki toplam vergilerin az olması, vergilerin sadece belirli kesimlerden ve adaletsiz olarak alınmasını ifade etmektedir.

Vergi oranları yükseldikçe vergi kaçırmanın veya vergiden kaçınmanın ekonomik birimler için yararları artacağından gelirlerini gizleme yoluna gideceklerdir. Vergi oranları ne kadar yüksek olursa, vergi ahlakıda o derece bozulacaktır.

Sonuçta yeterli vergi toplayamayan devlet, vergi oranlarını artırarak vergi yükünün belirli kesimler üzerinde ağırlaşmasına ve vergi adaletsizliğinin doğmasına neden olmaktadır. Vergi oranlarının yükseltilmesi kayıtdışı ekonominin doğmasına neden olurken, ABD’de kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınmasında en önemli faktör, vergi oranlarının düşürülmesi olmuştur (36).

4.5. Vergi Yüküne Etkisi

Vergi yükü, belirli bir dönem süresince bir ekonomide toplam vergi hasılatının, o ekonominin toplam gelirin bölünmesi biçiminde hesaplanır (37).

³⁶ Dünya Gazetesi, 17 Haziran 1994, s.5.

³⁷ Aykut HEREKMAN, **Kamu Maliyesi**, Clit II, Ankara, 1989, s.141.

Vergi kaçakçılığı çoğunlukla verginin, yükümlünün ödeme gücünden fazla olduğu zaman ortaya çıkmaktadır. Vergi yüklerinin daha ağır olması birçok mükellefi gelirlerinin bir bölümünü gizlemek için vergi kaçakçılığında bulunmaya yöneltir (38).

Bir ekonomide vergi yükü adil dağıtılmamışsa genel eğilim, beyan edilmiş faaliyetlerden kaçınma şeklinde olacaktır. Türkiye'nin vergi yükü (parafiskal gelirler hariç) 1983'te %14.9, 1985'te %13.5, 1990'da %14.4 ve 1992'de %18.4 iken, OECD ülkelerinde ortalama %29.5 olup aradaki fark kayıtdışı ekonomiyi göstermektedir (39). AB ülkelerinde üç kişiden biri vergi yükümlüsü iken Türkiye'de bu oran on kişide bir kişidir (40).

Türkiye'nin vergi yükü ve kişi başına vergi miktarının OECD ülkelerine göre düşük olması, daha fazla vergi alınamamasından, vergi sınırlarına yaklaşamamasından değil, kayıtdışı ekonominin siyasi ve politik nedenlerinden kaynaklanmasındandır. Bu yüzden belirli bir vergi gelir düzeyine ulaşmak için girilen faaliyetleri vergileme nispeti daha yüksek olmak zorundadır. OECD ülkeleri arasında 1994 yılı toplam kazançlar içinde devletin topladığı vergi oranı %30, Türkiye'de %18.7 iken bu oranın 1,4 puanlık bölümü 5 Nisan kararları ile gelen ek vergilerden oluşmuştur (41). Türkiye'nin vergi yükünü OECD ortalamasına yükseltmesi için 440 trilyon daha fazla vergi toplaması gerekir. Türkiye'de vergi yükü, özellikle bazı kesimler üzerindeki optimal vergi yükü düzeyinin çok altında olduğundan, Türkiye'de vergi alma kapasitesi vardır. Bazı gelirler üzerinde vergi oranlarını yükselterek, bazı gelir öğelerini de, vergi kapsamına alarak, vergi istisna ve muafiyetlerini daraltarak vergi gelirlerini artırma olanağı vardır. Ama vergi kaçakçılığı, yaygın olduğundan kayıtlı sektörde faaliyet gösteren firmaların vergi yükü artacaktır (42). Kayıtdışı ekonominin üzerine

38 KALÇA, s.120.

39 Erdoğan ÖZÖTÜN, "Milli Gelir ve Kayıtdışı Ekonomi", *Ekonomik Forum*, Şubat 1994, s.21.

40 Veysi SEVİĞ., "Vergi ve Mali Piyasalar", *Yeni Yüzyıl*, 16 Aralık 1994, s.6.

41 SABAH Gazetesi, 7 Nisan 1995, s.5.

42 ÖZSOYLU, s.15.

gidilmedikçe vergi gelirlerinin artırılması için kayıtlı ekonomide faaliyette bulunanların üzerine gidilmekte, böylece ekonomik birimlerin vergi yükü artmaktadır.

Tablo 3: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı Üyesi Ülkelerde Vergi Yükü

	1992	1993	1994	1995
Kanada	30.4	30.0	30.2	31.0
Meksika	14.8	14.6	13.9	13.3
ABD	19.7	20.1	20.5	20.9
Avustralya	28.7	28.8	29.9	30.9
Japonya	19.8	19.3	18.1	18.1
Kore	18.6	18.9	19.8	20.5
Yeni Zelanda	37.0	37.2	37.6	38.2
Avusturya	28.8	28.7	28.1	27.1
Belçika	28.9	29.3	30.9	31.1
Çek Cumhuriyeti	-	29.5	28.3	26.3
Danimarka	47.6	48.7	50.1	49.7
Finlandiya	36.0	33.4	35.0	33.6
Fransa	24.2	24.3	24.9	25.2
Almanya	24.0	23.9	23.9	23.8
Yunanistan	27.3	26.4	27.0	27.5
Macaristan	27.7	27.1	26.9	27.2
İzlanda	29.6	28.7	28.4	28.6
İrlanda	30.0	29.9	30.9	28.9
İtalya	28.8	30.0	28.7	28.2
Lüksemburg	29.4	31.6	32.5	32.2
Hollanda	28.6	29.3	26.4	25.6
Norveç	29.9	30.1	31.3	31.8
Polonya	26.9	30.1	30.4	29.7
Portekiz	24.9	23.0	24.3	24.7
İspanya	22.8	21.7	21.9	21.7
İsveç	36.0	36.4	37.0	35.2
İsviçre	20.8	20.8	21.4	21.3
İngiltere	28.8	27.5	27.9	29.0
OECD Ort.	27.4	27.5	27.8	27.6
OECD Umerika Ort.	21.6	21.5	21.5	21.7
OECD Pasifik Ort.	26.0	26.0	26.3	26.9
OECD Avr. Ort.	28.5	28.6	28.9	28.6
AB Ort.	29.7	29.6	30.0	29.6

Not: Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya göre, parafiskal gelirler hariç.

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı 1997 Yıllık Ekonomik Rapor, s.92.

Tablo 4: OECD Ülkeleri ve Vergi (Milyon Dolar) (1993)

Ülkeler	Vergi Gelirleri	Kişi Başına Vergi
ABD	1,172,657	4,640
Japonya	726,253	5,860
Almanya	376,262	5,930
İtalya	306,037	5,290
Fransa	297,423	5,220
İngiltere	259,520	4,510
Kanada	161,424	5,910
İspanya	118,077	3,030
Avustralya	87,542	5,060
Hollanda	85,764	5,680
İsveç	79,262	9,220
Belçika	57,093	5,710
Danimarka	52,567	10,110
İsviçre	47,328	6,960
Avusturya	46,410	5,950
Finlandiya	38,291	7,660
Norveç	36,969	8,600
Türkiye	31,770	540
Portekiz	16,797	1,700
Yunanistan	15,459	1,510
Yeni Zelanda	15,430	4,540
İrlanda	12,411	3,550
Lüksemburg	4,197	110,900
İzlanda	1,808	1,070

Kaynak: Dünya Gazetesi, 7 Kasım 1994, s.1

Vergi yükü eşitsizliği ve bütçe açıklarına yol açan kayıtdışı ekonominin boyutu, hızlı kalkınma çabaları ve refah toplumu için Türkiye’de vergi potansiyelinin var olduğu ve bu potansiyelden yararlanılması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır.

4.6. İstihdama Etkisi

İstihdam, çalışma arzusu ve gücünde olan bireylerin, ücret karşılığında hizmetlerinden yararlanma şeklinde tanımlanabilir. Bir ülkenin toplam işgücünü,

belirli bir yaştan (15) yukarı olup işi olanlar, çalışabilecek durumda olup iş arayanlar oluştururlar.

Kayıtdışı ekonomiler için belirli bir yaş sınırı yokken, bu sınır kayıtlı ekonomiler için önemli olmaktadır. Çünkü kayıtdışı ekonomide nüfus piramidi daha geniş yaş gruplarını içine almaktadır. Kayıtdışı ekonomideki emek piyasası ve yaş sınırı boyutu zamanla artarken, toplum tarafından kabullenilmektedir.

Resmi ekonomi için hem ilave hemde ikame olan kayıtdışı emek arzı iki alanda incelenebilir. Tek meslek sahibi olarak kayıtdışı çalışanlar, resmi işlere ek olarak kayıtdışı çalışanlar (43).

Ülkeye kayıtdışı giren veya durumu bazı nedenlerden dolayı yasadışı olan göçmen işçiler, emekliler, ticari faaliyetlerini veya mesleğini kayıtlara geçirmeyen ve kendi işlerini yapan işçiler, ev kadınları, kayıtsız geçici görevliler, öğrenci ve çocuklar tek meslek sahibi olarak kayıtdışı istihdam edilenlerin büyük çoğunluğunu oluştururlar.

Gelişmiş ülkelerde çok büyük olmamakla birlikte, zaman zaman oluşan ekonomik krizlerle artarak işsiz kitlelerin biriktiğine rastlanmaktadır. Aslında belirli bir ülkenin farklı şehirlerinde, bölgelerinde **enformel sektör** kendini farklı biçimlerde ortaya koymaktadır. Bu yüzden bu sektörle ilgili politika geliştirenlerin enformel sektörün kendini çok değişik yapılarla ortaya koyduğunu bilmeleri gerekir. Örneğin bu sektör, hem işçi istihdam eden iş yerlerini, hem de tek şahıs tarafından yürütülen faaliyetleri kapsamaktadır. Buna göre kavram, bir yandan küçük imalat işyerlerini, diğer yandan ise, seyyar satıcıları, ayakkabı boyacılarını ve evde parça başına çalışanları da kapsamaktadır(44). Bu sektörde çalışan işçilerin büyük bir kısmı gerçekten çok

43 KALÇA, s.138.

44 Yasemin GÜNGÖR, "Enformal sektör" *İktisat Dergisi*, Ağustos-Eylül 1997, s.58.

yoksul iken, diğ er bir kısmı kayıtlı sektördeki asgari ücretten bile daha yüksek gelir kazanmaktadır (45).

AT komisyon raporuna göre, kayıtdışı istihdamın nedenleri herşeyden önce, küçük girişimcilere uygulanan vergileme ve sosyal güvenlik sisteminde bulunmaktadır. Kayıtdışı istihdamın varlığına ve yaygınlaşmasına ilişkin faktörler çok daha fazla ve karışıktır. Onlar mutlaka her ülkenin ekonomik ve sosyal durumuna göre değışir(46).

Kayıtdışı istihdam birey, teşebbüs ve toplum için farklı etkilere sahiptir. Normalde onun zararlı olduğı yönündeki görüşler fazladır. Fakat olumlu özelliklere sahip olduğunu belirten tanımlamalarda bulunmaktadır.

4.6.1. İstihdam Üzerindeki Olumlu Etkileri

Kayıtlı ekonomide iş bulmakta zorlananlar kayıtdışı ekonomide iş bulmaya yönelmektedirler. Bu sektörde de iş bulamayanlar kendi işlerini (marjinal sektör) kurmaktadırlar.

Kayıtlı sektör tarafından istihdam edilemeyen emeğin kayıtdışı ekonomide emildiğı görülmektedir. ILO, kayıtdışı sektörün istihdam sorununu çözmeye yardımcı olabileceğini vurgulamış ve bu çerçevede politikalar önermiştir (47).

Kayıtlı ekonominin yüksek maliyetler sonucu istihdam edemediğı kitlelere iş sağlanır. Kayıtdışı ekonominin düşük olduğı gelişmiş bazı ülkelerde kayıtlı ekonomideki yüksek maliyet/satış fiyatları ekonomileri durgunluğu itmekte, kalkınma hızını yavaşlatmaktadır (48).

45 AYDEMİR, s.96.

46 KALÇA, s.145.

47 TOBB, Ekonomik Rapor, 1993, s.121.

48 ALTUĞ, Kayıtdışı..., s.372.

Kayıtdışı istihdam, çalışanların elde ettikleri gelir ile kendilerinin ve ailelerinin temel ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte hayat standartlarının devam etmesine veya gelişmesine yardımcı olur.

Uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlükler sağlayarak rekabet etme şansı yaratabilir. Ulusal ve uluslararası talep koşullarına göre üretimde esneklik sağlar.

Ekonomik kriz ve işsizlik durumunda emek arzında bulunanların kayıtdışı ekonomide çalışma imkanına sahip olmaları, hoşnutsuzluk ve sosyal patlamaları engeller.

4.6.2. İstihdam Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Araştırmacılar kayıtdışı istihdamın olumsuz sonuçlarına daha fazla önem vermektedirler. Devlet ve sosyal kurumlar hem gelir hemde istihdam vergilerinden mahrum kalırken, kayıtdışı istihdam edilen bireylerin ücretleride kayıtlı sektördekinden düşük olmaktadır. Kayıtdışı sektör müteşebbisleri de, genellikle daha yüksek kazanç elde etmektedirler (49).

Kayıtdışı ekonomiyi yasal düzenlemeler ve istihdam vergileri arttırırken, SSK'da büyük sorunlar yaşamaktadır. Sigorta primlerinin yüksekliği kaçak işçiliği teşvik ederken, SSK'nın prim gelirlerinde düşmeye yol açabilir.

AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında aşağıdaki tablodan da anlaşılabilceği gibi, sosyal sigorta prim ödeme açısından en yüksek işveren (%58.21) ve işçi (%41.79) katkısının ülkemizde olduğu görülmektedir. AB ülkelerinin tamamında sosyal güvenliğin finansmanına katkısı sağlanmıştır.

49 ÖZSOYLU, "Gizli...", s.56.

Tablo 5: AT Ülkelerinde Sosyal Güvenlik Sisteminin
Finansmanına Katkı Oranları (%)

Ülkeler	İşverenin Katkısı	Çalışanların Katkısı	Devlet Katkısı	Diğer	Toplam
Belçika	42.05	19.72	27.46	10.77	100
Danimarka	11.36	4.38	77.52	6.74	100
Almanya	41.90	30.44	25.23	32.40	100
İrlanda	23.11	14.89	61.12	0.89	100
İngiltere	27.93	16.96	43.35	11.76	100
İspanya	52.21	19.39	26.03	2.37	100
Fransa	51.82	27.44	18.25	2.50	100
Portekiz	49.37	20.33	25.56	4.74	100
İtalya	52.42	14.95	29.98	2.76	100
Lüksemburg	33.23	23.22	37.23	6.26	100
Hollanda	32.41	36.21	14.56	16.82	100
Yunanistan	32.70	30.80	30.50	6.00	100
Türkiye	58.21	41.79	-	-	100

Kaynak: TİSK, Üretime Yönelik Vergi ve Diğer Yasal Yükümlülükler, Ankara, 1997, s.10

Ücret olarak ödenen her 100 TL'nin 51.5' nin işçiye, 48.5 TL'nin yasal kesintilere gittiği bir ortamda işverenler kayıtlı istihdam talebinden uzak kalacaklardır. 4 milyon sigortasız kaçak işçi bu gerçeğin ifadesidir (50). Ayrıca sendikaların yüksek olan ücret talepleride kayıtdışı istihdamı arttırırken, sendikalı çalışanların sayısını azaltmaktadır.

Sendika mücadelelerinin doğal sonucu olarak, işyerindeki işçilerin ücretleri, sendikasız işçilere göre daha yüksek düzeyde oluşmaktadır. Ücretler dışında çalışma koşullarında toplu iş sözleşmesi ile belirlendiğinden ve hem sendika hemde çalışanlar tarafından denetlendiğinden daha fazla işçi yararınadır ve bu haliyle uygulanır. Fakat bu uygulamalar işverenin maliyetlerini arttırdığından işverenler kayıtdışı istihdama yönelmektedirler. Dünya Bankası'na göre sendikal faaliyetlerin artması kayıtdışı ekonomiye kaçışa yol açmaktadır. (51).

50 MİLLİYET Gazetesi, 8 Nisan 1996, s.6.

51 TOBB, "İşgücüne Yeni Düzen", Forum, Yıl.2, Sayı.4, Nisan 1995, s.42.

Sendikal mücadelelerle sağlanan çalışma koşulları ve yüksek ücret maliyetinden kurtulmak isteyen müteşebbisler için bir diğer yol “taşeronlaşma”dır. Taşeron firmalar, kayıt içinde bulunmasına rağmen, sendikasız ve sürekli değişen, çoğunluğu sigortasız kadın ve çocuk işgücü kullanarak ucuz emeğe ulaşırlar. Türkiye’de toplam çalışanların %14’ü taşeron işçi konumundadır. Bu işçilerin bir kısmı sigortasız ve tamamına yakını da sendikasızdır (52).

Kaçak işçi sayısının artması, kayıtlı çalışan işçileri onlarla rekabet etmeye zorlarken, fiyat düşürme zorunda kalacaklar ve sosyal güvenlik isteklerinden de vazgeçeceklerdir. İşverenler açısından daha düşük bir maliyet anlamına gelen kaçak işçiler ek bir maliyete katlanılmadan işten çıkarılma olanağına sahiptir. Kaçak işçi çalıştırılması sonucunda, maliye vergi kaybına, SSK’da prim kaybına uğramaktadır. Bunun sonucunda zaten sıkıntıda bulunan sosyal güvenlik sisteminin gelişmesi engellenir. Bu sonuç, kayıtdışı ekonomiyi arttırırken vergi ve prim gelirlerini azaltmaktadır.

Sosyal güvenlikten yoksun, kazançları sigorta primi ve vergi dışı kalan çocuk işçiler (53), sosyo ekonomik koşullar gereği, toplumsal gelir bölüşümündeki adaletsizlik, eğitim sistemindeki yetersizlikler nedeniyle kendilerini çalışma yaşamının içinde bulmaktadırlar (54).

Türkiye’de ilkokul eğitimini bile tamamlayamayan 3.720.500 çocuk iktisaden faal durumunda olup, bunların %15’i kayıtdışı sektörde çalışmaktadır(55).

52 “Taşeron İşçiliği”, *Türk-İş Dergisi*, Sayı.281, Eylül 1993, s.26.

53 “Çocuk İşçiler Sömürülüyor”, *Türk-İş Dergisi*, Sayı.290, Haziran 1994, s.31.

54 “Çocuk İşçiler”, *SSK Bülteni*, Yıl.8, Sayı.37, Temmuz-Ağustos 1993, s.21.

55 “Türkiye’de Çocuk İşgücü ve Mevzuatımızda Yer Alan DÜzenlemeler”, *İşveren Dergisi*, Cilt XXXII, Sayı.3, Aralık 1993, s.27.

Gelişmekte olan ülkelerde 10-14 yaş arası çocukların %18'inden fazlası, Latin Amerika'da en az %7'si, Asya'da %18'i, Afrika'da %25'i çalışmaktadır⁽⁵⁶⁾.

Çocuklar ucuz işgücü olarak kayıtdışı sektörde yasadışı çalıştırılarak, rakip işletmelere karşı haksız rekabet doğururken, üretilen mamülün kalite ve verimliliği azalmaktadır. Kayıtdışı istihdam edilen çocukların fiziksel güçleri ile uygun olmayan işlerde çalıştırılmaları, fiziksel ve ruhsal gelişmelerini olumsuz etkileyebilmektedir. Çocuklar açısından en önemli sonuç ise okullarını bırakarak eğitim alamamalarıdır.

Kayıtdışı istihdamın olumsuzluklarından biride ev işçileridir (ev kadınları). Bunlar düşük ücretle çalışmak zorunda kalırlar ve hiçbir güvenceye sahip değildirler.

Kayıtdışı ekonomide daha çok belirli bir yeteneğe sahip olmayan ve çok kısıtlı sosyal haklara sahip olan işgücü istihdam edilmektedir.

4.7. Kayıtdışı Ekonominin Diğer Etkileri

- Kayıtdışı ekonomide üretilen mal ve hizmetler düşük bedelli olacağından vergi yükümlülerinin aleyhine haksız rekabet yaratmaktadır.

- Sermayenin, vergisel avantajları büyük ancak makro ekonomik büyüme yönünden etkin olmayan alanlara kaymasına neden olur.

- İnsanların istedikleri yaşam standardına katkıda bulunarak sosyal patlamaları engeller.

- Vergi kayıp ve kaçığının hoşgörüsüyle karşılanması, toplumdaki suç anlayışını değiştirir. Devlete ya da topluma karşı işlenen suçlarında -Vergi suçu hoşgörülüğü için- hoşgörü başlar⁽⁵⁷⁾.

⁵⁶ TİSK, Türkiye'de Çocuk İşgücü, Yayın No.138, 1994, s.19.

⁵⁷ ALTUĞ, Kayıtdışı..., s.369.

- Kayıtdışı ekonomiyle birlikte devlete karşı başkaldırı başlar ve moral değerler bozulur. Bunun sonucunda, enflasyon artar, yatırımlar azalır, üretim düşer, işsizlik artar.

- Devlete verilen vergiler yerli yerinde kullanılmamakta (yolsuzluklar, yersiz harcamalar, gereksiz tüketim, çalışmayan kişilere maaş verilmesi vb.), kayıtdışı işlem sonucu devlete verilmeyen vergiler ise, üretime, istihdama, yatırıma kaynak teşkil etmekte, vergi kaçırın kaçırıldığıının kıymetini daha iyi bilmekte yerinde/zamanında harcamaktadır. Kaçırılan vergi yurt dışına kaçırılmayıp ülke içinde kalıp yatırıma dönüştükçe ekonomik yarar sağlamaktadır (58).

58 ALTUĞ, **Kayıtdışı...**, s.373.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA'DA KAYITDIŞI EKONOMİ

20. yüzyılın son yıllarını yaşayan toplumların en önemli sorunlarından biri olan kayıtdışı ekonomi yalnızca gelişmekte olan ülkelerin değil, gelişmiş ekonomilerin de aşmak zorunda oldukları bir sorundur.

Kayıtdışı ekonominin sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelere de tartışılmasının nedeni, vergisini dürüst bir biçimde veren vatandaşların konuya hassasiyetle yaklaşmasının yanında devletin uğradığı gelir kayıplarının da önemli boyutlara ulaşmasıdır.

1. GELİŞMİŞ ÜLKELERDE KAYITDIŞI EKONOMİ

1.1. ABD' de Kayıtdışı Ekonomi

Kayıtdışı ekonomi ile ilgili araştırmalarda, ABD için **Gutmann**'ın yaptığı basit parasal oran yöntemi ve ekonometrik yöntemini en çok kullanan **Feige**, **Tanzi**, **Mirus**, **Smith** ve **Bhatteharyya** bunlara örnek gösterilebilir. Uygulanan yöntem, çalışılan döneme, çalışmanın kapsamına ve araştırmacıların varsayımlarına bağlı olarak, ABD'nin kayıtdışı ekonomisinin boyutları konusunda oldukça farklı sonuçlar elde edilmiştir. **Gutmann**, 1979 yılında yaptığı çalışma ile 1976 yılında, ABD'nin milli gelirinin (GSMH) %10'u oranında (\$ 176 Milyar) sadece nakit para kullanılan kayıtdışılık olduğunu tespit etmiştir. Aynı araştırmacı, ABD'deki

kayıtdışı ekonomi konusunda ekonominin 1981 yılında GSMH'nin %14-15'i oranında olduğunu tesbit etmiştir (59).

ABD Milli Gelir İdaresi (IRS), 1979 yılında 50 bin mükellef arasında yaptığı araştırma ile ABD'de 1976 yılında GSMH'nin %6'sı oranında (\$100milyar) yasal kaynaklı, %1-2'si oranında da (\$25-35 milyar) beyan edilmeyen gelir bulunduğunu tespit etmiştir. Nüfus araştırması sonuçlarının, sosyal güvenlik idaresi kayıtlarının ve IRS'nin kendi kayıtlarının karşılaştırılması ile, yukarıda bahsedilen çalışmaya ek olarak yapılan araştırmaya göre de, 1976 yılında 5 milyon kişinin elde ettiği toplam \$52.2 milyar geliri beyan etmediği, bunların %65'ini ücret şeklindeki gelirlere oluştuğu, söz konusu 5 milyon kişinin 4,2 milyon'unun toplam \$46,3 milyar'lık geliri beyan etmesi gerektiği halde beyan etmediği belirlenmiştir (60).

ABD'deki halk iki ana nedenle kayıtları gizleme eğilimi gösterir. Yasadışı faaliyetler kayıtsızdır, fakat kayıtsızlığın nedeni vergiler, göçmen kanunları ve diğer hükümet düzenlemeleridir. ABD'de yasadışı faaliyetler ulusal gelir hesaplarına dahil edilmezler, GSMH'da gözükmezler, bundan dolayı kayıtdışı ekonomi ölçülebilir olsa bile bir bölümünün hesaplanamayacağı belirtilmektedir(61).

Tanzi ekonometrik parasal tahmin yöntemiyle, 1930-80 döneminde vergilerin sebep olduğu yasal-parasal (nakit para kullanılan) kayıtdışı ekonominin tespiti için iki ayrı vergi değişkeni (faiz gelirleri üzerindeki ağırlıklı vergi oranı ve ortalama efektif gelir vergisi oranı) kullanarak yaptığı çalışmaya göre, ABD ekonomisinde söz konusu dönemde kayıtlı GSMH'nin %0,6-7,9' u (faiz gelirleri

59 Carol S. CARSON, "The Underground Economy: An Introduction", *Survey Of Current Business*, May, 1984, s.33.

60 Yılmaz ILGIN, "Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları", *DPT Müsteşarlığı, Yayınlanmış Çalışma*, 1995, s.66.

61 KALÇA, s.51.

üzerindeki ağırlıklı vergi oranı dikkate alındığında) ile %-0,1-4,7'si (ortalama efektif gelir vergisi oranları dikkate alındığında) arasındaki kayıtdışı söz konusudur.

Tanzi'nin çalışmasına göre ABD'de, faiz gelirlerinin ağırlıklı ortalama vergi oranlarının dikkate alınmasıyla;

- 1944 yılında, %7,9 oranında (\$16,7 milyar) kayıtdışılık ve bundan kaynaklanan \$1,3 milyar,

- 1970 yılında %4,6 (\$45,0 milyar) kayıtdışılık ve \$3,8 milyar,

- 1980 yılında, %6,1 (\$159,3 milyar) kayıtdışılık ve \$15,0 milyar,

vergi kaybı olduğu sonucu çıkmaktadır. Efektif ortalama gelir vergisi oranlarının dikkate alınması durumunda ise;

- 1942 yılında, %4,7 (\$7,5 milyar) kayıtdışılık ve \$0,4 milyar,

- 1970 yılında, %4,5 (\$117,9 milyar) kayıtdışılık ve \$11,1 milyar,

vergi kaybı sonuçları elde edilmektedir.

Sonuçlara bakıldığında, ABD'deki kayıtdışı ekonominin, II.DÜnya Savaşı yıllarında en yüksek oranda olduğu anlaşılmaktadır. Yine **Tanzi'nin** çalışmasının sonuçları, ABD kayıtdışı ekonomisinin 1944-60 döneminde azalan 1960'dan sonra ise artan bir trend izlediğini göstermektedir.

Zilberfarb, ortalama vergi oranları yerine tahmini marjinal vergi oranlarını kullanarak **Tanzi'nin** çalışmasını tekrarlamış ve kayıtdışı ekonomi oranlarını %11 daha düşük bulmuştur (62).

ABD'de yapılan GSMH hesaplamalarında gelir ve harcama arasında farklar bulunmuştur. Dolayısıyla GSMH hesaplamalarının tutarsızlığı dikkati çekmiştir. GSMH'yı hesaplayan ABD Ekonomik Analiz Dairesi'ne göre daha azdır. IRS'ye göre ise yapılan tahminler GSMH'nin %8'den daha fazlasını kayıtdışı ekonomik

62 ILGIN, s.47.

faaliyetlerden oluştuğu yönündedir (63).

1978 yılında Ulusal Araştırmalar Gelir Servisi (IRS) Komisyon üyesi **Jeroma Kurtz** ABD'deki açıklanmayan birey gelirleri sorununu değerlendirmek için bir çalışma grubu oluşturmuştur. Bu grubun çalışması 31 Ağustos 1979'da "Birey Gelirlerindeki Vergi Kazançlarının Açıklanmayan Gelir Tahminleri" adıyla kamuoyuna duyurulmuştur.

Yapılan bu araştırmaya göre bireyler yasal yollardan elde edilen 75 ile 100 milyar dolar arasındaki gelirlerinin yaklaşık olarak 13 ile 17 milyar dolar arasındaki miktarını belirtmişlerdir. Aynı yıl 1 trilyon 73 milyar dolarlık gelirden sadece 142 milyar doları gelir vergisi olarak beyan edilmiştir. Bu demektir ki %6,5 ile %8,5 kanuni gelirler ve %8,3 ile %10,8 bu gelirlere dayalı vergi IRS'ye beyan edilmemiştir (64).

Çalışma grubu ayrıca 1976'da uyuşturucu, kumar, fuhuş gibi yasal olmayan aktivelerin gelirlerinin 25-35 milyar dolar arasında olduğunu ve 6,9 milyar dolarlık bir vergi kaybının söz konusu olduğunu ortaya çıkarmıştır.

ABD için **Tanzi** 1976 yılına ait milli gelirinin (GSMH) %11,70' i oranında, **Mirus** ve **Simith** 1976 yılına ait milli gelirinin (GSMH) %7,80'i oranında, **Bhattacharyya** 1984 yılına ait milli gelirinin (GSMH) %16,8'i oranında, **Feige** 1979 yılına ait milli gelirinin (GSMH) %33.00'ı oranında kayıtdışı ekonomi rakamları tespit etmişlerdir(65).

Smith, Moyer ve **Trzcinski**, tüketicilerle yaptıkları anket sonucu, 1981 yılında nakdi ödeme ile gerçekleştirilen kayıtdışı harcamanın %1.5 (\$42 Milyar) olduğunu belirlemişlerdir(66).

63 KALÇA, s.52.

64 KALÇA, s.52.

65 EYİDEMİR, s.46.

66 CARSON, s.27.

ABD’de yapılan incelemeler bu ülkede kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin doğmasından daha çok gelir üzerinden alınan vergilerin yüksek seviyede olmasını sorumlu tutmaktadır. Ayrıca sosyal güvenlik kesintileri de sorumlu tutulmaktadır.

Bu ülkede ruh bilimcilerce yürütülen araştırmalar, uygulamada, gerçik suçluluk duygularının insan davranışını önemli ölçüde etkilediğini ama ABD halkının vergi kaçakçılığı karşısında, hırsızlık gibi diğerk yasadışı davranışlar karşısındakine kıyasla daha az suçluluk duyduğunu ortaya koymuştur (67).

1.2. Almanya’da Kayıtdışı Ekonomi

Almanya’da kayıtdışı ekonominin en büyük nedeni olarak görülen kayıtdışı istihdamın özellikle inşaat sektöründe yaygın olduğu ve bunun da bu sektördeki kayıtlı (resmi) istihdamın %20’sini oluşturduğu vurgulanmıştır. Daha sonra Almanya’daki vergi kaçakçılığının büyümesiyle ilgili olarak veri oluşturabileceği düşüncesi milli muhasebedeki gelirler ile vergi otoritelerinin kayda geçtiği gelirler arasındaki farklara dikkatleri çekmiştir. 1961, 65,68, 71 ve 74 yılları için bu farkları hesaplama girişimlerinin sonucuna göre yani daha önceleri kayda girmeyen gelirleri oranı %16.7’den (1961 yılı) 1974’te %4.8’e gerilemiştir (68).

1974 yılında “Institut für Demoskopie Alsenbach” tarafından yapılan ankette, anketin yapıldığı bir gün öncesinde “kaçak çalışılıp çalışılmadığı” sorulmuş; alınan cevaplardan tüm yıl için bir genelleme yapılmıştır. Anketi yanıtlayanlardan %7.5 bir gün önce yaklaşık 3 saat kadar, %31’i çok sık ve düzenli olarak kaçak çalıştıklarını belirtmişlerdir. 1974 yılına %7.5’lik oranı 3.3. milyon insana tekabül etmektedir. Günde 3 saatten 3.3. milyon insanın çalışması yılda 3 milyar saat, bu da 10 DM’ dan (1974’de saat ücreti 9.88 DM’dir) 30 milyar DM yapmaktadır. GSMH’nın 1974 yılında 1.000 milyar DM olduğu

67 KALÇA, s.53.

68 KALÇA, s.54.

düşünülürse, kayıtdışı ekonominin boyutu GSMH'nın %3' ünü bulmaktadır⁽⁶⁹⁾.

İşlem Hacmi yöntemi ile hesaplanan Almanya'daki kayıtdışı ekonomi boyutlarının (1951-80 dönemi) sonucu çok ilginç çıkmıştır. Kayıtdışı işlemlerin 1/3 ile 1/5' i oranındakinin nakitten çok çek ile yapılan ödemelerden kaynakladığı anlaşılmıştır⁽⁷⁰⁾.

Yapılan araştırmalar sonucunda Almanya'da kayıtdışı ekonomi faaliyetleri özellikle emek-yoğun sektörlerde daha fazladır. Kayıtdışı ekonomide bir artış, kayıtlı istihdamdaki düşüşle aynı zamana rastlamaktadır. 1950'li yılların ortaları, Almanya'da kayıtdışı faaliyetlerin tahmini için en uygun dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönem boyunca işsizlik hızla azalmış, katılım oranı (kayıtlara) 1957'de %48.7 ile maksimum olmuş ve 1955'te haftalık çalışma saati 48.72 saat olarak en üst seviyede gerçekleşmiştir. Bu dönem kayıtlı, resmi ekonominin altın dönemi olarak da kabul edilir. 1949'da serbest piyasaya geçilmesiyle emek mobilitesi sağlanmış ve böylece verimlilik artmış bu dönemdeki ekonominin yeniden düzenlenmesi, marjinal vergi yüklerinin ve sosyal ödemelerin azalması mümkün olmuştur⁽⁷¹⁾.

Bu gelişmeler 1960'lar boyunca devam etmiş ancak katılım oranı düşmeye başlamıştır. Bunun sebebi, emek piyasasındaki değişimlerden ziyade nispi olarak çocuk ve yaşlı nüfusun artması gibi demografik gelişmelerden kaynaklanmış olmasıdır.

1970'lerde hükümet artan işsizlik sorununu çözmeye çalışarak erken emeklilik ve eğitimin ileri aşamaları için sübvansiyonlar garanti etmiştir. Bunların finansmanı sadece ilave vergiler ve sosyal güvenlik ödemeleri ile yapılmıştır. Bu

⁶⁹ ÖZSOYLU, *Türkiye'de ...*, s.26.

⁷⁰ KALÇA, s.54.

⁷¹ ÖZSOYLU, "Gizli ...", *İktisat*, Şubat-Mart 1993, s.47.

durumda sübvansiyonların kötüye kullanımını önlemek için artan düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Böylece kayıtdışı ekonomide çalışma eğilimi hızla artmıştır. Bu dönemde kayıtdışı ekonomide olduğu kadar kendi işinde çalışanların sayısında da önemli artışlar olmuştur.

1980'de Almanya'da parasal kayıtdışı ekonomi 50 milyar DM, işlem yaklaşımı ile 400 milyar DM yani GSMH'nin %27'sidir. Ayrıca yapılan takaslar da gözönüne alınınca bu rakamların daha da fazla olduğu ortaya çıkmaktadır⁽⁷²⁾.

1.3. İngiltere'de Kayıtdışı Ekonomi

Dilnot ve Morris, İngiltere için yaptıkları hanehalkı harcama anketi ile 1977 yılı milli gelirinin %2-3'ü oranında kayıtdışılık belirlemişlerdir. Aynı araştırmacılar İngiltere'nin 1981 yılı kayıtdışı ekonomisini gayri safi yurtiçi hasılanın (GDP) yaklaşık %3'ü olarak bulmuşlardır ⁽⁷³⁾.

Macafee' nin, İngiltere milli gelirinin (GNP) gelir ve harcama tahminleri arasındaki farkları dikkate alarak bulduğukayıtdışılık oranları,

1977 yılı için %4.5,

1978 yılı için %3.5,

1980 yılı için %0.0,

1982 yılı için %1.5,

dolayındadır ⁽⁷⁴⁾.

Matthews'a göre İngiltere'deki kayıtdışı ekonomi 1972 yılında GSMH'nin %5.5'i seviyesinde iken 1974 yılında %2.5 seviyesine düşmüş ve,

1978 yılında %7.8,

⁷² YALÇIN, s.55.

⁷³ ILGIN, s.69.

⁷⁴ CARSON, s.32.

1980 yılında %12.1,

1981 yılında %15.9,

olmuştur (75).

Feige'nin kendi geliştirdiği işlem hacmi yöntemini İngiltere ekonomisine uygulanması ile 1981 yılı için bulduğu kayıtdışılık oranı ise, gayri safi yurtiçi hasılanın (GDP) %5'i kadar olmuştur (76).

Bhattacharyya, 1960-84 dönemi için yaptığı ekonometrik parasal tahmin yöntemi ile, İngiltere'nin kayıtdışı ekonomisinin milli gelire oranının,

1980 yılında %3.8,

1984 yılında %7.8,

1978 yılında %10.9 (söz konusu dönemdeki en yüksek oran),

olduğunu tespit etmiştir (77).

1.4. Fransa'da Kayıtdışı Ekonomi

Paris'te bulunan Fransa Çalışma Bakanlığı verilerine göre, düzenli olarak kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinde bulunanların sayısı 1 milyonun üzerindedir. Bu sayı her geçen gün artmaktadır. Bu alanlarda çalışanların kazançları toplamı 40 milyar frank dolaylarındadır ki bu miktar Fransa'da çalışanlara ödenen maaş miktarının %3.5'i kadardır (78).

Fransa'da kayıtdışı çalışmak yasaktır. Yasalar bu tür faaliyette bulunanları hem hapis ve hem de para cezası ile cezalandırmaktadır. İş kazaları sonucunda oluşan hastane ve diğer masraflar ilgili sosyal güvenlik tarafından işverenden tahsil edilmektedir. Ancak bu tip olay bildirimlerinin olduğu çok nadirdir. Fransa'da yapılan bir ankette, deneklerin %22'si kayıtdışı çalışmaya hayır

75 ILGIN, s.70.

76 CARSON, s.33.

77 EYİDEMİR, s.47.

78 KALÇA, s.55.

demişlerdir ki bu oldukça düşük bir orandır (79).

Fransa'da emek gerektiren işlerde normal çalışma ücreti 300 frank ise kayıtdışı olarak çalıştırılan işçiye bunun yarısından az (149 frank) verilebilmektedir (80). Yine bu konu ile bağlantılı olarak itfaiye teşkilatında çalışan erleri ikincil hatta üçüncül işler edinmek konusunda çok uygun koşullara sahiptirler ve aynı zamanda bu konuda Fransa'da özellikle de Lyon başı çekmektedir. Görevlerinin dışındaki bir konuda beceri sahibi olanlar, rahatlıkla bir ek iş olarak kayıtdışı faaliyetlerde bulunabilmektedirler. Örneğin, resim yapma kabiliyetinde olan bir itfaiye eri telefon çalınca kadar bu işle meşgul olabilmektedir.

Çalışma bakanlığından bir yetkiliye göre "gayriresmi çalışanların sayısının artması el emeği ile çalışanların sayısını azaltmaktadır. Yine işsizlik yardımından faydalanıp aynı zamanda ikinci bir iş yaparak daha fazla para kazanan insanların varlığı da söz konusudur. Ayrıca resmi bir işi olup, gayri resmi işte çalışanlarda vardır. Dolayısıyla bu tip davranışlar başkalarının iş olanaklarını azaltmaktadır(81).

1.5. İsveç'te Kayıtdışı Ekonomi

İsveç' teki vergi oranları, Avrupa'da en yüksek olan ülkeler arasındadır. Böylece kayıtdışı ekonominin potansiyel önemi artan gelirin bir sonucu olmuştur. Birçok İsveç'li görünürde kayıtdışı ekonominin büyüdüğüne inanmaktadır. Kitle iletişim araçları kayıtdışı ekonomiden bahsetmekte, politikacılar düşük vergileri ve vergi kaçırmaya çare gibi artan kontrolleri tartışmaktalar (82).

79 BARTHELEMY, P., "The Underground Economy in France, The Underground Economies: Tax Evasion and Information Diutortion",Ed. Edgar Feige,Cambridge University Press,1989, s.291.

80 KALÇA, s.55.

81 KALÇA, s.56.

82 KALÇA, s.59.

İsveç'te diğer ülkelere oranla yeterli vergi kontrol sistemi ile kayıtdışı ekonomi hacmi azalma eğilimindedir İşverenler, işçilerin gelirlerini vergi idaresine bildirmek zorundadırlar ve birçok işveren bu kurala uymaktadır. Ayrıca her firma vergi otoritelerine istedikleri anda gelir ve harcama kayıtlarını sunmak ve bu kayıtları yasal olarak saklamak zorundadırlar. Vergi kaçakçılığı sayesinde örneğin iş maliyetlerini karşılayan gelirin artması sağlanır ve büyük işletmelerin yerine küçük işletmeler yaygınlaşabilir (83).

Hanson'un 1978 yılı için İsveç'te istihdam yaklaşımı ile tespit ettiği kayıtdışı ekonomi %8-15 oranındadır. Aynı araştırmacının, milli gelir (GSMH) farklılıkları yöntemiyle belirlediği kayıtdışı ekonomi ise milli gelirin %4.7'si seviyesindedir(84).

Klovland'ın değişik varsayımlar yaparak uyguladığı ekonometrik parasal tahmin çalışmasının bulguları, 1982 yılında İsveç kayıtdışı ekonomisinin %3-19.7 olduğunu göstermektedir (85).

İsveç'te yapılan bir anketten çıkan sonuç ankete cevap verenlerin %6'sının kayıtdışı ekonomide faturasız iş yaptığı şeklindedir. Aynı ankette firmaların %48'inin kendileriyle kayıtdışı çalışma isteyenlerin sayısının hayli fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Bir diğer sonuç anketin yapıldığı yıl ankete katılanların %71'inin makbuzsuz olarak kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde iş yaptırdığı yolundadır (86).

1.6. İtalya'da Kayıtdışı Ekonomi

İtalyan vergi mükellefleri iyi şöhrete sahip değillerdir. Resmi ve gayri resmi beyanlara göre vergi türlerinin hepsinde kaçakçılığa rastlanmaktadır. Bu

83 ILGIN, s.49.

84 ÖZSOYLU,"Gizli ...", İktisat, s.45.

85 EYİDEMİR, s.72.

86 KALÇA, s.60.

kaçakcılığın boyutunun tespit edilmesi, İtalyan Vergi İdaresi'nin en çok uğraştığı sorunlardan birisidir.

Maliye Bakanlığı tüm çabalarını, kayıtdışıında faaliyet göstermeyen ancak yine de vergi kaçırmaya çalışan birey ve iş çevrelerinin gelirlerini olduğundan az gösterme çabalarına karşı mücadele etmek üzere yoğunlaştırmıştır (87).

Yapılan araştırma sonuçlarına göre İtalya, kayıtdışılığın oransal olarak yüksek olduğu gelişmiş ülkeler arasında yer almaktadır.

1970'lerin ortalarında erkek nüfus olarak 13.7 milyon kayıtlı çalışana karşılık 2.4 milyon (%18) kayıtdışı çalışan olduğu, kadın nüfus olarakta, 5.3 milyon kayıtlı çalışana karşılık 2.6 milyon (%49) kayıtdışı çalışan bulunduğu tespit edilmiştir (88). Böylece sözkonusu dönemde toplam 5.1 milyon (%26.3) kayıtdışı çalışan olduğu sonucuna varılmaktadır. **Contini**, demografik göstergeleri dikkate alarak sosyal güvenlik sistemi dışındaki istihdamı araştırmış ve 1977 yılında toplam istihdamın %17-20'lik kısmının kayıtdışı istihdam olduğu, ikinci iş şeklinde yapılan işler hariç olmak üzere kayıtdışı istihdam tarafından kayıtlı milli gelirin %14-20'si oranında gelir yaratıldığı sonucuna varmıştır (89).

İtalya'daki kayıtdışı ekonomi ile ilgili yaptıkları çalışmalarda, **Martino**, anket yöntemiyle 1975 yılı için %25-35, **Saba**, parasal yöntemlerle 1974 yılı için %25.3, 1978 yılı için %30, **Gaetani-D'arogana**, istihdam yaklaşımı ile 1980 yılı için %10-20, oranında kayıtdışılık belirlemişlerdir(90).

87 ALTUĞ, *Kayıtdışı ...*, s.213.

88 ILGIN, s.71.

89 CARSON, s.30.

90 ÖZSOYLU,"Gizli ...", *İktisat*, s.45.

1979 yılının ilk yarısında icra edilen bir soruşturmaya göre, kaçırılan tüm vergilerin %85'i dört büyük sektörde (toptancılık %46, imalat sanayii %15.8, hizmet sektörü %12.7, perakendecilik %10.5) meydana gelmektedir. 1974-1976 ve -kısmen- 1977 yılları için verilen yaklaşık 6000 gelir vergisi beyannamesinde yapılan tam teşekküllü bir kontrol, mükellef başına kayıtlı gelir -ekonomik sektörler bazında- ile vergi soruşturması yoluyla belirlenen gelirler arasındaki uçurumu ortaya koymuştur (91).

İtalya'da İstatistik Enstitüsünün (ISTAT) yaptırmış olduğu anketlerde kaçak çalışmanın boyutları araştırılmıştır. Araştırma iki aşamalı yapılmıştır. Birinci aşamada, son 12 ayda işsiz olanlar belirlenmiş, ikinci aşamada da bu işsizlerin son 1 yılda aile bütçesine katkıda bulunup bulunmadıkları sorulmuştur.

Bu anket sonucu İtalya'da 1974 yılında işsizlerin %41.5'in kaçak çalıştıkları belirlenmiştir. Bu oran toplam işgücünün %12'si ya da 2,2 milyon işgücü sahibi demektir (92).

Milli kayıtlarda gözüken gelir rakamlarını ve KDV memurlarına iletilen beyan edilmiş gelir seviyesini karşılaştırmak suretiyle Reviglio, iş çevrelerinin ve serbest çalışanların gerçek gelirlerinin yalnızca %50'sini beyan ettiklerini ve böylelikle hükümete KDV gelirinden yaklaşık 10 milyar dolar tutarında bir gelir kaybına yolaştığını belirlemiştir. 1984'de bu rakamlar tekrar gözden geçirmiş ve 1981 yılında kaçırılan verginin yaklaşık 18.5 milyar dolar değerinde olduğu saptanmıştır (93).

91 KALÇA, s.57.

92 ÖZSOYLU, "Gizli ...", İktisat, s.42.

93 ALTUĞ, Kayıtdışı ..., s.213.

Tablo 6: İtalya’da Kayıtdışı Ekonomi (Toplam çalışma saatlerine oranı) (%)

Araştırmacı	Tarım Sektörü	Sanayi Sektörü	Toplam
Turin Chamber of Commerce (1976)	53.7	19.2	29.6
Prof.Deaglio (1974)	51.7	-	-
Communes in Friuli (1974)	34.5	24.5	28.5

Kaynak : KALÇA, s.58.

2500 yıllık İtalyan tarihi, insanların vergi kaçırmaya yönelik zekâları ile devletin bu kaçakları önlemeye yönelik önlemleri arasındaki mücadeleye sahne olmuştur. Bireyler devletin finansman sorunlarına katılma (vergi verme) yönünde ilgisizdirler. Bu ilgisizlik, fayda maliyet analizi çerçevesinde düşünüldüğünde ekonomik karakterlidir. Ayrıca kâr maksimizasyonu ve diğer tarafta ise vergi kaçırmanın getirdiği riskler ve cezalar söz konusudur. Ancak caydırıcı yasaların eksikliği ya da yetersizliği belirgin bir rol oynamaktadır. Vergi kaçırıcılar ya da eksik beyanda bulunanlar için cezai caydırıcılık hemen hemen yok denecek kadar azdır (94).

1.7. Norveç’te Kayıtdışı Ekonomi

Norveç’te kayıtdışı ekonomide emek piyasasında ödemelerin %80’i nakit para ile yapılmaktadır. 15 yaşın üzerindeki nüfusun %18’i kayıtdışı ekonomiden gelir elde etmektedir. Bunların %26’sı da kayıtdışı işler için ödemede bulunmaktadır (95).

94 KALÇA, s.58.

95 ISACHSEN, A.J., STORM, J., “The Hidden In Norway With Special Emphasis on The Hidden Labor Market, The Underground Economies Tax Evasion and Information Distortion”, Ed. Edgar Feige, Cambridge Universty Press, 1989, s.252.

Isachsen, Klovland ve Strom'un 1982 yılında Norveç için yaptıkları araştırmada, 1198 kişiye kaçak çalışma konusunda sorular yöneltilmişlerdir. Geri gelen 877 cevapta %29'u son hafta içerisinde yanlarında kaçak işçi çalıştırdıklarını, %20'si kaçak çalıştıklarını, %9'u ise hem kaçak işçi çalıştıklarını hem de kendilerinin kaçak olarak çalıştıklarını belirtmişlerdir. Yazarlar bu araştırmanın sonucunda Norveç'te nüfusun %40'ının kayıtdışı faaliyetlerde, bulunduğunu iddia etmişlerdir (96).

Yine aynı araştırmaların Norveç'te 1.200 kişiye anket uygulayarak yaptıkları çalışmanın sonuçlarına göre (97), kayıtdışı sektörde çalışanlar kayıtlı sektörde çalışanlara göre %40 daha düşük ücret almaktadırlar. Ankete cevap verenlerin %18'i satıcı, %26'sı ise alıcı olarak kayıtdışı faaliyetlere katıldıklarını bildirmişlerdir. Söz konusu araştırma ile, kayıtdışı istihdam sonucu elde edilen gelirlerin milli gelirin %2.3-5.7' si düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Aynı araştırmacıların 1983 yılında yaptıkları bir diğer çalışmada ise kayıtdışı ekonominin, kayıtlı milli gelirin %4-6' sını seviyesinde olduğu belirtmişlerdir.

Kayıtdışı emek piyasasının boyutu 5.5.milyar kron ya da 1979 yılı GSMH'nin %2.3' ü boyutundadır. Kayıtdışı emek piyasasında alıcılar genellikle hem işin kalitesinden hem de bu tür bir kaynağa ulaşmanın kolaylığından memnundurlar. Yaş grupları dikkate alındığında gençlerin kayıtdışı emek piyasasına katılım oranı artma eğilimindedir. Ayrıca bu piyasanın zamanla artışı ve toplum tarafından genel kabul gördüğü yönünde bir fikir birliği vardır (98).

Norveç için yapılan kayıtdışı ekonominin makro tahminine göre nakit para talebinin tahminindeki vergi değişkeninin göz önüne alınması uygundur. Ayrıca kayıtdışı ekonominin boyutu 1978'de 14.5 milyar krona ulaşmıştır. Şu özellikle vurgulanmalıdır ki, bu ölçü kayıtdışı çalışmalardan elde edilen gelirlerden ziyade

96 EYİDEMİR, s.48.

97 CARSON, s.28.

98 KALÇA, s.56.

kayıtdışı faaliyetleri kapsamaktadır (99).

1.8. Avustralya' da Kayıtdışı Ekonomi

Avustralya'da kayıtdışı ekonomiye teşvik eden faktörleri şöyle sıralamak mümkündür (100);

- Hükümet düzenlemeleri, yasaklamaları ve yasal istihdam sorunlarının maliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkan bazı sorunlar nedeniyle firma ve bireyleri bu yola teşvik edici bazı yazılı mevzuatlar,

- Vergiler,

- Yüksek enflasyon oranları,

- Uyuşturucu, kumar gibi yasadışı faaliyetler,

- Kanun boşlukları,

- Genç ve eğitilmiş insanların ekstra olarak vergilendirilmemiş gelir kazanma imkânları,

- İkinci bir işte çalışma (vergilendirilmemiş),

- Ahlaki değerlerin azalması ve göz açıklığının gelişmesidir.

Avustralya'nın, parasal oran yöntemiyle 1979 yılında tespit edilen kayıtdışı ekonomisinin boyutu ise, kayıtlı ekonominin %10.7'si kadardır (101).

Avustralya'da, Skoika'nın 1.500 bina inşaatını inceleyerek yaptığı çalışmada inşaatların %30-40'lık kısmının, sıhhi tesisat işlerinin de %26'sının kayıtdışı olarak gerçekleştirdiği sonucu çıkmıştır (102).

99 ISACHSEN, STROM, s.253.

100 TURCER, M., "The Underground Economy in Australia, The Underground in The United and Abroad", Ed. Vito Tanzi, D.C. Heath and Company, 1982, s.326.

101 ILGIN, s.73.

102 CARSON, s.28.

1.9. Diğer Gelişmiş Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi

İsviçre kayıtdışı ekonomisini araştırmak üzere **Week- Hannemann** ve **Freys**'in kayıtdışı ekonomik faaliyetlerle katılanlar yerine, yirmialtı kayıtdışı ekonomi uzmanı arasında yaptıkları anket sonuçlarına göre İsviçre ekonomisinde 1983 yılında (103);

- Tarım, inşaat, gıda onarımı işlerinde ve evde yapılan işlerde %5,
- Tekstil giyim, mobilya, ticaret, eğitim ve sağlık, sektöründe %2-5 oranında kayıtdışılık sözkonusudur. Mesleklere göre ise; Bahçıvanlık, duvarcılık, boyacılık, garsonluk ve temizlikçilik mesleklerinde %10-20,
- Çiftçilik, halıcılık, tamircilik, avukatlık, doktorluk ve berberlik mesleklerinde %5-10 oranında kayıtdışılık vardır.

Broesterhuizen'in 1979 yılı Hollanda gayri safi yurtiçi hasılasının bileşenlerini değerlendirmeye yönelik yaptığı duyarlılık analizi çalışması sonuçlarına göre, sözkonusu yıl için %4.8 oranında kayıtdışılık sözkonusudur(104).

Kanada için **Mirus** ve **Smith**, parasal yöntemlerle 1976 yılına ait %14 oranında kayıtdışılık belirlemişlerdir (105). Yapılan bir başka araştırmaya göre ise; parasal oran yöntemlerine göre 1978 yılında %9-14, işlem hacmi yöntemine göre 1976 ve 1978 yıllarında %22 oranında kayıtdışılık göstermektedir (106).

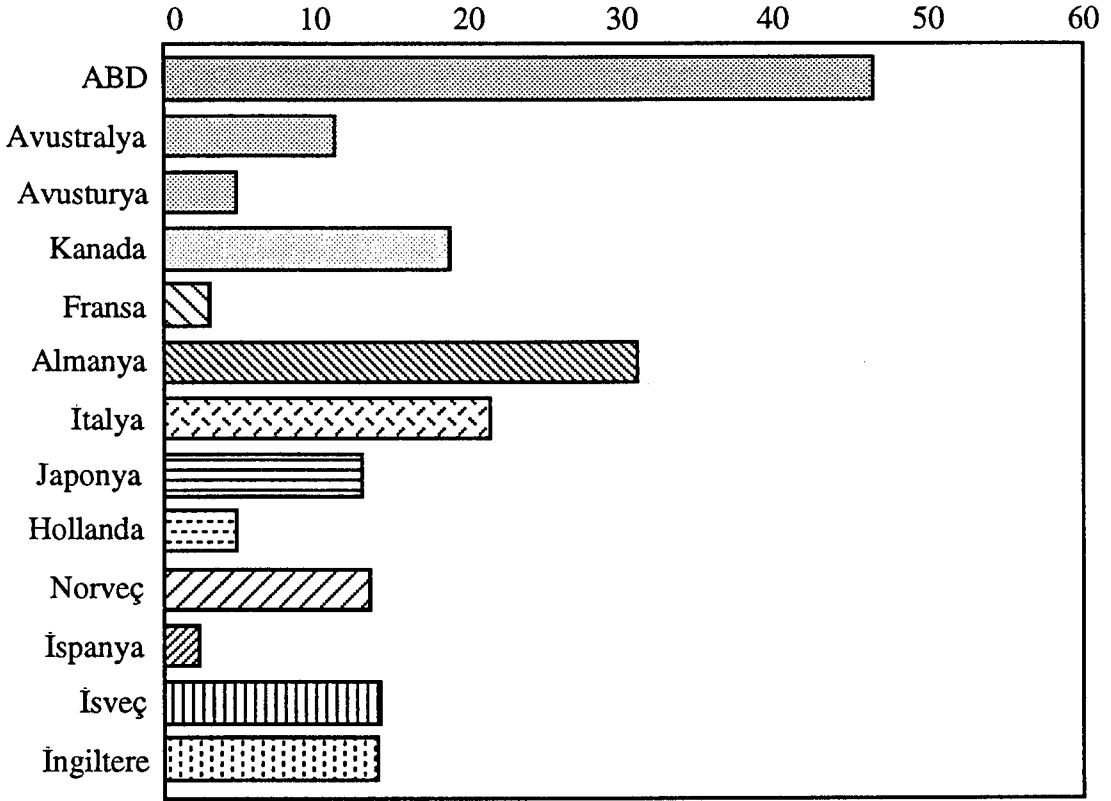
103 CARSON, s.27.

104 EYİDEMİR, s.49.

105 EYİDEMİR, s.49.

106 ILGIN, s.73.

Grafik 1: Bazı gelişmiş Ülkelerde Kayıtdışı Ekonominin Boyutları (GSMH'nın yüzdesi olarak)

Kaynak: ILGIN, s.73.

Yukarıda, bazı gelişmiş ülkelerde tespit edilmiş en düşük ve en yüksek kayıtdışı ekonomi büyüklüklerinin dikkate alınmıştır. Gelişmiş ülkeler arasında kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomiye göre en yüksek düzeyde olduğu üç ülke sırasıyla ABD, Almanya ve İtalya'dır.

Tablo 7: Dünya’da Bazı Ülkelerin Kayıtdışı Ekonomileri
(GSMH’nın yüzdesi olarak)

Ülke	Yıl		Araştırmacı	Kullanılan Metod
ABD	1976	13-14	Sabit Rasyo	Gutmann (1977-79)
	1976	22	İşlem (Muamele)	Feige (1979)
	1976	3.4-5.1 (artış) 8.1-11.7 (seviye)	Değiştirilmiş Nakit	Tayzi (1980)
	1979	28	Değiştirilmiş Nakit	Feige (1980)
	1979	33	İşlem (Muamele)	Feige (1979)
İsveç (*)	1979	27	Değiştirilmiş Nakit	Feige (1980)
Norveç (*)	1978	6.9-17.2	Değiştirilmiş Nakit	Klovland (1980)
Avustralya (*)	1978	6.4-16	Değiştirilmiş Nakit	Klovland (1980)
	1978	10	Sabit Rasyo	Avustralya Ticari Bankası (1980)

Kaynak: KALÇA, s.49.

Tablo 8: Parasalcı Yaklaşımına Göre Bazı Ülkelerin Tahmin Edilen Kayıtdışı
Ekonomi Boyutları (GSMH’nın yüzdesi olarak)

Ülke	Yıl	Kayıtdışı Eko. (%)	Araştırmacı
ABD	1948	9.4	Park (1979)
	1958	6.8	
	1968	5.5	
	1977	4.0	
İngiltere	1970	1.0	O’ Higgins (1980)
	1972	1.1	
	1975	18-24	
	1978	2.5-2.9	
Danimarka	1964-65	12.4	Qkonomiske Rad (1967-1977)
	1970-71	10.0	
	1974-75	6.0	
İsveç	1978	4.6	Hanson (1980)
F. Almanya Cum.	1968	8.9	Albers (1974)
Belçika	1965	18.6	Frank (1972-76)
	1966	19.6	
	1970	18.9	
Fransa	1965	23.2	Roze (1971)

(*) GSMH’nın yüzdesi olarak

Kaynak: KALÇA, s.50.

2. AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE KAYITDIŞI EKONOMİ

2.1. Kolombiya'da Kayıtdışı Ekonomi

Kolombiya'nın kayıtdışı sektörü başlıca kaçakçılığa dayanan bir yeraltı ekonomisidir ve ithalatıyla ihracatı yasaklanmış temel madde yasadışı ilaçlardır (107). Son yıllarda Kolombiya, özellikle Amerika pazarı için önde gelen haşhaş ve kakoin üreticilerinden biri olmuştur. Uyuşturucu işinde büyük kazancın olması, bu işin ülke ekonomisinin büyük kısmını oluşturmasına sebep olmaktadır.

Kolombiya'lı iktisatçılar uyuşturucu ticaretinin yılda yaklaşık 3 milyar dolar tutarında olduğunu hesaplamışlardır (108).

1979'da Amerika'daki Kolombiya Büyükelçisi **Diego Ascenio**, yasadışı narkotik kazancına ilişkin bir senato toplantısı öncesinde uyuşturucu ticaretinin kendi ülkesinin ekonomik ve sosyal yapısı üzerinde çökertici etkilerinin bulunduğunu iddia etmiş ve kanıtlamıştır. **Ascenio** uyuşturucu ticaretinden sağlanan gelirin ülkenin üretiminin yaklaşık %20'sine eş bir seviyeye yükseldiğini ifade etmiştir (109). Böyle bir durum özellikle gayrimenkullerde ve inşaat sektöründe enflasyonun hızla artmasına neden olmuştur. Merkez Bankası, kredileri kısmak suretiyle fiyat artışlarını kontrol etmeye çalışmış, ancak bu yaklaşım büyük ortaklıklar dışında kalan firmaların batmasına sebep olmuştur. Daha küçük çaplı kredi kullananlar sermayesini uyuşturucu parasından sağlayan ve çok büyük oranlarda kâr payı isteyen paralel kredi pazarlarına başvurmak zorunda kalmışlardır (110).

107 ALTUĞ, *Kayıtdışı ...*, s.228.

108 ALTUĞ, *Kayıtdışı ...*, s.228.

109 EYİDEMİR, s.51.

110 ALTUĞ, *Kayıtdışı ...*, s.229.

Kolombiya’da 1984 yılında yapılan hanehalkı araştırması sonuçlarına göre, çalışan nüfusun %46.4’ü kayıtdışı olarak çalışmaktadır. Bununla birlikte haşhaş yetiştirme ve kokain işleme tesislerinde çalışan yövmiyeli işçiler ortalama yasal bir yatırımda çalışan işçilerin aldığı ücretten daha fazlasını almaktadırlar, yine de güçlkle zenginleşebilmektedirler (111).

2.2. Hindistan’da Kayıtdışı Ekonomi

Hindistan’daki kayıtdışı gelirin sadece kısıtlı bir bölümü tamamen cezai faaliyetlerden sağlanmaktadır. Büyük bir bölümü ise çok yaygın olan karaborsadan ve yasal işlerden elde edilen gelirlerin düşük beyanından sağlanmaktadır. Yıllarca karaborsa Hindistan’da büyük bir sorun olmuştur. Hindistan bağımsızlığını kazanmadan önce ve kazandıktan sonra hükümetin aldığı önlemlere rağmen, vurguncular sürekli olarak çeşitli tarım ve sanayi mallarına yönelik pazarları tekellerine geçirmişlerdir. Bunun sonucunda, temel ürünlerin bir çoğunun fiyatları son yıllarda hızla yükselerek nüfusun büyük bir kesiminin ekonomik sorunlarını daha da arttırmıştır.

Beyan edilmemiş gelir edinme tamamen karaborsada iş yapan yatırımcılara özgü değildir. Hindistan’daki özel sektör -büyük ve küçük işler- gerçek faaliyet hacimlerini devletten saklamaktadırlar. Çoğu işlemler iki ayrı unsurla yönlendirirler, birincisi yetkililere beyan edilecek olan “temiz para” ve ikincisi de kayıtlarda gözükmeyecek olan ilave miktar olduğundan, düşük beyan edilmiş düzenli gelir ile karaborsa kazançlarının birleşmesi o kadar büyük seviyeye ulaşmaktadır ki, Hindistan’ın “karapara” içinde yüzdüğü belirtilmektedir (112).

Gayri resmi gelirlerinin hacmini ve bunlar üzerinden “kaçırılmış vergileri ölçme” girişimlerinin tarihi çok eskilere gider. İktisatçı Nicholas Kaldor 1956 tarihli Hindistan’ın vergi sistemine yönelik bir raporunda, 1970’lerde Amerika ve

111 ILGIN, s.76.

112 ALTUĞ, Kayıtdışı ..., s.320.

İngiltere’de yapılan analiz sonuçlarını önceden tahmin etmiştir. Milli hesapları vergi iadelerinde gösterilen gelire karşılaştırmak suretiyle Kaldor 1956 mali yılına ait beyan edilmemiş gelirlerin GSMH’nın yaklaşık %2’si değerinde olduğunu hesaplamıştır. Aynı dönemde hükümetin resmi olmayan hesapları ise bu rakamın sadece onda biri kadarını göstermektedir.

Kaldor metodu, Hindistan’da hükümet kolları tarafından gerçekleştirilen bir dizi hesaplamalara temel oluşturmuştur. Nanchoo Komisyonu 1968-69 yılı itibariyle yeraltı gelirini; (GSMH’nın %4’ü) olarak saptamıştır ve 1970’lerin sonunda yapılan hesaplar bu rakamın %8’den de fazla yükseldiğini göstermiştir. Daha sonraki tarihlerde gazeteler tarafından yapılan hesaplara göre ise bu rakam resmi ekonominin %20’sine ve hatta fazlasına eşdeğerdedir (113).

Hindistan hükümeti senelerce vergi kaçıranlara karşı verdiği mücadelesinde birikmiş yeraltı parasını yasal dünyaya geri döndürmek için çok çeşitli önlemlere başvurmuştur. 1946 yılında ilk defa dolaylı bir cebir önlemine başvurmuştur. Daha James Henry önermeden ve IRS Amerika için uygulamayı düşünmeden çok önce, Hindistan büyük (küpürlü) birimli nakit paraları tedavülden kaldırdığını açıklamıştır. Bu tedavülden kaldırma işlemi 1978’de de tekrarlanmış fakat her iki durumda etki çok büyük boyutlara ulaşmamıştır. Ağır vergi uygulamalarının bulunmayışı, beyan edilmemiş gelirlerin çoğunun banka hesaplarında birikmesine neden olmuş, dolayısıyla da bunların bu tedavülden kaldırma işleminden muaf tutulmalarını sağlamıştır. Dahası gizli gelir miktarı o kadar büyüktür ki büyük banknotlara karşı yapılan bir hamle yetersiz kalmaktadır.

Hükümet ayrıca 1951 yılından 1975 yılına kadar bir dizi gönüllü itiraf (af) programını uygulamaya koymuştur. Vergi kaçıranlara, açığa çıkıp gizledikleri gelirleri beyan etmeleri ve bu gelir üzerinden vergilerini ödemeleri halinde haklarında herhangi bir soruşturma yapılmayacağına dair güvence verilmiştir. Bu

113 EYİDEMİR, s.52.

uygulama, 2.500 rupi bir gelir üzerinden kabaca 500 rupi birikmiş bir vergi iadesi toplamının tahsilini gerçekleştirmek suretiyle biraz daha fazla başarı sağlamıştır.

Yine de geri kalan gizli gelir miktarının en azından açığa çıkarılan miktara eşdeğerde olduğu sanılmaktadır. Kayıtdışı ekonominin bir bölümünü daha gün ışığına çıkarmak için hükümet 1981 yılında yeni ve tamamen farklı bir plan uygulamaya başlamıştır. Vergi kaçırانların hükümet tarafından dağıtılan özel hamiline tahvil satın almalarına izin verilmiştir. Bu tahvillerin itibari değeri 10.000 rupi ve on yıllık bir vade üzerinden %20 oranında faiz ödenmiştir. Bir başka deyişle, hükümet vergi kaçırانlara sadece bir genel af çıkarmakla kalmamış aynı zamanda tahvil satın almak üzere yatırılan bu beyan edilmemiş gelirlerden alınması gereken vergileri de almamış, buna ilaveten bir de yapılan yatırımlara kâr payı ödemiştir. Doğal olarak, bu durumu bir ahlaksızlık örneği olarak ve hükümetin vergi kanunlarını uygulama görevinin ihlali şeklinde değerlendiren bazı parlamento üyeleri bu planı açıkça eleştirmişlerdir. Konuya daha hoşgörülü yaklaşan bir Hintli iktisatçı, hükümetinin içinde bulunduğu mali güçlükleri değerlendirmiş ve bu uygulamanın, “esasında devletin nispeten düşük faiz oranlarıyla kara para kaynaklarından ödünç para almasından” ibaret olduğu sonucuna varmıştır (114).

2.3. Peru’da Kayıtdışı Ekonomi

Peru’da kayıtdışı ekonomi, gelişmekte olan ekonomilerinde dikkate değer boyutlara ulaşmıştır. Hernando De Soto’nun tahminlerine göre Peru’da, kayıtdışı veya informal ekonomi, hesaplanmış GSMH’nin %40’ı büyüklüğünde ve istihdam ekonomik olarak aktif nüfusun %48’i dolaylarındadır. Peru’da bu kadar büyük ölçülerde kayıtdışı ekonomi olmasının nedenini De Soto, ülkedeki yasal kurumların yetersizliğine ve birey ve firmaların kayıtlı (formal) sektörlerde çalışmasının yüksek maliyetine bağlamaktadır (115).

114 ALTUĞ, *Kayıtdışı ...*, s.232.

115 ALTUĞ, *Kayıtdışı ...*, s.233.

Ekonomist ve işadamı Soto tarafından “işporta ekonomisi” olarak adlandırılan Peru ekonomisinde, kayıtlı milli gelire ilave olarak %29 oranında kayıtdışı milli gelir yaratılmaktadır. Yine Soto’ya göre, Peru’daki işgücünün yarısı resmi (formal) sistem dışında çalışmakta ve toplam işgücü saatinin %60’ı kayıtdışı işlere ayrılmaktadır (116). Sadece Lima’da 1960-85 arasında 8.3 milyar dolarlık kaçak inşaat yapılmıştır. Bu şehirde yaşayan 6 milyon kişinin yarısı kaçak olarak yapılan konutlarda oturmaktadır. Soto, Peru’daki kayıtdışılığın nedeni olarak aşırı bürokratik yapı ve düzenlemeler ile adaletsiz uygulamaları göstererek halkın böyle bir durumda yaşamlarını sürdürebilmeleri için kayıtdışı faaliyette bulunmaktan başka çareleri olmadığını belirtmektedir. Soto’nun bu durumu göstermek üzere verdiği örneklere göre, Peru’da hükümet yılda 27.400 yeni kanun ve düzenleme yapmakta, bunların ancak 360 tanesi parlamentodan geçebilmektedir. Peru’da yeni bir ev satın alınması veya inşa ettirilmesi için gereken bürokratik işlemlerin tamamlanması ise 10 yıl sürmektedir. Soto’nun çalıştığı enstitüden 4 araştırmacı, bürokratik yapıdan kaynaklanan sorunları yakından görmek üzere yasalara uygun olarak bir terzi dükkanı açmak için girişimde bulunmuşlardır. Mecbur kalmadıkça rüşvet vermeme amacıyla yaptıkları bu girişim, 11 ayrı izin almalarını gerektirmiş, 289 günlerini almış ve iki kere rüşvet vermek zorunda kalmışlardır. Bu işlemlerin tamamlanması, asgari ücretin 32 katına (\$1.231) mal olmuştur (117).

Ayrıca yine Soto’ya göre Lima’da 90 bin sokak satıcısı (işportacı) bulunmaktadır. Şehirdeki gıda maddelerinin dağıtımında bunların rolü vardır. Şehirde kurulan her 12 üretici pazarlarından 11 tanesi işportacılar tarafından yapılırken sadece 1 tanesi devlet tarafından yapılmaktadır.

Kayıtdışı sektör, ekonomik olarak, çok kuvvetli bir sektördür. Müteşebbisleri, fakir olsa da etkilidir. Hesaplamalara göre, gayri safi hasılanın %38’i bunlar tarafından üretilmektedir. Bu da Peru’nun GSMH rakamlarının,

116 CARSON, s.33.

117 ILGIN, s.75.

resmi istatistiklerinden %27 fazla olduğunu göstermektedir (118).

3. AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE KAYITDIŞI İSTİHDAM

Kalkınma teorilerinin yoğunlaştığı nokta, gelişmekte olan ülkelerde ulusal ekonomilerinin ikili yapısı üzerinedir. Bu ülkelerde bir yandan ileri gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin pazar yapısına, ileri teknolojisine, gelişmiş sosyal ilişkilere, ileri kurum ve organizasyonlara rastlanabileceği gibi, öte yandan geri kalmışlığın tipik özelliklerinden aile ekonomisi geri ve ilkel teknoloji, geleneksel kurum ve organizasyonlara rastlanabilir (119).

Kentsel emek gücüne yeni girişlerin, kendi istihdamlarını yarattıkları veya küçük ölçekli aile mülkiyetli teşebbüslerde çalıştıkları görülmektedir. Kendi kendini istihdam edenler; işportacılık, cadde satıcılığı, mektup yazıcılığı, bıçak bileyciliği, eski toplayıcılığı, fahişelik, seyyar dükkancılık ve ayı oynatıcılığı gibi bir grup faaliyet sergilemektedir. Diğerleri; mekanik (taminci), marangoz, küçük zanaat, berber ve kişisel hizmet (hizmetçilik) gibi meslekler bulmaktadırlar. Devam eden çalışmalar, kentsel emek gücünün kayıtdışı faaliyetlerde %20-70 oranında, ortalama olarak da %50 civarında olduğunu göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde şehir nüfusunun öngörülemeyen (kestirilemeyen) büyüme oranı ile devamı umudu (1950'lerde 275 milyondan 2000'lerde tahmini 2.1 milyara artıyor olduğu), kırsal kesimin ve şehirin kayıtlı sektörünün ilave emek gücünü istihdamdaki başarısızlığı, kayıtdışı sektörün büyüyen işsizlik problemlerine deva olma rolü üzerine dikkatleri fazlasıyla çekmektedir (120). Dünya bankası'nca yürütülen yeni bir araştırma sonuçlarına göre, 2020 yılında Afrikalı işçilerin %95'i kayıtdışı faaliyetlerde çalışacaktır (121).

118 EYİDEMİR, s.53.

119 Ergül HAN, *Az gelişmişlik ve Kalkınma Ekonomisi*, Eskişehir, 1994, s.26.

120 ALTUĞ, *Kayıtdışı ...*, s.242.

121 KALÇA, s.143.

Tablo 9: Kentsel Emek Gücünün Kayıtdışı Sektördeki Tahmini Payı

Ülke	Pay (%)
Afrika	
Abidijan, Fildişi Sahilleri	31
Lagos, Nijerya	50
Kumasi, Gana	60-70
Nairobi, Kenya	44
Şehir Bölgeleri, Senegal	50
Şehir Bölgeleri, Tunus	34
Asya	
Kalküta, Hindistan	40-50
Ahmadabad, Hindistan	47
Jakarta, Endonezya	45
Kolombo, Sri Lanka	19
Şehir Bölgeleri, Pakistan	69
Latin Amerika	
Kordoba, Arjantin	38
San Paulo, Brezilya	43
Rio de Janerio, Brezilya	24
Şehir Bölgeleri, Şili	31
Bogota, Colombia	43
Şehir Bölgeleri, Peru	60
Karakas, Venezuela	40
Kingston, Jamaika	33

Kaynak: ALTUĞ, Kayıtdışı ..., s.243.

Gelişmekte olan ülkelerde kayıtlı sektörün üretim ve istihdamı küçük bir temele sahiptir. Şehir emek gücü gelecekteki ilaveleri emebilmek için ILO'nun tahminlerine göre enazından yıllık %10'luk bir istihdam yaratmayı sağlaması gerekir. Bunun anlamı üretimin daha hızlı oranda büyümesidir. Şehir işsizlik problemi için başka çözümler üretmedikçe, daha fazla emeği istihdam edebilmek için kayıtdışı sektör üzerindeki yük büyümeye devam edecektir (122).

Gelir yetersizliği nedeniyle, eğitim çağındaki çocukların iş yaşamına girmesi, azgelişmiş ülkelerde sıkça görülen bir durumdur. Gerek kırsal kesimde, gerekse kent kesiminde çocuk, ailenin yetersiz gelirene katkıda bulunmak zorunda bırakılmaktadır (123).

¹²² ALTUĞ, Kayıtdışı ..., s.245.

¹²³ HAN, s.37.

Kayıtdışı sektörün sınırlandırılmasını engelleyen en önemli faktör sermaye yetersizliğidir. Kredi sağlanması bu teşebbüslerin genişlemesine, daha fazla kâr üretmesine izin verdiği için daha fazla gelir ve istihdam yaratılır. Sağlanan altyapı ve uygun çalışma bölgeleri genişlemiş kayıtdışı sektörden kaynaklanan çevresel sonuçların bazılarını azaltmaya yardım eder. Direkt olmasa bile, sektörün büyümesi kentin uzak bölgelerine yöneltilerek, şehir yoğunluğundan uzakta kurularak, daha iyi yaşam koşulları sağlanmalıdır. Kayıtdışı sektörün şehir alanları dışında genişletilmesi şehir-kırsal kesim göçü akımının yeniden yönlendirilmesine yardımcı olabilir (124).

124 ALTUĞ, *Kayıtdışı ...*, s.247..

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİ

Türkiye'de kayıtdışı ekonomi yeni olmamakla birlikte boyutları çeşitli nedenlerle hızla büyümektedir. Uzun yıllardır yaşanan bu kayıtdışılığın önüne geçebilmek için, yasalarda ve idari yapıda bazı köklü değişikliklere ihtiyaç vardır.

Bu bölümde Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin nedenleri özellikleri, türleri, boyutları, etkileri ve kayıt altına alınabilmesi için gerekli düzenlemeler incelenecektir.

1. TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ

Kayıtdışı ekonominin oluşmasına yol açan nedenler çok çeşitli olmakla birlikte genellikle aşağıdaki başlıklar altında toplanmaktadır.

1.1. Türk Vergi Sisteminden İleri Gelen Nedenler

Vergi olarak kamuya ödenmesi gereken fonlara firmaların el koyma girişimleri, caydırıcı düzeyde cezalandırılmamıştır. Dolayısıyla vergi kaçırmak suretiyle el konulan rantlar risk içermediği sürece firmalar bundan yararlanmaya devam edeceklerdir. Ayrıca toplanan vergilerin toplum yararına kullanılıp kullanılmaması da vergi kaçırma eğilimlerini artırır (125).

¹²⁵ Türkmen DERDİYOK, "Bizdeki Vergi Kaçağının Boyutu Diğer Ülkelere Göre Oldukça Yüksek", *İşveren Dergisi*, C.XXXI, S.12, Eylül 1993, s.22.

Türk vergi mevzuatı çok karışıktır. İşyeri açmayı pahalı kılan idari düzenlemeler, işyeri açmaya engel oluştururken kayıtdışı ekonominin daha da yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Kendi işini kurmak isteyen girişimcinin içinde bulunduğu bölge, yatırım konusu, şirketin türü, üretim çeşidi ve benzeri konulara göre başlangıçta müracaat edilmesi gereken kurumlar farklılık arz etmekte olup bunların tamamı 37 kuruluştur. Bu sonuç kayıtdışı ekonominin varlık ve büyüklük sebebi (sadece) vergi kanunları değildir görüşüyle uyum içindedir⁽¹²⁶⁾.

Vergi cezaları etkin olmamakla birlikte, vergi sistemi giderek ücretlinin ve tüketicinin ödediği bir sistem haline gelmiştir. Sermaye kesimi, kendisinin yüklenmesi gereken bu yükten böylece kaçınma yolunu bulurken, ayrıca kayıtdışı ekonomiye sarılarak (bu sektörün vergilendirilmesi) kendine yönelecek olan hedefi saptırmıştır. Şöyle ki, ücretlerden alınan vergilerin toplam gelir vergisi içindeki payı %60 düzeyinde bulunurken kurumlar vergisi gelirleri artış hızı sürekli olarak GSMH artış hızından düşük olmuştur. Özel firmaların kârlılığını artırmak için 1980 sonrası kâr, rant ve faiz üzerinden ödenen vergiler, vergi indirimleri, muafıkları istisnaları ve iadeleri büyük ölçüde azalmıştır. Bu uygulama sonucu meydana gelen vergi kaybının tümü düşük gelirlerden alınan vergileri artırarak gidermenin siyasal, sosyal ve iktisadi sınırları olduğu için Türkiye'nin vergi yükü daha da azalmıştır⁽¹²⁷⁾.

Türkiye'de vergi sistemi çıkar birliğine dayalıdır⁽¹²⁸⁾. Yani fiş almayan tüketici malı daha ucuza alırken, fiş vermeyen satıcı da vergi ödemediği için kurtulmaktadır. Dolayısıyla vergi sistemi çıkar ayrılığına dayandırılmadıkça kayıtdışı ekonominin önlenmesi çok zordur.

¹²⁶ Bumin DOĞRUÖZ, "Kayıtdışı Ekonominin -Kanunla- Vergilendirilmesi", *Dünya Gazetesi*, 28 Nisan 1994, s.6.

¹²⁷ KALÇA, *Kayıtdışı ...*, s.67.

¹²⁸ Osman ALTUĞ, *Kayıtdışı Ekonomi*, *İşveren Dergisi*, C.XXXI, S.12, Ekim 1993, s.9.

1.2. Kamu Kesiminden Kaynaklanan Nedenler

Vergi cezalarının etkin olmaması ve yasaların kayıtdışı ekonomiyi teşvik eden hükümler içermesidir. Türkiye'deki kayıtdışı ekonomik faaliyetler gerçekten yasaların suç saydığı faaliyetlerden çok mal ve hizmet hareketlerinin kayda geçirilmemesinden kaynaklanmaktadır.

Çalışanların ödediği vergi ve diğer kesintilerin yüksek olması nedeniyle ücretli kesim üzerinde var olan kamu payı istihdam vergisi olarak kabul edilmektedir. Zaten devlet, kolay bir vergi toplama tekniği olarak ücretlerin vergilendirilmesi şemsiye altında istihdam vergisi uygulamaktadır (129). İşverenler bu vergiyi bir mal ve hizmet üretmeseler dahi ödemektedirler. İşçi çıkarmanın kısıtlanması, verginin istihdam vergisi niteliğini daha da güçlendirmektedir. İşveren zarar da etse bu vergiyi ödemek zorunda kalmaktadır. Özellikle küçük ve orta büyüklükte işverenler ödedikleri ücretleri bildirmeyerek veya düşük bildirerek istihdam vergisinden kaçınma yolları aramaktadırlar.

Tablo 10: Toplu İş Sözleşmesi Düzeninde Asgari Ücretin İşverene Maliyeti

Yasal Asgari Ücret	35.437.500 TL/ay	%51.6
Sosyal Ödemeler	20.259.811 TL/ay	%29.5
İkramiye, Prim vb.	12.361.919 TL/ay	%18.0
Diğer Giderler	618.096 TL/ay	%0.9
Asgari Ücretin İşverene Maliyeti	68.677.326 TL/ay	%100

Kaynak: TİSK, 1996 Yılı Çalışma İstatistikleri, s.22.

Türkiye'de bir sanayi işçisi üzerindeki vergi yükünün OECD ortalamasından daha ağır olduğu maliyetlerini düşürüp rekabet gücünü artırmak isteyen firmaları kayıtdışı istihdama yönelttiği bir gerçektir. Özellikle küçük ve orta boy işletmelerde, ücretlilerin bir bölümü asgari ücret düzeyinden bordroda gösterilmekte, bu kişilere kayıtdışı ödeme yapılmakta, hatta bordroda yer almayan

129 Veysi SEVİĞ "Kayıtdışı Ekonomiye Dikkat". Yeni Yüzyıl Gazetesi, 21 Haziran 1995. s.4.

kaçak işçi çalıştırılmakta ve bu tür uygulamalarda vergi yükü hafifletilmeye çalışılmaktadır (130).

Ücretler üzerinde vergi yükünün ağır olması, istihdam üzerinde olumsuz etki yapmakta, dış piyasalarda rekabet gücünü azaltmakta, işverenleri taşeron kullanmaya yöneltmekte, kaçak işçi çalıştırmayı özendirip yaygınlaştırmakta, vergi kaybını arttırmakta ve maliyeti artırarak fiyatlara yansıtılmaktadır.

Tablo 11: Ülkeler İtibariyle İşverene Ait Yasal Yükümlülüklerin Toplam İşgücü Maliyeti İçindeki Payı, 1996

Ülkeler	(%)
Danimarka	5.8
Hong Kong	3.2
Y. Zelanda	6.0
Tayvan	7.4
Meksika	11.5
Kore	16.7
Japonya	14.4
Lüksemburg	13.5
İngiltere	13.3
Singapur	16.9
Kanada	17.0
İrlanda	15.3
İsviçre	17.2
Avustralya	16.5
İsrail	17.5
Norveç	17.0
ABD	21.5
Almanya	23.7
Hollanda	22.8
Türkiye	17.9
Fransa	29.0

Kaynak: TİSK, 1996 Yılı Çalışma İstatistikleri, s.35.

Türkiye’de vergi yükü , özellikle bazı kesimler üzerinde optimal düzeyin çok altındadır. AB ülkelerinde vergi yükü oranı %34.7 ile %48.5 arasında değişirken bu oran Türkiye’de %29.4’tür (131). Fakat Türkiye’de bazı mükelleflerin fiilen vergi yükü %10.5’e inmiştir. Ama orta ve küçük çaplı işletmelerde bu oran %49’dur (132).

Tablo 11’de görüldüğü gibi Türkiye’de işverenlere ait yasal yükümlülüklerin toplam işgücü maliyeti içindeki payı genel ortalamanın üzerindedir. Bazı Batı Avrupa ülkelerinde bu oran Türkiye’den fazladır.

Uzakdoğu ülkelerinde ise 9.7 olarak gerçekleşmektedir. Bu da Uzakdoğu ülkelerinin maliyetlerini azaltarak rekabet üstünlüğü sağlamalarına yol açmaktadır.

Ülkemizde işgücü maliyetlerinin toplam maliyetlerdeki payı fazla olduğu için özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmeler kayıtdışı işgücü kullanma yolunu seçmektedir.

OECD ülkelerinde ücretlerde en yüksek kesintiyi yapan ülke Türkiye’dir. Bu kesinti OECD ülkelerindeki ortalama kesinti oranının çok üzerindedir. İşsizliğin yüksek olduğu ülkemizde işverenler ile işçiler anlaşarak kayıtdışı istihdama gidilmektedir.

Önemli ölçüde istisna ve muafiyetler sayesinde vergiden kaçınma şansına sahip olan büyük şirketlerde vergi kaçakçılığı daha azdır. Dolayısıyla Türkiye’deki vergi kaybı, siyasal tercihler yönünden belirlenen, vazgeçilen vergi ile yasalara aykırı olarak kaçırılan vergilerin toplamından oluşmaktadır. Bu nedenle Türkiye’de vergi alma kapasitesi mevcuttur. Bazı gelirler üzerinden vergi oranlarını yükselterek, bazı gelir öğelerini de vergi kapsamına alarak, vergi istisnalarını ve muafiyetlerini daraltarak vergi gelirlerini artırma olanağı vardır.

131 Veysi SEVİĞ, “Kayıtdışı Ekonominin Ölçülebilirliği”, *Dünya Gazetesi*, 12 Mayıs 1994, s.4.

132 KALÇA, *Kayıtdışı ...*, s.68.

Tablo 12: Ülkeler İtibariyle Ortalama Brüt Ücretin Yüzdesi Olarak Net Ücret ve Kesinti Oranları, 1995

Ülkeler	Net Ücret (%)	Kesinti (%)
İzlanda	100.0	0.0
Lüksemburg	100.0	0.0
Portekiz	90.2	9.8
Avusturya	84.6	15.4
Japonya	90.0	10.0
İsviçre	91.3	8.7
İspanya	87.3	12.7
Belçika	87.3	12.7
Meksika	87.8	12.2
Fransa	86.3	13.7
Norveç	86.7	13.3
Çek Cumhuriyeti	100.0	0.0
Avustralya	84.6	15.4
Kanada	83.8	16.2
İngiltere	82.5	17.5
İtalya	82.4	17.6
İsveç	79.0	21.0
ABD	81.0	19.0
Finlandiya	75.5	24.5
İrlanda	80.3	19.7
Almanya	76.8	23.2
Yeni Zelanda	75.7	24.3
Hollanda	69.2	30.8
Danimarka	69.7	30.3
Türkiye	68.8	31.2
AB Ortalaması	82.9	17.1
OECD Ortalaması	85.5	14.5

Kaynak: TİSK, 1996 Yılı Çalışma İstatistikleri, s.33

1.3. Devletin Toplumsal, Ekonomik, Hukuksal ve Yönetim Yapısından İleri Gelen Nedenler

Nüfus artışı ve bunun getirmiş olduğu göç olayı, büyük şehirlerde işsizlik ve düzensiz kentleşmeyi beraberinde getirerek, gecekondulaşmanın en büyük

nedeni olmaktadır. Sonuçta kayıtdışı iş, kayıtdışı ev, kayıtdışı motorlu araç, kayıtdışı işyeri, kayıtdışı ikamet gibi olgular gündeme gelmektedir.

Sonuçta hızlı nüfus artışına ve bazı bölgelerin nispi geri kalmışlığına paralel biçimde boyutları genişleyen çarpık kentleşme olgusu, hukuk sisteminin işletilmemesine, vatandaşın takip edilememesine ve toplum hayatının istendiği ölçüde düzenlenememesine neden olmaktadır. Böylece yasal kurumların yerini yasadışı kurumlar olarak faaliyetlerini kurumsallaştırmışlardır.

1.4. Siyasi Nedenler ve Baskı Gruplarından Kaynaklanan Nedenler

Demokratik sistemlerde iktidara gelmenin yolu seçimden geçtiğinden hiçbir iktidar gayrimemnun bir seçmen kitlesi oluşturmak istemez. Bu nedenle iktidarlar çoğu kez seçmenlerini mutlu edecek ama kamu yönetimi açısından olumsuzluklar doğuracak politikalar izler.

Vergi verme oy ver mantığı çerçevesinde düşünüldüğünde Türkiye'deki tablo şudur: Toplam vergi mükellefi seçmen oranı $8/32=\%25$ 'tir. Oysa bu oran ABD'de 1988 yılı rakamları ile $109/178=\%62$ 'dir. Artık Türkiye açısından seçmenin görevi oy vermek siyasetçinin görevi borçlanmak olmuştur (133).

1996 yılında Türkiye'de tahakkuk eden vergilerin $\%83.52$ 'sini ödeyen on il TBMM'de $\%35.5$ oranında vergilerin $\%14.48$ ini ödeyen altmışdört il ise TBMM'de $\%64.5$ oranında temsil edilmektedir. Bu durum TBMM'de "çok vergi veren illerin daha az, az vergi veren illerin daha çok" milletvekili ile temsil edildiğini kanıtlamaktadır(134).

133 Osman ALTUĞ, "Kayıtdışı Ekonomi ve Demokratikleşme, AB'ye Geçiş", *Ekonomik Tavır*, Yıl.1, S.1, Eylül 1995, s.11.

134 ALTUĞ K. 1995, s.17.

Tablo 13: Bazı İllerin TBMM'de Temsil Oranları ve Vergi Payları

İller	1996 Vergi Payları	TBMM'de Temsil Oranı	Milletvekili Sayısı
1. İstanbul	%36.69	%11	61
2. Ankara	%11.65	%5	28
3. İzmir	%8.19	%4.36	24
4. Kocaeli	%17.71	%1.6	9
5. Bursa	%3.11	%2.54	14
6. Adana	%1.83	%3.09	17
7. İçel	%1.60	%2.1	12
8. Antalya	%1.09	%1.8	10
9. Zonguldak	%0.91	%1.09	6
10. Konya	%0.74	%2.9	16

Kaynak: TC Maliye Bakanlığı, Vergi İstatistiği Yıllığı, Ankara, 1997, s.44

Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin siyasi tabanına diğer bir örnek seçmen sayısının 34 milyon olmasına karşılık 3 milyon kişinin vergi mükellefi olması düşüncesinde gizlidir (135).

Organize olmayan küçük ve orta ölçekli firma sayısının çokluğu ve bu kesimin ekonomi ve siyasetteki etkinliği hükümetlerin bu kesim üzerine gitmesini güçleştirmektedir (136).

Devlet, siyasi nedenlerle faturasız çalışmayı kabul, hatta teşvik etmektedir. Öyle ki fatura kesme sınırınının 10 milyon liraya çıkarılması güzel bir örnektir. Bu uygulama kayıtdışı ekonomiyi adeta körüklemektedir. Devletin ekonomideki yeri ve meşruluğu sorunu, piyasanın işleyişini bozması, devletin olmadığı yerde kayıtdışı ekonomiden söz edilememesi kapsamında düşünülebilir (137).

İşletme defteri tutma sınırınının olağanüstü katlamalarla bilanço esasına göre defter tutan mükellef sayısının azalmasına neden olunması da kayıtdışı

135 Osman ALTUĞ, "Kayıtdışı Ekonomi", ASO Medya, Aralık 1993, s.36.

136 KALÇA, s.72.

137 ALTUĞ, Kayıtdışı..., s.57.

ekonominin siyasal nedenleri arasında sayılabilir. Öyle ki işletme defteri tutma sınırlarının 1981-1992 döneminde 75-188 kat arasında artırılması, senetlerin çeklerin, kredilerin kayıtdışı kalması ile sonuçlanmıştır (138). Çünkü 2. sınıf tacirler işletme esasına göre defter tuttuklarından çek ve senet hesapları kayıtlarında yer almaz. Resmi belge hüviyetinde olan çek ve senet kayda geçirilmezken, nakit paradan sonra kayıtdışı ekonominin resmi tedavül araçlarını oluştururlar.

Ekonomik faaliyetlerin belge düzeni ile birlikte kontrol altına alınması vergi kayıplarını azaltacaktır. Oysa Türkiye’de götürü vergilemenin sınırları artırılarak belge düzeninin kurulması yasal yolla engellenmiş, kayıtdışı ekonomi adeta teşvik edilmiştir. Götürü usulde vergilemenin sınırları, 1981-1992 yılları arasında 24-40 kat artarken götürü usulde vergilendirilen mükellef sayısı 1988’de 884.686’dan 1991 yılında 969.988’e yükselmiştir (139). Ancak son yıllarda Türkiye’de götürü usulde vergilendirilen mükellef sayısı azalarak 1996 yılında 881.497 olmuştur(140).

Hayat satandardı esasına göre getirilen asgari vergi sonucu, işletmeler kâr veya zarar da etse vergi vermektedirler. Bu vergi mükellefini yönetimden uzaklaştırdığı gibi kayıtdışı işlemlerin artmasını da gündeme getirmiştir.

Bu bağlamda Türkiye’de kayıtdışı ekonominin boyutlarının artmasının daha çok siyasal nedenlere dayandığını söylemek yanlış sayılmamalıdır. Herkesin vergi mükellefi kılınması demek gayri memnun seçmen kitlesi yaratmak ve bunlardan oy beklemek şeklinde bir çelişkiye düşmek demektir. Her ne kadar hükümetler kayıtdışı ekonomiyi azaltmaya yönelik çalışıyor görünsede siyasi beklentiler bunu engellemektedir. Türkiye’de her kurulan hükümet oy kaygısı içinde ticaret yapmaktadırlar. Doğal olarak bu ise kayıtdışı faaliyetleri önlemeye yönelik çalışmaları azaltmaktadır (141).

138 ALTUĞ, "Kayıtdışı Ekonomi", s.30.

139 ALTUĞ, "Kayıtdışı Ekonomi", s.32.

140 TC Maliye Bakanlığı, Vergi İstatistiği Yıllığı, ANKARA, 1997, s.49

141 EYİDEMİR, s.67.

Uygulanan kısa vadeli politikalar ise enflasyon üzerinde arttırıcı bir etkiye sahip olmaktadır. Yapılan araştırmalara göre enflasyon oranı ile vergi kaybı arasında gerek mutlak gerekse nispi olarak, bir pozitif ilişkisinin varolduğu bulunmuştur. Enflasyon oranındaki %1 düzeyindeki bir artış eksik, beyan edilir gelir oranında, yaklaşık %0.14 düzeyinde bir artışı getirmektedir (142). Kayıtdışı ekonomi üzerinde enflasyonun arttırıcı etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

1.5. Ekonominin Yapısından Kaynaklanan Nedenler

Çeşitli piyasalardaki arz talep fazlalıkları da kayıtdışı ekonomiye neden olmaktadır. şöyle ki, piyasaların işleyişi ya da devletin ekonomiye müdahaleleri nedeniyle oluşan arz ve talep fazlalıkları kayıtdışı ekonominin faaliyeti ile ortadan kaldırılmaktadır. rnek olarak kontrollü serbest döviz kuru sistemine geçilmeden önce Türkiye'deki döviz piyasaları (tahtakale) verilebilir.

Bir ekonomide aile tarımı, küçük firmalar veya el atölyeleri yaygınsa, bunların denetlenmesinin zorluğu nedeniyle kayıtdışı ekonomi daha geniş boyutlara ulaşacaktır. Ayrıca bu grup büyük bir oy potansiyelini elinde tuttuğu için siyasi iktidarlar denetimlerini sıklıştırmada isteksiz davranacaklardır (143).

Bunlarla birlikte Türkiye'de kayıtdışı ekonomiyi hem mikro hemde makro bazda incelenebilir.

Türkiye'de mikro ekonomik olarak kayıtdışılığa baktığımızda işletmelerin ölçek büyüklükleri ile ekonomik faaliyetleri arasında yakın bir ilişki saptanılabilir. KOBİ'lere bakıldığında ticari hareketlerin işletme sahibinin bilgisi dahilinde gerçekleştiğini görülür. Böyle bir durum kayıtdışılığa ortam sağlamaktadır. Çünkü işletme sahibi hiçbir belgeye-muhasebe kaydına gerek duymaksızın ticari

¹⁴² Türkmen DERDİYOK, Vergi Kaakcılığını Etkileyen Faktörler, Mali Yazıları:38, Ocak-Mart 1993, s.36.

¹⁴³ KALÇA, s.74.

faaliyetleri yürütebilmektedir. Kayıtdışı makro bazda incelediğinde ise; Türkiye’de siyasetçilerin uyguladığı popülist politikalar sonucu ülke ekonomisi olumsuz bir şekilde etkilenmektedir.

Türkiye’de gelir dağılımında en zengin %20 lik kesim toplam gelirden %55 pay almaktadır. Bu ise bize gelir dağılımının bozuk olduğunu göstermektedir. Türkiye dünyada gelir dağılımı ile ilgili (1994 yılı kişisel gelir dağılımını içermektedir) yapılan araştırmaya göre hane halkının en fakiri %5’inin milli gelirdeki payı %0.7’dir ve bu ise Kenya, Malî, Bangladeş gibi ülkelerdeki kişi başına gelire eşittir. Hane halkının en zengin %5’i ise milli gelirden %23.01 pay almakta, bu ise İrlanda’ya eşit ve Türkiye’nin 18 yıl sonra ulaşacağı gelir seviyesini göstermektedir⁽¹⁴⁴⁾.

Adaletsiz gelir dağılımı sonucu gelir düzeyi düşük insanlar sosyal güvenlikten yoksun olarak kayıtdışı alanlarda çalışacaklardır.

Sendikaların yüksek ücret ve yan ödeme talepleri nedeniyle işlerin taşeronlaştırılması ve neticesinde sendikasızlaştırma kayıtdışı ekonomi ile başabaş gitmektedir. Kesin olmamakla birlikte toplam çalışanların %14’ü taşeron işçi durumundadır. Bu işçilerin bir kısmı sigortasız ve tamamına yakını da sendikasızdır⁽¹⁴⁵⁾.

Tablo 14: Toplu İş Sözleşmesi Düzeninde Sendikalaşma

Oranının Değişimi 1988-1996 (%) (*)

Yıllar	1998	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Sendikalaşma oranı	76.6	77.5	77.7	76.5	77.7	74.4	69.6	70.1	72.7

(*) Her yılın Aralık ayı itibariyle sendika üyelerinin tüm personel oranı yüzde

Kaynak: TİSK 1996 Yılı Çalışma İstatistikleri, s.10.

144 Rıdvan KARLUK, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 1995, s.43.

145 Türk-İş, *Taşeron İşçiliği*, Sayı.281, Eylül 1993, s.26.

Tablo 15: Çıplak Ücret ve Yan Ödemeler 1984-1996

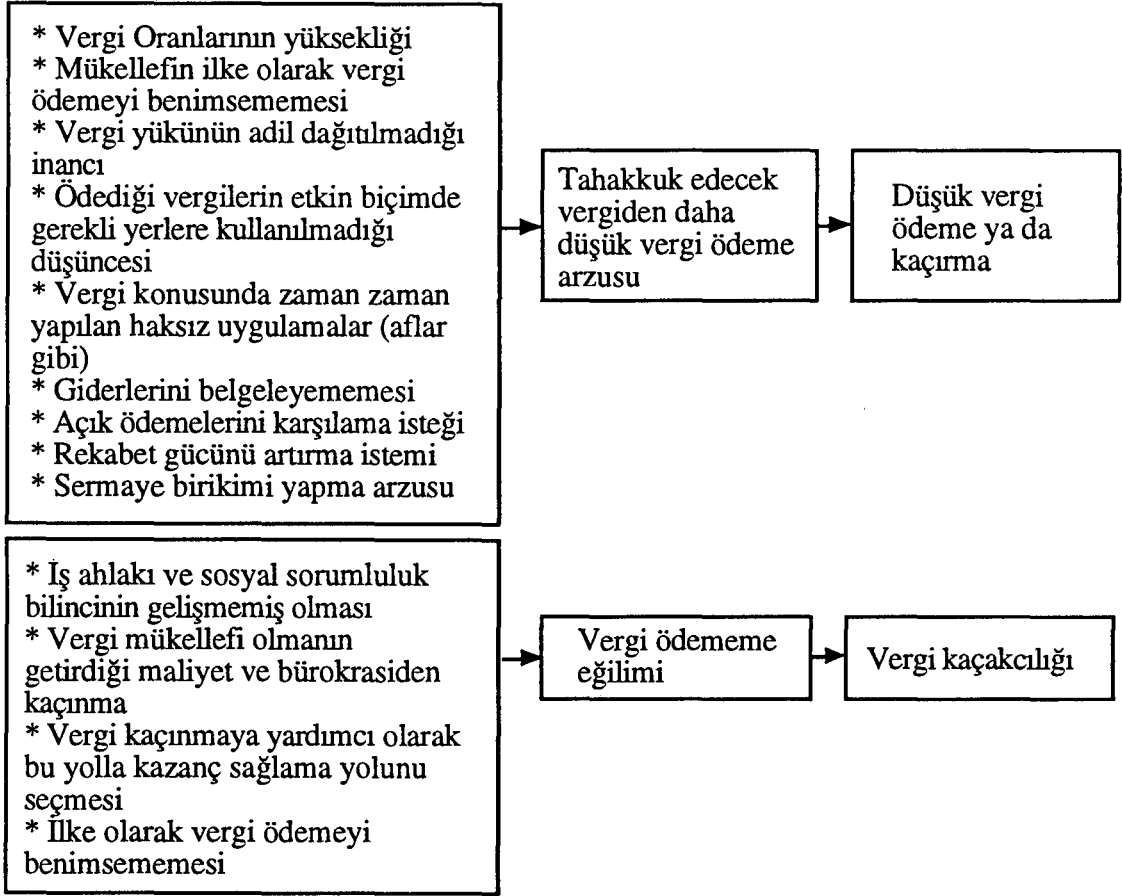
Yıllar	Çıplak Ücret (%)	Yan Ödemeler (%)
1984	41.9	58.1
1985	40.1	59.9
1986	40.1	59.9
1987	36.9	63.1
1988	35.9	64.1
1989	34.2	65.8
1990	35.7	64.3
1991	35.4	64.6
1992	37.2	62.8
1993	36.7	63.3
1994	37.3	62.7
1995	40.1	59.9
1996	40.2	59.8

Kaynak: TİSK 1996 Yılı Çalışma İstatistikleri, s.16

Türkiye’de bütün bu kayıtdışı ekonominin nedenlerine ek olarak şunları da saymak mümkündür: Ahlâki normların değişmesi, enflasyon, kamu harcamalarına karşı duyulan güvensizlik, kayıtdışı ekonominin kendisi, denetim yetirsizlikleri⁽¹⁴⁶⁾.

Türkiye açısından kayıtdışı ekonominin nedenleri olarak çoğu ifade edilen bu unsurları da kapsayan mükelleflerin vergi kaçırma nedenlerini şu tablo ile göstermek mümkündür.

Tablo 16: Mükellefin Vergi Kaçırma Nedenleri

Kaynak: KALÇA, s.77.

Sonuç olarak denilebilir ki kişilerin ortak çıkarları için resmi kurumları aradan çıkarma istekleri kayıtdışı ekonominin oluşmasındaki en önemli nedendir.⁽¹⁴⁷⁾

2. TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN ÖZELLİKLERİ

Gerek iktisatçıların, gerek maliyecilerin ve gerekse politikacıların sürekli tartıştığı, çoğu zaman da birbirlerine karşıt görüşler ileri sürdükleri kayıtdışı ekonominin temel özellikleri ülkeden ülkeye değişmekle birlikte genel olarak şöyle sıralanabilir:

¹⁴⁷ TİSK İnceleme Yayınları, "Türkiye'nin Rekabet Gücü (AB ülkeleri, Japonya ve ABD karşılaştırması)", Yayın No.152, T.Y., s.15.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler genelde vergi kanunlarını ve devletin öteki düzenlemelerini ihlal ettiği ölçüde yasadışıdır. Ancak uyuşturucu ve silah ticareti, yasadışı kumar, fahişelik gibi faaliyetler (kriminal ekonomi), kişisel varlığın zorla gasbını içeren hırsızlık gibi ceza kanunlarına aykırı davranışlarından farklıdır. Çünkü hırsızlık, fuhuş gibi faaliyetler ceza kanunlarına bir başkaldırı olup, sağlanan gelirlerin vergilendirilmemesi kapsamında değildir (148).

Kayıtdışı ekonomi, kayıtlı ekonomiye paralel olarak ikinci bir sektör oluştururken, oluşan bu sektörde yapılan üretim faaliyetleri devletin resmi düzenlemelerine tabi değildir. Dolayısıyla üretim faaliyetleri neticesinde ödenmesi gereken vergi ve diğer mevzuat gereği ödemeler yapılmamaktadır.

Kayıtdışı ekonomi faaliyetleri gizli yapıldığından devletin resmi istatistiklerinde gözükmemektedirler. Bu yüzden makro ve mikro ekonomik değişkenler kayıtlı resmi rakamları yansıttıklarından yani kayıtdışı ekonomiyi ihmal ettiklerinden yanlış olmaktadır.

Kayıtdışı ekonominin boyutları gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere doğru gittikçe artma eğilimindedir. Ayrıca kayıtdışı ekonominin hacmi büyüdükçe kayıtlı ekonominin hacmi küçülmektedir. Bu ifade bir matematiksel denklem olarak düşünüldüğünde devletin vergi kaybına uğraması söz konusudur (149).

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler sonucunda elde edilen gelirler, kayıtlı ekonomide üretilen mal ve hizmetlere talep yaratmakta, kayıtlı ekonominin darboğaza girebileceği durumlarda subap görevi yapabilmektedir.

148 KALÇA, s.76.

149 Ahmet F. ÖZSOYLU, "Gizli Ekonomi", *İktisat*, Şubat-Mart 1993, s.53.

Kayıtdışı ekonomilerin bir de maliyeti vardır. Örnek olarak bu faaliyetlerin denetimlerinden kaçırılması için verilen rüşvetler ya da devlet korumasından yararlanılmaması nedeniyle yasadışı kurumlardan (mafya gibi) yararlanma sonucu oluşan maliyetler verilebilir. Bu maliyetlerin yükselmesi kayıtdışı faaliyetlere sınırlamalar getirir.

3. TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN TÜRLERİ

Konunun çok karmaşık olması, daha önce ifade edildiği gibi tanımının tam olarak yapılamaması nedeniyle Türkiye'deki kayıtdışı ekonomiyi de belirli alanlara ayırıp incelemek konunun daha iyi anlaşılması açısından gereklidir.

3.1. Yasal, Vergili, Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetler

Bunun en güzel örneği götürü usul vergi sistemidir. Bir milyona yakın kişi bu sisteme sığınarak vergi avantajları elde etmektedir. 1990 yılında %212-%420 arasındaki artışla gerçekleştirilen götürü usulde vergilemenin sınırına karşılık götürü usulde vergilendirilen ticaret erbabının safi kazancına uygulanan artış oranı %188-%220 arasındadır (150).

3.2. Yasal, Vergi Dışı ve Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetler

Devletin bilerek yarattığı faaliyetler olup istisna ve muafiyetler bu kapsamda düşünülebilir. Çiftçi ve esnaf muafılığı örnek olarak verilebilir. Bu yüzden adil dağıtılamayan vergi yükü, vergilerin çoğunun belirli kesimlerden alınmasına neden olmaktadır. Oysa ki vergilendirilebilecek potansiyel alanlar mevcuttur.

3.3. Yasal, Vergi Dışı Kayıtlı Faaliyetler

Menkul sermaye iradı örneği verilebilir. Sermaye piyasasının teşviki ve devletin borçlanması için kolaylaştırılması için menkul kıymetlerin vergilendirilmemesi kayıtdışı ekonomiye yol açabilir.

İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda hisse senedi piyasasında işlem hacmi sürekli artmaktadır. Borsadaki işlem artışı, vergilendirilmeyen veya çok az vergilendirilen borsa işlemlerinden meydana gelmektedir.

3.4. Yasadışı Kayıtsız, Vergili ve Vergisiz Faaliyetler

Burada önemli olan, faaliyetin yasaların öngördüğü bir şekilde yapılmaması değil, faaliyetin kendisinin yasaklanmış olmasıdır. Daha çok kamu düzenini ilgilendiren ve devletin güvenlik güçlerinin uğraşı alanı içinde olan bu faaliyetleri, silah, uyuşturucu, kıymetli maden ve tarihi eser kaçakçılığı, kalpazanlık, sahte pasaport, vize ticareti, gayri yasal iş takibi, çek-senet tahsilatı, rüşvet ve kadın ticareti gibi faaliyetler olarak sıralamak mümkündür (151).

Yukarıda kısmen sayılan faaliyetler yasalarca yasaklanmış olup vergi kapsamında olan ancak tespit edilemediği için vergilendirilemeyen faaliyetlerdir.

4. TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN FAALİYET ALANLARI

Türkiye'de boyutları değişmekle birlikte kayıtdışı ekonomik işlemlere rastlamak mümkündür. Hatta her geçen gün özellikle büyük şehirlerde yeni kayıtdışı ekonomik faaliyet alanları türemekte (özel telefon ve faks kabinleri, belediye otobüs bilet satışı gibi) olup genelde Türkiye açısından kayıtdışı işlemlerin boyutları fazladır.

¹⁵¹ Şinasi AYDEMİR, "Kayıtdışı Ekonomi Üzerine (1)", *Vergi Dünyası*, S.161, Ocak 1995, s.77.

Türkiye'nin hâlâ tarım ülkesi olmaktan tam kurtulamaması bu sektörün kayıtdışılıktada önemli bir yere sahip olmasına neden oluyor. Tarımla uğraşanların partiler için büyük bir oy deposu görevi görmesi de kayıtdışılığın artmasına önemli bir etkidir.

Tarım kesiminde, zirai kazancın götürü gider usulünde tespitine ilişkin hasılat tutarının (1992 yılı için 80 milyon) 1993 yılı için 120 milyon TL oluşu bu kesimde defter tutma yükümlülüğünü adeta yok ettiğinden kayıtdışı çalışma kaide, resmi çalışma istisna haline gelmiştir. Ayrıca bu durum 27 trilyon liralık tarımsal üretimin vergi dışı kalması sonucunu doğurmuştur (152).

Turizm sektörünün ilerleme kaydetmesi bu kesimde de kayıtdışı faaliyetlerin artmasını beraberinde getirmiştir. Öyle ki, bu sektörde çalışan kişilerin (ganson, sanatçı, aşçı gibi) çoğunun kayıtdışı çalışması bir yana alınan yüksek bahşişler de vergi dışı kalmaktadır. Yine özel de her yer, genelde turizm sektöründe diplomalı masörlük yapanların almış oldukları yüksek ücretler kayıtsız olduklarından vergiye tabi olmamaktadır.

Türkiye açısından herkesin ve herkesimin büyük bir ilgi odağı olan futbolda futbolcuların almış oldukları transfer, pirim ve jübile gelirlerinin ne kadarının vergilendirildiği merak konusudur.

Sınır ve kıyı ticareti adı altında yapılan faaliyetlerin çoğu kayıtdışı olup, bu yollarla ülke sadece vergi kaybına uğramakla kalmayıp, ülkeye kalitesiz ve hastalıklı ürünlerin (örneğin deri ve orman ürünleri) girmesine de meydan verilmektedir.

İnsanların çoğu Müslüman olan Türkiye'de her yıl kurban bayramlarında kesilen hayvanların ticareti, derilerinin satımı ve bu hayvanların kesenlere ödenen

152 Osman ALTUĞ, "Kayıtdışı Ekonominin Kayıt Altına Alınması", Yayımlanmamış Çalışma, 1996, s.14.

meblağlar bu sektörde vergisiz trilyonların döndüğünün kanıtıdır.

Türkiye’de genelde bütün taksitli alışverişlerde, özelde ise beyaz eşya sektöründe çok büyük vergi kaçırma olayları cereyan etmektedir. Şöyle ki taksitli alışverişler sonunda alıcılara peşin bedelden faturalar kesilmekte, taksit tutarının KDV miktarı (%23) satıcıya kalmakla birlikte, kendisi de ekstra bir gelir elde ettiğinden gelir vergisi vermemektedir. Satıcılar açısından taksitli alışverişleri cazip kılan belki de bu haksız kazançlardır.

Çayda özel sektör uygulamasına geçildikten sonra bazı yıllarda yaş çay alım miktarının (Çay-Kur+özel sektör) büyük oranlarda düşüş göstermesi kayıtdışı çay alımlarına bir örnektir. Devlet kayıtdışı çay alımı yapmayacağına göre yaş çay alımını kayıtdışı gerçekleştirilen özel sektör bu çaydan elde ettiği kuru çayı kayıtdışı istihdamla işlemekte, nakliye etmekte, pazarlayıp satmaktadır. Kayıtdışı çay sektöründe herbir halka kayıtdışı meblağları artırmaktadır. Ayrıca Çay-Kur’un poşetleri taklit edilerek haksız kazançlar da elde edilmektedir

Yine orman alanlarında kayıtdışı faaliyetler sonucunda kaçak ağaç kesimi yapılmaktadır. Bu ürünlerin taşınması kayıtdışı nakliyeyi gündeme getirirken, mobilya sektöründe ve marangozculukta kayıtdışı işlemler için ipuçları sunmaktadır.

Türkiye’nin ihraç rakamları ve kalemleri içinde önemli bir yere sahip olan tekstil ürünleri, dış piyasalarda avantajlı konuma geçmelerini bu sektörde özellikle fason imalatta çalışan kayıtdışı emeğe borçludurlar.

Türkiye’de 2 binin üzerinde tefeci yılda 250 trilyona (bir hesaplama göre 500 trilyon) hükmetmekte, 1985-1995 yılları içinde kaçırdıkları vergi miktarı 200 trilyon lira olarak hesaplanmıştır (153). Tefeciler hayali ihracat, uyuşturucu ve silah kaçakçılarının en önemli finansörleridir. Tefeciler genellikle beyaz eşya

153 KALÇA, s.82.

saticısı, döviz büfesi, oto galerisi kimlikleri altında faaliyette bulunmaktadırlar. Tefeciler “çek-senet” tahsilatı yanında uluslararası boyutta kara para da aklamaktadırlar.

Tefeciler en yüksek banka faizinin net %70.5 olduğu dönemde mevduata net %96 faiz verebilmekte hatta %100 faiz oranına da rastlanmaktadır (154).

İstanbul Defterdarlık yetkilileri, İstanbul’da faaliyetlerinin tamamı kayıtdışı olan 10 bin dolayında işyeri tespit etmişlerdir. Yine yapılan bir çalışmada İstanbul Cuma Pazarı’nda 1050 esnafın 600’ünün kayıtsız olduğu tespit edilmiştir. Taksici, minibüsçü, esnaf ve marka taklitçilerinin 1992 yılı pazarları 3 trilyon liradır(155).

Serbest piyasa ekonomisine geçilmesiyle birlikte döviz bulundurmanın ve tasarruf aracı olarak kullanılmasının yasak kapsamından çıkarılması ve akabinde kurulmalarına izin verilen ve Türkiye’nin dört bir yanına serpiyen döviz büfeleri, işlemlerinin çoğunu belgesiz yani kayıtdışı gerçekleştirmektedirler.

Tablo 17: Vergi Kaybına Neden Olan Kayıtdışı Faaliyet Alanları

Faaliyet Alanları (Trilyon)	Vergi Kaybı
* Bordro dışı yapılan ücret ödemelerinden dolayı	18
* Kiraya verilen ve fakat beyan edilmeyen g. menkuller nedeniyle ortaya çıkan vergi kaybı	24
* Kayda alınmayan ticari işlemlerden dolayı ortaya çıkan kazanç üzerinden alınmayan vergi kaybı	90
* Kayda alınmayan ticari işlemler nedeniyle ortaya çıkan KDV kaybı	40
* İkinci el para piyasası gelirleri üzerinden alınmayan vergi kaybı	120
Toplam	292

Kaynak: Adem KALÇA, s.83.

154 Mehmet ÇOKGEZEN, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Boyutları”, *İktisat ve İş Dünyası*, Yıl.2, S.16, Ekim 1993, s.24.

155 ÇOKGEZEN, s.25.

Gelişmişliğin göstergelerinden sayılan kişi başına düşen otomobil sayısının yıllar itibariyle Türkiye’de artış göstermesi otoparklar sorunu ve sektörünü gündeme getirmiştir. Buralarda çalışanların çoğu kayıtdışı istihdama tabi tutulduğu gibi, yine araba park ücreti ödeyenlere resmi belge, istenilmediği zaman kesinlikle verilmemektedir. Ayrıca bu otoparkların çoğunun Hazine arazisi üzerinde kaçak olarak yapılması da düşündürücüdür.

Yapılan alışverişlerde belge düzenlenmesine rağmen kesilmesi gereken KDV oranının gerçek değerinden düşük gösterilmesi vergi kaçağı olarak kayıtdışı ekonominin bir diğer yüzüdür. Bunların yanında inşaat, altın, ulaştırma, terzi, berber, manav, kuyumcu imalathanesi, çiçekçi gibi faaliyet kolları kayıtdışı ekonominin görüldüğü diğer alanlardır.

Türkiye için daha yüzlercesi sayılabilecek bu kayıtdışı ekonomi faaliyet alanlarında işlemlerin çoğu kayıtlarda ya hiç yer almamakta ya da olduğundan düşük gösterilmektedir. Böylelikle bu faaliyet kayıtdışı ekonominin boyutlarının büyümesine katkıda bulunmaktadır.

5. TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI

Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında kayıtdışı ekonominin boyutlarının Türkiye’de daha fazla olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalarda Türkiye için kayıtdışı ekonominin boyutu GSMH’nın %1 ile %137.8’i arasında değişen rakamlarla ifade edilmektedir (156). Türkiye’de “kayıtdışı ekonomi sektörü” ekonomik yönden çok kuvvetli bir sektör olup 1993 yılı verilerine göre 1 katrilyondur. (GSMH’nın %35-50’si ve 200 trilyon vergi kaybı) (157). 1994 yılında da 2 katrilyon 130 trilyon liraya ulaşmıştır. Bundan doğan vergi kaybı ise 379 trilyon liradır. Türkiye’nin 1995 yılı kayıtdışı ekonomisi (4 katrilyon 289

¹⁵⁶ KIRBAŞ, s.7.

¹⁵⁷ Osman ALTUĞ, “Kayıtdışı Ekonomi Vergiye Karşı Başkaldırı”, Görüş, S.14, Mart 1994, s.62.

trilyon TL) (158) rakamlarla dolara çevrildiğinde 70 milyar dolar olmaktadır ki bu hemen hemen Türkiye'nin dış borç stokuna eşittir (159).

Tablo 18: Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Boyutları (Trilyon)

Yıl	1993	1994	1995
Kayıtdışı işçilikle yapılan üretim	619	1,241	2,516
Kayıtdışı tarımsal üretim	266	573	1,136
Kayıtdışı ticari ve sinai faaliyet	189	316	637
Toplam	1,074	2,130	4,289

Kaynak: Osman ALTUĞ, Kayıtdışı Ekonominin ..., s.17.

Türkiye'de DİE'nin milli gelir hesaplarında "kayıtdışı ekonomi/milli gelir" oranı %25 olarak dikkate alınmıştır. Ancak cari fiyatlarla kişi başına GSMH ile cari fiyatlarla satın alma gücü paritesine göre kişi başına GSMH rakamları arasındaki açıklanması gereken fark, Türkiye'de kayıtdışı ekonominin boyutlarının daha da geniş olduğunu göstermektedir. Şöyle ki 1992 yılı kişi başına GSMH miktarı 2622 dolar iken satın alma gücü paritesine göre 5060 dolardır. Burada açıklanması gereken fark 2438 dolardır, yani %25 değil %92'dir (160). Fakat burada önemli olan bir bakıma Türkiye için %25 kayıtdışı ekonominin resmileşmiş olmasıdır (161).

1984-1991 yılları ortalama değerleri dikkate alındığında, vergi inceleme sonuçlarına göre tahmin edilen kayıtdışı ekonomi milli gelirin ortalama %39'u parasal verilere göre ise %28'i düzeyindedir (162).

1994 yılı Kasım ayı itibariyle Türkiye genelinde trafiğe kayıtlı motorlu kara taşıtları sayısı 4.679.165 iken, beyannameye tabi gelir vergisi mükellefi sayısı 1.919.447 civarındadır. Kişiler gelir elde etmeden araç elde edemeyeceğine göre

158 Yeni Günaydın Gazetesi, 21 Kasım 1994, s.7

159 KALÇA, s.84.

160 Osman ALTUĞ, "Kayıtdışı Ekonomi, Vergiye ...", s.62.

161 KIRBAŞ, s.7.

162 DERDİYOK, "Bizdeki ...", s.22.

bu rakamlar Türkiye'deki kayıtdışı ekonomi hakkında diğer açıdan fikir verebilmektedir. Yine Türkiye'de enerji üretimi ve tüketimi 1994 yılında artarken diğer malların (özellikle sanayi malı) üretiminde eşdeğer artış sağlanamaması üzerinde düşünülmesi gereken bir diğer gerçektir (163).

Tablo 19: Türk Ekonomisi İçin Tahmin Edilen Kayıtdışı Ekonominin Boyutları

Araştırmacılar	Tahmin Yöntemler	Yılı	Kayıtdışı Ekonomi/GSMH	
				Yüzde
Altuğ	Kayıtdışı Ücret Yaklaşımı	1992		35
	Parasalcı Yaklaşım	1984		27.3
	Vergi Yaklaşımı			
	- Vergi İnceleme	1991 (*)		40.4
	- En Düşük Vergi Oranı	1991 (*)		7.78
	- Sıfır Vergi Oranı	1991 (*)		26.2
Hakimoğlu	Parasalcı Yaklaşım			
	- Ekonometrik	1984		137.8
Özsoylu	GSMH Yaklaşımı	1990		7.5
	Parasalcı Yaklaşım			
	- Sabit Oran Yaklaşımı	1990		11.5
	- İşlem Hacmi Yaklaşımı	1990		11.5
Kasnakoğlu	Parasalcı Yaklaşım			
	- Ekonometrik (1)	1990		7,748
				9,338
				7,244
				9,069
Koçoğlu	Duyarlılık Analizi			19.6-26.5
Temel, Şimşek ve Yazıcı	Harcamalar Yaklaşımı	1991		1.50
	Vergi Yaklaşımı (1)	1991		16.40
				29.90
	Parasalcı Yaklaşım			
	- Sabit Oran Yaklaşımı	1991		1.91
	- İşlem Hacmi Yaklaşımı	1991		1.91
	- Ekonometrik	1991		7.88

(1) Farklı varsayımlara göre

(*) GSYİH'ya göre

Kaynak: Adil TEMEL, Ayşegül ŞİMŞEK, Kuddusi YAZICI, s.27.

Kayıtdışı ekonominin Türkiye'deki boyutları GSMH yöntemi ile hesaplandığında 1989 yılında 13 trilyon 192 milyar TL. 1990 yılında ise 21 trilyon 544 milyar, başka bir ifade ile 1989'da GSMH'nin %7.7'si, 1990 yılında ise GSMH'nin %7.5'i kadardır (164). Bu rakam ve oranlar kayıtdışı ekonominin en alt sınırını göstermektedir.

Son olarak Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin miktarı 1984-1991 döneminde vergi yaklaşımına göre ortalama olarak %23.1-%37.7 iken, parasalci yaklaşımla 1980 öncesi GSMH'nin %10'unun üzerinde olduğu, sonra azalıp tekrar artma eğiliminde olduğu hesaplanmıştır (165).

Diğer ülkelerde sözkonusu olduğu gibi Türkiye'de de kayıtdışı ekonominin boyutlarının tahmininde farklı metotların kullanılması sonuçlarının da farklı olmasına yol açmıştır. Ama Türk ekonomisinin gerek kayıtlı ve gerekse kayıtsız ekonomi olarak analiz etmede çok önemli görevler getirmektedir.

6. TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ

6.1. Olumsuz Etkileri

Kayıtdışı ekonomi ilk başta devletin en önemli geliri olan verginin ödenmemesi veya az ödenmesine neden olur. Bu durumda devlet bütçesi olumsuz etkilenir ve yeterince vergi toplanamaz. Vergi toplayamayan devlet harcamalarını borçlanma ile yerine getirmeye çalışır. Borçlanma ise faiz ve enflasyon demektir.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler ekonomik göstergeleri çarpıtarak ekonomik durumun yanlış değerlendirilmesine neden olur.

Kayıtdışı istihdam nedeniyle sosyal sigortalar primi ödenmediğinden SSK üzerinde olumsuz baskının oluşmasına neden olur. Ayrıca haksız rekabet oluşur

164 ÖZSOYLU, "Gizli Ekonomi...", s.47.

165 TEMEL, ŞİMŞEK, YAZICI, s.26.

ve resmi sektörde çalışan firmalar cezalandırılır. Kayıtlı çalışanların aleyhine vergi eşitsizliği yaratılarak bu firmaların vergi yükleri artırılır.

Kayıtdışı işlemler denetim altına alınmadığından Türkiye’de vergilendirme sınırlı bir yükümlü grubu dikkate alınarak yapılmaktadır. Vergilendirme alanında yapılan tüm değişiklikler sınırlı sayıdaki vergi yükümlüsüne yönelik olmaktadır.

Ekonomide sahte fatura kullanımı (nylon fatura) artmakta, ticari ahlak ve gelir dağılımı bozulmaktadır.

Bedavacılık, kamu maliyesinde sosyal mallar teorisinde yer alan ve tüketicilerin bu malların vergi fiyatlarını ödememesi durumudur. Bedavacılığın en yaygın ölçütü vergi mükelleflerin sayısıdır. 60 milyonu geçen 33 milyon seçmenin ve 20 milyon sivil işgücünün olduğu Türkiye’de vergi mükelleflerinin sayısı 8 milyonu geçmektedir. Bu bedavacılığın ne derece yaygın olduğunun bir kanıtıdır (166).

Özel sektöre “yatırım yapsın vergi versin, vermediği vergiyi tekrar yatırıma yöneltsin, böylece ekonomik kalkınma gerçekleşsin” şeklinde bir anlayış ülkede vergi kaçırma yarışına neden olabilir(167).

Kayıtdışı ekonomi yüzünden sermaye, vergisel avantajların büyük (vergi yükünün az) olduğu alanlara kayarak kaynak dağılımında olumsuzluklar yaratır.

Kayıtdışı ekonomi devlete karşı bir başkaldırı (ekonomik anarşi) yaratır, moral değerleri bozar (168).

Son olarak şu söylenebilir: Kayıtdışı işlemler sonucu devlet (vergi), işçi

166 KALÇA, s.87.

167 Osman ALTUĞ, “Vergide Toplumsal Uzlaşma Arayışı”, *Türkiye İktisat Dergisi*, Kasım 1992, s.29.

168 ALTUĞ, “Kayıtdışı Ekonomi Vergiye ...”, s.66.

(düşük ücret), müşteri (bozuk mal, sahte ürün) ve ortak (kâr) hakkını alamamakta, kişiler sebepsiz zenginleşmektedir.

6.2. Olumlu Etkileri

Kayıtdışı ekonomi sayesinde küçük ve orta büyüklükteki firmalar, büyük işletmelere göre daha yüksek performansa ulaşırlar. Çünkü kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde bulunmak küçük işletmeler için daha kolay göze alınabilir bir risk olarak görülmektedir.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlere hiçbir kısıtlamanın ve müdahalenin olmaması sebebiyle rekabet edebilme olanağı sağlamaktadır. Daha fazla çalışılması daha fazla kesinti değil, gelir olduğundan, çalışma ve verimlilik teşvik edilir.

Bürokratik ve düzenleyici maliyetler olmadığından kaynaklar doğrudan mal ve hizmetlerin üretimine kanalize edilerek üretim artar.

Kamu harcamalarındaki israf ve yolsuzluklar, vergi vermeme güdüsünü harekete geçirmektedir. Verilmeyen vergiler de yatırımlarda kullanılınca istihdam yaratılıp ekonomiye dinamizm kazandırılabilir. Bu nedenle kayıtdışı ekonomiye aktarılan kaynakların etkin bir şekilde kullanılabilmesi söz konusudur.

Kayıtdışı işçilik aynı zamanda kayıtlı ekonomiye ve sık rastlanan krizlerine bir alternatif sunmakta, ekonomik istikrarsızlığın olduğu dönemlerde birçok insan kayıtdışı faaliyetleri kurtuluş için en emin yol olarak görmektedir.

Kayıtdışı emek istihdam edenler, istihdam vergilerinden kurtulacaklarından ülke içinde ve hatta dış pazarlarda (örneğin tekstil) rekabet gücünü kazanırlar. Çalışanların sayısı açısından kayıtdışı ekonominin önemli boyutlara ulaştığı ve

kayıtdışı ekonomide çalışanların toplam çalışanlara oranının %48 olduğu görülmektedir (169).

Kayıtdışı ekonomide yaratılan gelir kayıtlı ekonomide üretilen mallara talep oluşturur ve kayıtlı ekonomiye kaynak sağlar (menkul kıymetler borsası ve banka sistemi kanalıyla). Ayrıca aldıkları ürünlerle (KİT ürünleri) kamu ekonomisini finanse eder.

Kayıtdışı ekonomi sayesinde gelir düzeyi düşük kesimler için gelir elde etme imkânları doğarken, diğer taraftan, kayıtlı kuruluşlarca sağlanabileceğinden çok altında maliyetle çıraklık-egitim-yetiştirme de sağladığından insan sermayesinin oluşumunda önemli bir rol oynar (170).

Yukarıda ifade edildiği gibi kayıtdışı ekonominin olumlu yönlerinin fazla olması “kayıtdışı ekonomi desteklenmelidir” düşüncesine yol açmamalıdır.

7. TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN KAYIT ALTINA ALINMASI İÇİN YAPILMASI GEREKEN DÜZENLEMELER

7.1. Yasalarda Düzenlemeler

7.1.1. Vergi Oranlarındaki Düzenlemeler

Bugün çeşitli mükellef kesimlerinin üzerinde en çok uzlaşma sağladığı husus, vergi oranlarının yüksekliğidir. Ücretliden, büyük sanayiciye herkes vergi oranlarının yüksekliğinden şikayet etmektedir. Özellikle **Katma Değer Vergisi** oranlarının yüksekliği üzerinde çok durulmaktadır. Bu talepler ve devletin vergi gelirlerinden bekledikleri dikkate alınarak vergi oranları yeniden düzenlenmelidir. Ancak bunun teknik bir hesaplama işi olduğu ve devletin çok kısa vadeli nakit

169 TOBB, Ekonomik Rapor, 1993, s.122.

170 KALCA, s.88

ihtiyacı dikkate alındığında, vergi oranları konusunda uzlaşmanın sağlanması konusu şimdilik pek yakın bir ihtimal olarak görünmemektedir (171).

Vergi oranlarının düşürülmesi gerektiği yönündeki önerilerin bir kısmı bugünkü ekonomik koşullarda gerçekçi olmaktan uzaktır. Ancak, sosyal amaçlarla ekonomik gerekliliği uzlaştırmak ve mevcut oranlara karşı oluşan tepkilere cevap verebilmek amacıyla vergi dilim ve oranlarında yeni düzenlemelere gidilebilir (172).

7.1.1.1. Gelir Vergisi

1960 yılından başlayarak Türkiye’de artan oranlı Gelir Vergisi tarifesi yürürlükte. Gelir dilimlerinin ve bu dilimlere uygulanacak oranların iyi belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü iyi seçilmeyen dilim ve oranlar gerek ekonomik ve gerekse sosyal olarak giderilmesi mümkün olmayan sakıncalar doğurabilir.

Gelir Vergisinin başlangıç oranını yüksek olduğu yönünde görüşler fazladır. Bu oran (%25) başlangıç olarak yüksektir, %15’e kadar düşürülmelidir (173).

Aşağıdaki Tablo 20’ye bakıldığında 1987-1993 döneminde 1981-1986 döneminin aksine vergi oranları ve dolayısıyla yükseklik farkı değişmemiş, ancak vergi dilimleri her yıl yeniden düzenlenmiştir. 1987 yılında ilk dilim 3 milyon TL iken, 1993 yılında 32 milyon TL.’ye çıkmıştır (174). 1996 yılında ise ilk dilim büyük bir artış göstererek 500 milyon TL olmuştur.

171 Şinasi AYDEMİR, “KOBİ’ler ve Kayıtdışı Ekonomi”, TOSYÖV, Ankara, 1994, s.33.

172 Şinasi AYDEMİR, Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi, İstanbul, 1995, s.163.

173 Dünya Gazetesi, 21 Aralık 1994, s.4.

174 EYİDEMİR, s.81.

Tablo 20: Gelir Vergisi Tarifesinin Gelişimi

1961-1962		1963-1980	
Gelir Dilimi (Bin TL)	Vergi Oranı (%)	Gelir Dilimi (Bin TL)	Vergi Oranı (%)
2.5	10	2.5	10
10	20	5	15
25	30	10	20
55	40	25	25
125	50	55	35
282.5	60	115	45
500	70	265	55
500+	60	490	60
		715	65
		1000	68
		1000+	60

Gelir Dilimi (Bin TL)	Vergi Oranları (%)				
	1981	1982	1983	1984	1985
1000	40	39	36	30	25
3000	45	44	41	35	30
5000	50	49	49	43	38
10000	60	59	59	53	48
15000	70	69	69	63	58
25000	75	74	74	68	63
25000+	66	65	65	60	55

Vergi Oranı (%)	Gelir Dilimleri (Bin TL)							
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
25	6000	80000	12000	200000	32000	75000	300000	500000
30	12000	16000	24000	40000	64000	150000	600000	1000000
35	24000	32000	48000	80000	128000	300000	1200000	2000000
40	48000	64000	96000	16000	256000	600000	2400000	4000000
45	96000	128000	192000	320000	512000	1200000	4800000	8000000
50	96000+	128000+	192000+	320000+	512000+	2400000	9600000	16000000
55	-	-	-	-	-	2400000+	9600000+	16000000+

Kaynak: Hamza EYİDEMİR, s.83., T.C. Resmi Gazete, 1993,1995,1996

Gelir vergisinde önemli sorunlardan biri ilk vergi diliminin nasıl belirleneceğidir. Bir çok konuda baz olarak kullanılan asgari ücretin, vergi dilimlerinde kullanılması mümkün olabilir. Buna karşın asgari ücretin vergi

kapsamı dışında bırakılması istenmektedir. Asgari ücretin vergi dışı bırakılması veya asgari geçim indiriminin uygulanması her zaman savunulmuş ancak sosyal anlamda yararına karşılık devletin vergi gelirlerini azaltır kanısıyla uygulanamamaktadır.

7.1.1.2. Kurumlar Vergisi

Gelir Vergisi gibi Kurumlar Vergisi'ndeki oranlar uluslararası ölçüde yeniden gözden geçirilip %10 gibi bir düzeye çekilerek vergi dilimleri genişletilmelidir (175).

Kurumlar Vergisi'nde oranların yüksek olmasına tepkiler kurum kazançlarına uygulanan istisna ve indirimlerin yüksek olmasından dolayı azalmaktadır. Mükellefler bu istisna ve indirimler ile ödeyecekleri vergiyi azaltmaktadırlar.

Kurumlar vergisi mükelleflerinin 1984-1996 döneminde toplam ve sermaye şirketi itibariyle sayısal gelişimi aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 21: Kurumlar Vergisi Mükellefleri Artışı

Yıl	Sermaye Şirketi	Toplam Kurumlar Ver. Mük.
1984	100.0	100.0
1985	108.6	110.0
1986	114.4	122.4
1987	123.3	133.0
1988	184.7	197.8
1989	228.1	232.4
1990	252.3	253.6
1991	278.2	276.5
1992	395.0	336.7
1993	486.5	411.5
1994	596.5	497.2
1995	678.7	566.9
1996	878.1	721.4

Kaynak: TC Maliye Bakanlığı, Vergi İstatistiği Yıllığı, Ankara, 1997, s.61

175 Yeni Yüzyıl Gazetesi, 28 Ocak 1997, s.7.

1984-1996 döneminde, kurumlar vergisi mükelleflerinin toplam sayısı artmakla birlikte, bu artış sermaye şirketi kurumlar vergisi mükellefi sayısındaki artışın gerisinde kalmıştır.

1989'dan itibaren, sermaye şirketi dışında kalan kurumlar vergisi mükellefleri sayısı, düşmeye başlamakta, 1992 ve sonrasında sermaye şirketi sayısı diğerlerinden hızla artmaktadır.

7.1.1.3. Katma Değer Vergisi

Belge düzeninin yerleşmesinde önemli bir işleve sahip olan KDV uygulaması, iyi bir şekilde gerçekleştirilebilirse kayıtdışı ekonominin azalmasında faydalı olabilir. Buna karşı son olarak tüketicinin ödediği KDV, vergi iadesinin kapsamın daraltılmasıyla amacına ulaşmamaktadır. Bununla birlikte Katma Değer Vergisi'nde yer alan "Götürü Vergileme" esaslı belge düzenini aksatan önemli bir uygulamadır. Belge düzeninde oluşan aksaklık ise vergi kaçacağına zemin hazırlayan önemli belirleyicilerden biridir (176).

Ülkemizde KDV oranları sürekli yükseltilmektedir. 1993 yılından itibaren, zorunlu ihtiyaçlarda KDV oranı %8 iken, lüks mallarda %23'tür (Bu oranlar 1997 yılında aynı şekilde yürürlüktedir). Bu verginin yüksek olması ve vergi iadesinin kapsamının dar olması nedeniyle tüketicilerin alışverişlerde belge alma alışkanlığı kazandırılmamaktadır. Bunun sonucunda, satıcıların gelirlerini düşük gösterip, devlete daha az vergi ödemektedirler.

KDV oranının tek başına belge düzeninde sağlayacağı katkı çok sınırlı olabilir. KDV'nin yanında, etkin denetimi sağlamak, topluma vergi bilincini yerleştirmek ve enflasyonu aşağıya çekmek gerekmektedir.

Tablo 22: Türkiye’de Uygulanan KDV Oranları

Geçerli Olduğu Tarih	Düşük Oran	Normal Oran	Yüksek Oran
15 Ekim 1990 Öncesinde	1-3-5	10	15
15 Ekim 1990'dan itibaren	1-5	11	20
1 Aralık 1990'dan itibaren	1-6	12	20
1 Ocak 1992'den itibaren	1-8	12	20
1 Ocak 1993'ten itibaren	1-6	12	20
1 Kasım 1993'ten itibaren	1-8	15	23

Kaynak: Şinasi AYDEMİR, Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi, s.178.

7.1.1.4. Emlak Vergisi

Emlak Vergisi’nin beş yılda bir tespitinin yapılmakta olması ve gerçek değerleri yansıtmadığı gözönünde tutulursa, vergi güvenlik önlemlerine işlerlik kazandırılması zorunludur (¹⁷⁷). Emlak Vergisi denildiğinde gündeme gelen, alım-satımdan doğan vergiler ve harçlardır.

Konut alım-satımında bedel düşük gösterilip buna bağlı olarak vergiler (Gelir, Kurumlar, Emlak ve KDV) ve harçlar gerektiğinden daha az ödenmektedir. Alıcı ile satıcı arasındaki devlete karşı olan çıkar birliğini en alt seviyeye indirmek için tapu harcı oranları düşürülmelidir. Böylelikle bu alanda olan kayıtdışılık en aza indirilebilir.

1994 yılında meydana gelen 995.234 satışta, 171.700 milyar TL değer bildirilmiş, bunun sonucunda ise 4.625 milyar TL harç alınmıştır. Aynı yıl içinde gerçekleşen 68.238 ipotek işleminde bildirilen değer ise 215.595 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Satış ve ipotek işlemlerinden bildirilen değerler işlem sayısına bölüldüğünde, işlem sayısı başına düşen değerler arasında göze çarpacak derecede önemli bir farkı olduğu görülmektedir (¹⁷⁸).

¹⁷⁷ DİRDİYOK, “Bizdeki...”, s.23.

¹⁷⁸ AYDEMİR, s.186.

Tablo 23: Tapu Sicil Müdürlüklerinde Gerçekleşen İşlem
Değer ve Hane Miktarları

(Türkler, Türk ve Yabancılar Arasında 1994 Yılı Türkiye Toplamı)

İşlem Çeşidi	İşlem Adedi	Değer (Bin TL)	Harç Tutarı (Bin TL)
Satış	995,234	171,700,412,206	4,625,781,428
Bağış	11,730	1,131,507,661	15,940,319
Ökba	3,863	185,589,423	9,332,374
Taksim	37,572	3,927,796,082	30,571,104
İntikal	138,523	9,562,151,545	67,917,297
İpotek (Şahsi)	68,238	215,595,033,949	856,184,043
İpotek (Zirai)	110,991	32,266,963,684	130,159,692
Konut İpoteği	24,836	50,130,077,381	44,922,787
İpotek Terk (Şahsi)	149,425	766,718,323,433	12,233,588
İpotek Terk (Zirai)	120,137	14,360,993,622	5,382,860
Cins Tahsisi	30,650	10,230,630,275	73,780,562
Diğer Tahsisler	39,813	3,186,386,413	17,278,677
Kamulaştırma	26,780	2,533,993,689	9,907,401
Diğer İşlemler	417,449	32,777,754,001	179,689,663
İmar Uygulaması	13,314	2,933,304,093	15,962,067
Toplam	2,188,555	1,317,240,917,457	6,095,043,862

Kaynak: Şinasi AYDEMİR, Türkiyede Kayıtdışı Ekonomi ..., s.187.

- Satış işlemlerinde, işlem başına düşen değer;

$$171.700.412.206/995.234=172.522.625 \text{ TL}$$

- İpotek işlemlerinde, işlem başına düşen değer;

$$215.595.033.949.000/68.238=3.159.457.000 \text{ TL.}$$

Anlaşılmaktadır ki satış işlemlerinde değerler düşük gösterilerek ödenecek olan vergi ve harçlar en alt seviyede tahsil edilebilmektedir. Buna karşın ipotek işlemlerinde gerçek değerler gösterilmektedir. Bu farkı giderecek yasal düzenlemeler yapılarak vergi kayıpları önlenmelidir.

7.1.2. Teşvik Sisteminin Düzenlenmesi

Ekonomik ve sosyal amaçlar gözetilerek vergi kanunlarına konmuş bulunan teşviklerin bu amaçları yine gerçekleştirilecek şekilde vergi sisteminin dışına çıkarmak gerekmektedir. Eğer bir kısım vergi mükellefleri ekonomik ve sosyal amaçlarla desteklenmek isteniyorsa bunun yeri vergi kanunları olmamalıdır. Örneğin ekonomik kalkınmanın temel taşlarından sayılan ve sosyal barışın da önemli bir unsuru olan KOBİ'ler desteklenmek isteniyorsa, bu işletmelere bir takım vergi istisnaları tanımak ya da vergisel teşvikler vermek yerine, finansman sıkıntılarını kredi mekanizmalarını harekete geçirerek yapmak daha yerinde olacaktır. Çünkü, oldukça geniş bir kitleyi temsil eden KOBİ'lerin vergi ödememe alışkanlığı kazanması toplumun geleceği için de bir takım sakıncalar doğurmaktadır. Bunun yerine, uygun projeler ile gelen, gerçekten üretici, yaratıcı ve dürüst işletmeleri, düşük faizli krediler vererek uygun çalışma alanları yaratarak ve girdi maliyetlerini (elektrik, su, alt yapı vb.) azaltarak desteklemek daha faydalı olacaktır. Bu destekleme biçimi yalnızca KOBİ'ler için değil, tüm ekonomik birimler için böyle olmalıdır. Yatırım indirimi dışındaki tüm istisnaların kaldırılarak, teşvik mekanizmalarını verginin dışına taşımak gerekmektedir (179).

Büyümeyi birinci amaç olarak görüp, yasalara aykırı şekilde davranan mükelleflere de, ekonomiye katkılarından dolayı hoşgörülü davranılmamalıdır.

7.1.3. Götürü Vergi Sisteminin Yeniden Düzenlenmesi

Götürü mükellefiyette gözönüne alınan nokta, küçük işletme sahiplerinin gerekli defter ve hesapları tutmaları olanağının bulunmamasıdır. Okuma yazma bilmemeleri ihtimali de dikkate alınır, çetin ve karışık defter ve muhasebe usullerini uygulayacakları gibi envanter işlerini yapamayacak olan mükelleflerdir(180).

179 Şinasi AYDEMİR, "Kayıtdışı Ekonominin Kayıtlı Hale Gelmesi Nası Sağlanabilir?", TOSYÖV, Kasım 1994, s.12.

180 EYİDEMİR, s.92.

Götürü usulde vergileme, kayıtdışı ekonomik faaliyetleri güçlendirmekte, Gelir Vergisi'nin üniter yapısını zedelemektedir⁽¹⁸¹⁾. Götürü vergileme usulü gelişmiş ülkeler dahil tüm dünyada halen uygulanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de bu uygulamaya devam edilmelidir. Ancak, bugün ülkemizde, özellikle büyük şehirlerimizde gerçek usulde vergiye tabi olup, defter tutabilecek, belge düzenleyebilecek kapasiteye sahip olduğu halde halen götürülük sınırları içine sığınanların varlığı da bir gerçektir. Dolayısıyla yapılması gereken haketmediği halde götürülükten yararlananların hızla gerçek usule geçirilmesini sağlamaktır. Ancak, bunun teknik olarak yapılabilirliği mümkün olmasına rağmen uygulamaya geçirilmesinde bazı sosyal ve politik sıkıntılar doğabilecektir⁽¹⁸²⁾. Götürü usulde vergilendirilen mükellef sayısı 1988'de 884.686'dan 1991 yılında 969.980'e yükselmiştir⁽¹⁸³⁾. Önceki yıllarda artan mükellef sayısı 1996 yılında düşerek 881.487 olmuştur.

Götürü usulde yer alan mükellefler yeniden gözden geçirilerek, bu vergiye tabi olanların sayısı azaltılmalıdır.

7.1.4. Herkese Bir Vergi Numarası Verilmesi

Günümüzde vergi idaresi, mükellefler hakkında yeterli bilgi toplama imkanına sahip değildir. Mükellef, kendisinin vergi idaresi tarafından bulunmasını istemezse bunu başarabilmektedir. Her şeyden önce mükellefin ikametgahı tespit edilememektedir.

¹⁸¹ A. Mesut EREZ, "Yüksek Ücret Talepleri Kayıtdışı Ekonomiyi Özendiriyor", *İşveren*, Cilt.XXXI, S.12, Eylül 1993, s.24.

¹⁸² V. Arif ALTUĞ, "Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirilmesi", *Vergi Dünyası*, Sayı.154, Haziran 1994, s.34.

¹⁸³ ALTUĞ, *Kayıtdışı Ekonominin ...*, s.32

Mükelleflere verilecek tek numaranın “vergi numarası” olmasına gerek yoktur. Çünkü “vergi numarası” sevimli bir isim değildir. Bunun yerine, vatandaşlık numarası veya ABD’de olduğu gibi sosyal güvenlik numarası daha doğru olacaktır (184).

Vergi mükelleflerinin kazançlarına bağlı olarak servet ve harcamalarının, vergi idaresi ve denetim elemanlarınca takip edilebilmesi için, sırdaş hesap, gizli hesap uygulamalarının kaldırılması gerekir. Özellikle hamiline çek uygulaması ticari hayatı aksatmayacak şekilde düzenlenmelidir.

7.2. İdari Düzenlemeler

7.2.1. Genel Anlamda İdarenin Yeniden Yapılanması

Türkiye’de kayıtdışı ekonominin sebeplerinden biride vergi idaresidir. Çünkü vergi idaresi yeterince etkin olamamaktadır.

Vergi idaresinin etkin olamaması, yalnızca kaynak yetersizliği veya organizasyondan ileri gelmemektedir. Bu sorunların dışında yetersiz teknoloji, eğitimsiz personel, görev bölümü gibi nedenlerde sıralanabilir. Bütün sorunların ele alınarak, çözümlerinde bu sorunlara göre bulunması gereklidir.

7.2.1.1. Merkezi Gelir İdaresi ve Bölge Örgütünün Yapılanması

Merkezi Gelir İdaresi olarak Gelirler Genel Müdürlüğü kastedilmektedir. Gelirler Genel Müdürlüğü gerek işlevleri gerekse personel bakımından oldukça büyüktür. Bu da birçok ihtiyacın çok geç veya hiç temin edilmemesine neden olmaktadır. Bazı nedenlerle taşra örgütlerine yetkiler devredilemediği için merkezi idarenin sorumluluğu artmakta buna karşı etkinlik düşmektedir. Merkezi idarenin etkinleşebilmesi için bilgileri en kısa sürede toplayan, kayıtlara geçiren ve değerlendiren bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir. Bu konuda bazı

¹⁸⁴ AYDEMİR, Türkiye’de Kayıtdışı ..., s.208.

görüşler vardır. Örneğin Gelirler Bakanlığı, Gelirler Müsteşarlığı veya özerk bir kuruluş olarak Gelirler Başkanlığının kurulması gibi. Ayrıca Gelirler Genel Müdürlüğünün verimli çalışabilmesi için görev ve yetkiler kesin çizgilerle belirlenmelidir.

Ekonomik olaylar ve güncel yaşama karşı vergi mevzuatının yetersiz veya eski kalması, mükelleflerin isteklerine cevabı en aza indirir. Bu nedenle vergi mevzuatı günceli yakalayabilmelidir (185).

Bu konuda yukarıda sayılan nedenlerle ilgili olarak idarenin etkinlik sorununa ilişkin geniş kapsamlı bir çalışma yapılmalı ve çıkarılan sonuçlara göre düzenlemeye gidilmelidir. Ayrıca mükelleflerin merkezi idareye bireysel başvuruları kaldırılıp mükelleflerin ön başvuru yapabilecekleri merkezler kurulabilir. Bu takdirde merkezi idare daha üst bir kurum niteliği kazanacaktır.

7.2.1.2. Vergi Dairesinin Yeniden Yapılandırılması

Bir mükellefin ilk başvuruda bulunduğu, onu ilgilendiren kurum vergi dairesidir. Bir yığın vergi mükellefi, yetki sınırlarına dahil olduğu ölçüde vergi daireleri ile yüzyüze gelir. Bu sebepten dolayı vergi daireleri tam teşekküllü, teknik yapıya sahip ve etkin çalışmalıdır. Bununla birlikte yeterli teknik bilgiye sahip, iyi yetişmiş personelde bulunmalıdır.

Vergi dairesi içinde çok organize görev ve yetki dağılımı olmalıdır. Personelin meslek içi eğitimi olmalı ve bu eğitim süreci içinde, personelin belli konularda uzmanlaşması sağlanmalıdır. Ayrıca, çalışanlar yeni çıkan veya değişen kanun, tebliğ ve danıştay kararlarından haberdar olmalıdır (186).

185 AYDEMİR, "KOBİ'ler...", s.36.

186 AYDEMİR, "Kayıtdışı Ekonominin ...", s.13.

Mükelleflerin getirdikleri beyannamelerin yeterince incelenebilmesi, doğru beyan edildiğinden emin olunabilmesi için ön inceleme-değerlendirme birimleri kurulabilir. Beyannamenin tarih, tebliğ, tahsil işlemleri ayrı ayrı incelenmelidir. Bu bağlamda beyan, tarih-tahakkuk, tebliğ, tahsil sürelerine göre bir sıralama yapıp, inceleme kolaylaşabilir. Böyle bir birimin varlığı halinde beyandaki bir hata, beyanname ilerki safhalara geçmeden incelemenin yapıldığı bölümde tespit edilir ve gerekli işlemler yapılabilir. Böylece zamandan da tasarruf sağlanabilir.

7.3. Diğer Çalışma ve Düzenlemeler

Vergi matrahının hesaplanmasında enflasyonun etkisini azaltacak düzenlemeler yapılmalıdır. Bu yapılmadığı sürece gerçek değil, nominal gelirler vergilenmeye konu olmakta, bu durum ise, vergi ödeyenlerin zaman içerisinde esas sermayesinin vergi yoluyla aşındırılması anlamına gelmektedir (187).

Batılı ülkelerde olduğu gibi, kişilere siz bu serveti nereden ve nasıl edindiniz diye sorabilmek gerekir. Kişilerin yasal olmayan yollardan veya vergisi ödenmemiş şekilde edinmiş oldukları servetlerin hesapları sorulabilmelidir. Aksi takdirde kayıtdışı ekonominin büyümesi engellenemez.

187 Dünva Gazetesi. 21 Aralık 1994. s.10.

SONUÇ

Kayıtdışı ekonomi siyasi, ekonomik, gelişmişlik durumları ne olursa olsun her ülkenin az ya da çok bir sorunu haline gelmiştir.

Ölçülemeyen, gözlemlenemeyen ve vergilendirilemeyen kayıtdışı ekonomilerin ortaya çıkış nedenleri. yasal zorunluluklar, ahlaki olgular ve her ülkenin sosyo ekonomik yapısından kaynaklanmaktadır.

Kayıtdışı ekonomilerin boyutlarını tam olarak ölçecek bir yöntemin olmaması, kayıtdışı ekonomiyi tahmini de olsa ölçmeye çalışan yöntemlerin önemini azaltmaz. Aksine, bu yöntemler sayesinde elde edilen sonuçlar, kayıtdışı ekonominin analiz edilmesi açısından önemlidir.

Yakalanmamak ve arkasından iz bırakmamak için ödemelerin daha çok nakit para ile yapıldığını kayıtdışı ekonomik faaliyetler, yasal (tamirci ve tesisatçılar vb.) ve yasadışı (uyuşturucu, kumar vb.) faaliyetler şeklinde ikiye ayrılmaktadırlar.

ABD’de daha çok yasadışı faaliyetlerde yer bulan kayıtdışı ekonomiler, Almanya ve Fransa’da yasal ekonomik faaliyetlerin kayıtdışı istihdam ile gerçekleştirilmesinde görülmektedir. SSCB’de kayıtdışı ekonomilere belirli bir alan ve ölçüde izin verilirken, Macaristan’da ise serbest bırakılmışlardır.

Türkiye’de kayıtdışı ekonomik faaliyetler yasadışı faaliyetlerden çok yasal faaliyet ağırlıklıdır ve 1980’den sonra artma eğilimine girmiştir. Özellikle istihdam vergilerinin yüksek olması kayıtdışı istihdamın daha yoğun olmasına neden olurken, devlet vergi, SSK prim kayıplarına uğrayarak krize girmektedir.

Hızlı nüfus artışı, göç ve gecekondulaşma, vergilerin yüksek, vergi yükünün adaletsiz dağıtılması ve mevzuatların karışıklığı kayıtdışı ekonomilere neden

olurken, kayıtlı ekonomide çalışanların karşısınada haksız rekabet olgusunu çıkarmaktadır.

33 milyon seçmene karşı 3 milyon olan vergi mükellefi Türkiye’de kayıtdışı ekonominin siyasi tabanlı olduğuna bir işarettir . Dolayısıyla hemen hemen her sektörde görülen kayıtdışı faaliyetler (otoparklar, fason imalat vb.) yeniden seçilmek için oy maksimizasyonunu gerçekleştirecek politikalar güden siyasilerce gözardı edilmektedir.

Türkiye’de kayıtdışı ekonominin boyutlarını araştıran çalışmalarda bulunan sonuçlar farklı olmasına rağmen (GSMH’nın %1 ile %137.8’i arasında değişmektedir) genel kabul gören ortak görüş, kayıtdışı ekonominin boyutlarının Türkiye için ihmal edilmeyecek duruma gelmiş bulunmasıdır.

Ülkelerin ekonomik sorunlarını makro-ekonomik analizlerle çözmeye çalışan ekonomistler, kayıtdışı ekonomiler nedeniyle yanlış ve tutarsız verilerle çalıştıklarından istenilen amaçlara ulaşamamaktadır. Çünkü genel ekonomiz ile ilgili rakamlar, kayıtdışı ekonomik faaliyetleri yansıtmadığından eksik kalmakta, bu rakamlarla yola çıkılarak yapılan makro-ekonomik analizlerin sonuçları ile yapılacak olan yorumları ve sorunların çözümü için öngörülecek politikaları tutarsız hale getirip yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Ekonomik sorunların makro-ekonomik araçlarla analiz edilebilmesi için kayıtdışı ekonominin kayıtlara geçirilmesi bu politikaların etkinliğini e sorun çözme yeteneğini arttıracaktır.

Makro ekonomik dengeleri bozan, ekonomiyi planlayanları yanıltan ve yanlış bilginin kaynağı olan kayıtdışı ekonomik faaliyetler kayıt altına alınmadığı sürece sağlıklı verilere ulaşmak zor olacağından uygulanacak politikalarla sorunların çözümü çok zor olacaktır.

Kayıtdışı ekonominin boyutlarını aşağıya çekme doğrultusunda şunları söylemek mümkündür:

- Vergi inceleme olasılığı artırılmalıdır. Bu incelemeler iyi yetişmiş, uzmanlaşmış kişilere yürütülebilir.

- Vergi cezalarının şiddeti ve etkinliğini azaltan uygulamalar ortadan kaldırılmalı, para cezalarının yanısıra hapis ve diğer cezaların da uygulanması sağlanmalıdır.

- Vergi oranları yeniden değerlendirilmeli, vergi bilinci ve ahlakı konusuna gerekli önem verilmelidir.

- Asgari ücret vergi dışı bırakılmalıdır.

- Sigortasız işçi çalıştırılmasına neden olan istihdam üzerindeki çeşitli vergilerin azaltılmasına yönelik politikalar oluşturulmalıdır.

- Nüfus artışı ve göç olgusu denetim altına alınmalı, tapu sistemi iyileştirilmeli, belge düzeni oturtulmalı, bilgisayar ağı genişletilerek eğitilmiş personel sayısı artırılmalı, devlete güven oluşturulmalı, götürü verginin sınırları daraltılmalı ve sık sık vergi aflarından vazgeçilmelidir.

- Rant ekonomisinin üzerine gidilmeli, yüksek faiz teşvik edilmemelidir. Üretim desteklenmeli ve tüketim harcamasında bulunanlardan vergi alınmalıdır.

- Sosyal güvenlik sistemi sağlam bir yapıya kavuşturulmalı, gerek tarımda gerekse diğer sektörlerde çalışanlar sosyal güvenlik sistemine dahil edilmelidir.

- Devlet kamu harcamalarını azaltmalı ve küçükmelidir. Bütçe açıkları sonucu çıkarılan ek vergiler mükelleflerin vergiye karşı direncini arttırmaktadır.

- Ekonomide kayıtlı faaliyetlerin arttırılabilmesi için sadece idari düzenlemelerle yetinilmemelidir. Devletin saygınlığını ortadan kaldıran yolsuzluk, rüşvet gibi olayların üzerine ciddiyetle gidilmeli ve mükellefler ödedikleri vergilerin hizmet olarak tekrar kendilerine döneceğine inandırılmalıdır.

Kısaca, uzun dönemli makro dengelerin oluşması için kayıtdışı ekonomik faaliyetleri de kapsayan bir vergi reformuna ve üretime dayalı -Geçici olmayan- bir ekonomi politikasına ihtiyaç vardır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ALTUĞ, V. Arif :“Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirilmesi”, **Vergi Dünyası**, Sayı.154, Haziran 1994.
- ALTUĞ, Osman : **Kayıtdışı Ekonomi**, İstanbul, 1994.
- ALTUĞ, Osman :“Ekonominin Yarıısı Yeraltında”, **Forum**, Şubat, 1994.
- ALTUĞ, Osman :“Kayıtdışı Ekonomi”, **İşveren Dergisi**, C.XXXI, S.12, Ekim 1993.
- ALTUĞ, Osman :“Kayıtdışı Ekonomi ve Demokratikleşme, AB’ye Geçiş”, **Ekonomik Tavır**, Yıl.1, S.1, Eylül 1995.
- ALTUĞ, Osman :“Kayıtdışı Ekonomi”, **ASO Medya**, Aralık 1993.
- ALTUĞ, Osman :“Kayıtdışı Ekonominin Kayıt Altına Alınması”, **Yayımlanmamış Çalışma**,1996.
- ALTUĞ, Osman :“Vergide Toplumsal Uzlaşma Arayışı”, **Türkiye İktisat Dergisi**, Kasım 1992.
- ALTUĞ, Osman :“Kayıtdışı Ekonomi Vergiye Karşı Başkaldırı”, **Görüş**, S.14, Mart 1994.
- AYDEMİR, Şinasi :“KOBİ’ler ve Kayıtdışı Ekonomi”, **TOSYÖV**, Ankara, 1994.

- AYDEMİR, Şinasi :“Kayıtdışı Ekonominin Kayıtlı Hale Gelmesi Nasıl Sağlanabilir?”, **TOSYÖV**, Kasım 1994.
- AYDEMİR, Şinasi :**Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi**, İstanbul, 1995.
- AYDEMİR, Şinasi :“Kayıtdışı Ekonomi Üzerine (1)”, **Vergi Dünyası**, S.161, Ocak 1995.
- BARTHELEMY, P. :“The Underground Economy in France, The Underground Economies: Tax Evasion and Information Diutortion”,Ed. Edgar Feige, **Cambridge University Press**, 1989.
- ÇOKGEZEN, Mehmet :“Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Boyutları”, **İktisat ve İş Dünyası**, Yıl.2, S.16, Ekim 1993.
- CARSON, Carol S. :“The Underground Economy: An Introduction”, **Survey Of Current Business**, May, 1984.
- DERDİYOK, Türkmen :“Bizdeki Vergi Kaçağının Boyutu Diğer Ülkelere Göre Oldukça Yüksek”, **İşveren Dergisi**, C.XXXI, S.12, Eylül 1993.
- DERBİYOK, Türkmen :“Türkiye’nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini”, **Türkiye İktisat Dergisi**, S.14, 1993.
- DERDİYOK, Türkmen : Vergi Kaçakçılığını Etkileyen Faktörler, Mali Yazıları:38, Ocak-Mart 1993.

- DOĞRUÖZ, Bumin :“Kayıtdışı Ekonominin -Kanunla- Vergilendirilmesi”,
Dünya Gazetesi, 28 Nisan 1994.
- DURA, Cihan :“Kayıtdışı Ekonomi Kavramı, Sebepleri ve Etkileri,
Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki
Yeri, **Maliye Dergisi**, Ocak-Nisan 1997.
- EREZ, A. Mesut :“Yüksek Ücret Talepleri Kayıtdışı Ekonomiye
Özendiriyor”, **İşveren**, Cilt.XXXI, S.12, Eylül 1993.
- GÜNGÖR, Yasemin :“Enformal Sektör”**İktisat Dergisi**, Ağustos-Eylül 1997.
- HAN,Ergül :**Az gelişmişlik ve Kalkınma Ekonomisi**, Eskişehir,
1994.
- HEREKMAN,Aykut :**Kamu Maliyesi**, Clit II, Ankara, 1989.
- ILGIN, Yılmaz :“Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları”, **DPT
Müşteşarlığı**, Yayınlanmış Çalışma, 1995.
- ISACHSEN, A.J.,
STORM, J., :“The Hidden In Norway With Special Emphasis on The
Hidden Labor Market, The Underground Economies
Tax Evasion and Information Distortion”, Ed. Edgar
Feige, **Cambridge Universty Press**, 1989.
- KALÇA, Adem :“Kayıtdışı Ekonominin Bazı Makro Ekonomik
Değişkenler ve Crowding Out Üzerindeki Etkileri”,
Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon, 1996.

- KARLUK, Rıdvan : **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1995.
- KIRBAŞ, Sadık : **Kayıtdışı Ekonomi Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları**, Ankara, 1995.
- ANAP
(Anavatan Partisi) : **Kayıtdışı Ekonomi**, Ankara, 1994.
- ÖZSOYLU, A. Fazıl : **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi**, İstanbul, 1996.
- ÖZÖTÜN, Erdoğan : “Milli Gelir ve Kayıtdışı Ekonomi”, **Ekonomik Forum**, Şubat 1994.
- ÖZSOYLU, A. Fazıl : “Gizli Ekonomi”, **İktisat**, S.335-336, Şubat-Mart, 1993.
- ÖZSOYLU, Ahmet F. : “Gizli Ekonomi”, **İktisat**, Şubat-Mart 1993.
- SEVİĞ, Veysi : “Kayıtdışı Ekonomiye Dikkat”, **Yeni Yüzyıl Gazetesi**, 21 Haziran 1995.
- SEVİĞ, Veysi : “Kayıtdışı Ekonominin Ölçülebilirliği”, **Dünya Gazetesi**, 12 Mayıs 1994.
- SEVİĞ, Veysi : “Vergi ve Mali Piyasalar”, **Yeni Yüzyıl Gazetesi**, 16 Aralık 1994.
- TEMEL, Adil,
ŞİMŞEK, Ayşegül,
YAZICI, Kuddusi : **Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk ekonomisindeki Büyüklüğü**, DPT, Ankara, 1994.

- TURCER, M., :“The Underground Economy in Australia, The Underground in The United and Abroad”, Ed. Vito Tanzi, **D.C. Heath and Company**, 1982.
- TC Maliye Bakanlığı : Vergi İstatistiği Yıllığı, Ankara, 1997.
- Türk-İş, : Taşeron İşçiliği, Sayı.281, Eylül 1993.
- TİSK : İnceleme Yayınları, “Türkiye’nin Rekabet Gücü (AB ülkeleri, Japonya ve ABD karşılaştırmalı)”, Yayın No.152, T.Y.
- TİSK : Türkiye’de Çocuk İşgücü, Yayın No.138, 1994.
- TOBB : “İşgücüne Yeni Düzen”, **Forum**, Yıl.2, Sayı.4, Nisan 1995.
- TOBB : Ekonomik Rapor, 1993.
- TOBB : “Taşeron İşçiliği”, **Türk-İş Dergisi**, Sayı.281, Eylül 1993.
- TOBB : “Çocuk İşçiler Sömürülüyor”, **Türk-İş Dergisi**, Sayı.290, Haziran 1994,.
- TOBB : “Çocuk İşçiler”, **SSK Bülteni**, Yıl.8, Sayı.37, Temmuz-Ağustos 1993, s.21.
- TOBB : “Türkiye’de Çocuk İşgücü ve Mevzuatımızda Yer Alan Düzenlemeler”, **İşveren Dergisi**, Cilt XXXII, Sayı.3, Aralık 1993.